

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

A tartalomból

Búcsúsorok Grétsy László halálára

A sakkozás nyelve

Szavak az örökkévalóságnak

– Interjú Kulcsár István újságíróval

Kukorica, haj! – lapok a *tengeri* történetéből

A rendészeti szervezetek nyelvi etikettje

Dugonics András névalkotásai

Mit kezdünk a szorzóponttal?

– A származtatott mértékegységek írása

ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvapolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:

Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:

tiszteletbeli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyíri Péter
Péntek János, Pomozsi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:

Anyanyelvapolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)

Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószerekesztő: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:

Petőfi Kulturális Ügynökség

Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:

1368 Budapest, Pf. 250, ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj:

2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év
Bankszámlaszám: 11705008-20132015

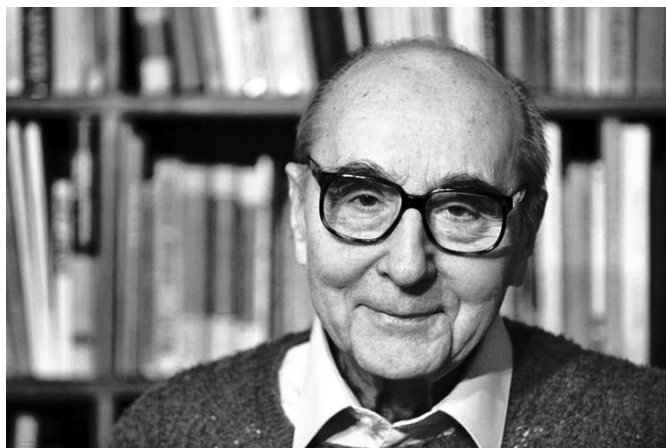
A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.

Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

- 1 Búcsúzunk Grétsy László tanár úrtól
(*Juhász Judit*)
- 2 A nyelvész, az EMBER – közelről
– In memoriam Grétsy László (*Erdélyi Erzsébet*)
- 4 Nekrológ-féle Grétsy László emlékezetére
(*Szakály Sándor*)
- 4 „Találkozásaim” Grétsy Lászlóval (*Holczér József*)
- 7 Grétsy tanár úr szellemi és emberi öröksége
(*Antalné Szabó Ágnes*)
- 8 Egy régi sakk-könyv szókészletéből
– Grétsy László emlékére (*Horváth László*)
- 9 Szép magyar vers (*Fráter Zoltán*)
- 11 Szavak, csodálatos szavak (*Elek Lenke*)
- 12 Plébánia vagy parókia (*Gasparics Gyula*)
- 13 Kelet-Közép-Európa (*Lengyel Klára*)
- 15 Szavak az örökkévalóságnak (*Cservenka Judit*)
- 17 Kukorica haj!
– avagy Lapok a *tengeri* történetéből (*Töttös Gábor*)
- 19 Ön, Maga vagy Te?
– A megszólítások nyelvi etikettje a rendészeti szervezetekben
(*Molnár Katalin, Suba László*)
- 21 Női szereplők névadása a honfoglalási epikában
– Dugonics András névalkotásai (*Kovács-Sipos Bibor*)
- 23 Földrajzi neveink nyomában: *Göröm* (*Wendl Dávid*)
- 24 Származtatott mértékegységek (*Matzon Gábor*)
- 26 Le van éve (*Jakab Dorottya*)
- 27 Vezetőség – vezetés (*Palágyi András*)
- 28 A motyogásról (*Pesti János*)
- 29 *Izmozik* az időjárás?
– Az *izom* testrésznév igeképzős származékai (*Erdélyi Kiara*)
- 30 „És ki vagyok én?”
– Andrejev-drámák magyarul (*Laczkó Eszter*)
- 32 Egy az evangélium!
– Beszélgetés Tóth Mihály diakónussal (*Blankó Miklós*)
- 34 Mindennapos kérdések (*Kötis Nikoletta*)
- 35 Pontozó (*Horváth László, Schmidt János, Varga István*)

Búcsúzunk Grétsy László tanár úrtól

*„Legyen gondod önmagadra és a tanításra,
maradj meg ezek mellett, mert ha így cselekszel,
megmented magadat is, hallgatóidat is.”*
(Pál első levele Timóteushoz, 4:16)

Szimbolikusnak érezzük, hogy éppen a magyar kultúra napján kaptuk meg Grétsy László tanár úr halálhírét. Élete utolsó percéig gondot viselt magáról, és hűséges maradt tudományához, családjához, tanítványaihoz és „hallgatóihoz”.

Grétsy László több mint hetvenesztendős pályafutása során számos tudományos és közéleti tisztséget viselt, de szépkorúvá válva fokozatosan vonult vissza feladataitól. Egyedül az Anyanyelvpolók Szövetségében maradt aktív, a szervezet tiszteletbeli elnökeként mindig számíthattunk bölcs támogatására, derűs biztatására és megfontolt javaslataira. Megerősítette küldetésünket azzal, hogy rendíthetetlenül hitt a nyelvművelés ügyében, és nagy tudósként páratlan érzékkel, közvetlenséggel tette érthetővé és érdekessé íásaiban, előadásaiban, beszédeiben anyanyelvünk titkait. Legutolsó, adventi találkozásunk délutánján a tőle megszokott lelkesedéssel és ügyszeretettel szólt az Édes Anyanyelvünk folyóiratról és az általa gondozott Pontozó rovatról.

Felejthetetlen számunkra, hogy 90. születésnapján az Anyanyelvpolók Szövetségének körében, munkatársai, tanítványai és tisztelői együtt köszönhetjük Grétsy tanár urat. „Kilencvenévesen is mosolygós vagyok, mint ahogy édesanyám is úgy ment el tőlünk nyolcvanhét éves korában, hogy este szépen nyugovóra tért, másnap Marika nővérem már örök álmra szenderülve találta meg ágyikójában, halvány kis mosollyal a száján. Örülnék, ha az én életemet is végigkísérné a derű, s ha a halálom pillanatában nekem is egy kis mosoly sejlene föl az arcomon.” És így történt, köszönet ezért a Gondviselésnek!

„Minden igaz szó mélyén csönd lakik.” Pilinszky János sora is arra figyelmeztet bennünket, hogy a Grétsy László halálát követő csöndben kegyelettel gondoljunk rá, és tovább éltsük szellemi hagyatékát és tanítását!

Juhász Judit
az Anyanyelvpolók Szövetségének elnöke

A nyelvész, az EMBER – közelről

In memoriam Grétsy László

2022-ben, Grétsy László 90. születésnapjára készülő, *A nyelvész – emberközelből* interjúkötetünk címének kigondolásakor még nem sejtettem, hogy fájdalmasan közeli a búcsú. Könyvünk címén ma már nem változtathatok. Visszaemlékezésem kulcsszavaként most kiemelem azt, ami számunkra a legmeghatározóbb: az EMBER.

Tudom, mindez nem túl eredeti, de ha Grétsy Lászlóról szólunk, a szavak megtelnek élettél, a betűk játékosan megmozdulnak, a hangok csupa zenére váltanak, mert másképp szólni Róla lehetetlen. Évtizedekig élvezhettem közelségét, barátságát. Igaz, ennek egy része az ELTE egykori Tanárképző Főiskolai Karán főnök-beosztott oktatói viszony lett volna, de Tanár úr ilyet nem ismert. Kollégái voltak mindannyian, felemelt bennünket, olyan megbecsüléssel, olyan kedvességgel, hogy szinte zavarba jöttünk tőle.

Ezzel az emlékekkel búcsúznak Grétsy László tanár úrtól főiskolai kollégái, barátai: Bényi Ildikó, Antalné Szabó Ágnes, Erdélyi Erzsébet, Madarászné Marossy Ágnes, Tóth Etelka, Suhajda Edit, Raácz Judit, Somogyi Magda; valamint azok, akik hiányoznak a képről: Fercsik Erzsébet, Erdei Iván, Koltói Ádám, Bódi Zoltán. (A képet Reiser György Lukács készítette 2022 februárjában.)

Aztán eltelt sok-sok év, mialatt csak figyeltük egymást távolról, örültünk egymás sikereinek a szeretet vékony ezüstszála mentén. Egyszer csak érkezett egy kedves levél, amelyben egykori „Főnököm” megkérdezte, hogy nyugdíjas éveimet elérve, lenne-e kedvem amolyan titkári szerepkört betölteni mellette, mert a technika gyors fejlődésével már nem tud lépést tartani. A számítógép kezelésének alapjait természetesen elsajátította, de barátságot sohasem kötöttek, sőt, ahogy gyakorta mondogatta: ősi ellenségként kellett erre a hasznos technikai eszközre tekintenie. Így kezdődött közös munkánk, amely – ahogy teltek az évek – egyre sokrétűbbé vált, a *titkár* szó pedig eredeti jelentéséhez híven *secretariusszá*, *titkonnokká* gazdagodott. Idős kora ellenére szellemi munkabírása, szakmai sokoldalúsága, végtelen szorgalma, akaratereje gyümölcsként töretlenül születtek hosszabb-rövidebb tanulmányai, cik-

kei, rejtvényei. Ezek első olvasójaként megtisztelt azzal, hogy számított a véleményemre, megköszönte észrevételeimet. Az első olvasóból idővel krónikássá váltam, megnyílt előttem, így született meg a fent említett interjúkötet, majd új munkába fogtunk.

Két évvel ezelőtt Kiss Gábor, a Tinta Könyvkiadó ügyvezető igazgatója azzal az ötlettel kereste meg Tanár urat, hogy reprintben kiadná az Akadémiai Kiadónál 1962-ben megjelent kandidátusi disszertációját, *A szóhasadást*. Nemet mondtam erre Grétsy László, mondván: 60 év alatt sokat változott a nyelv, óriási munka lenne átdolgozni, aktualizálni. Javaslatomra viszont elgondolkodott egy népszerűsítő változat megírásán, hiszen közös könyvbemutatóink alkalmával észre lehetett venni a téma iránti élénk érdeklődést. Csodálatos energiával írta egyre-másra a szócikkeket, csupán a szóalakhasadás című fejezet hiányzott. A halála előtt két nappal boldogan mondta a telefonba, hogy átröpítette hozzám azt is. Már „csak” a kettőnkél lévő eltérő változatokat kellett volna egyeztetni, ám életenergiái hirtelen elhagyták. Így ez sajnos posztumusz munkaként jelenhet meg, amit Tanár úr gyakran mondogatott is, bár bízott abban, hogy a Teremtő még ajándékoz számára egy-két esztendő.

A szívügye – a szóhasadás mellett – „az Édeske” volt, ahogyan az Édes Anyanyelvünket becézte, végtelen szeretettel. „A lapom” – mondogatta haláláig. Nem tudott megválni tőle. 30 éven át szerkesztette, 90 éves korától élete utolsó napjáig gondozta az 1979-ben induló nyelvvelő folyóiratot: tanulmányokkal, rejtvényekkel látta el, a Pontozó rovatot vezette. Ugyanígy nem tudott megválni az Élet és Tudomány-beli Nyelv és Élet rovattól sem, ezt több mint 60 éven át szolgálta cikkeivel, értékes szerkesztői munkával.

Az Anyanyelvápolók Szövetségét második otthonának tekintette. Nem lehetett olyat kérni Grétsy professzor úrtól, amit ne teljesített volna: előadóként, mentorként, bölcs tanácsadóként, minden jó ügy támogatójaként. Élete utolsó előtti napján is a díszvendég szerepét vállalta a Szövetség által szervezett konferencián. Minden levélre válaszolt, pedig ezek médiabeli szereplései során zsákszámba érkeztek. Soha nem láttam idegesnek, feszültnek, lehangoltnak, pedig az élet számára is tartogatott szomorúságra, felháborodásra, csalódásra okot adó helyzeteket. Ilyenkor visszafogottabb volt a szokásosnál, de a csüggedés nem talált rajta fogást, a szellemi munka átsegítette a nehézségeken. És még két kísérőtársa: a bizalom és a derű.

Grétsy László boldog ember volt. Nem a sok kitüntetés, állami és egyéb elismerés miatt volt boldog és elégedett. Igaz, a Prima Primissima díjra büszke volt, mert azt nem „hivatalból” kapta, hanem kedves olvasói, hallgatói szavazatai alapján érdemelte ki. Az élet legapróbb és sokak által

ésre sem vett örömei töltötték fel szívét-lelkét szeretettel. A teremtett világot, a természet szépségeit töretlenül tudta csodálni, remekül érezte magát benne. Pedig számtalan kataklizmát átélt hosszú élete során: háborút, forradalmat, vilájárványt, találkozott emberi rosszindulattal, irigységgel, féltékenységgel, de semmi sem tudta optimizmusát lerombolni, bizalmát megingatni, kiábrándulttá tenni.

„A béke embere” címet – ha lenne ilyen – régen kiérdemelte volna. Mindig konszenzusra törekedett, szelíd szóval, indulatok nélkül próbálta elsimítani az ellentéteket. Soha nem emelte fel a hangját. Megértő, megengedő nyelvművelőként a Lőrincze-féle emberközpontú nyelvművelést, amely az előző nyelvközpontút felváltotta, tovább tudta vinni, nemzetközpontúvá alakítani, mert Grétsy László mindig nemzetben gondolkodott, és dolgozott is érte. Sportszeretetét a gyermekkortól utolsó napjáig végzett tornagyakorlatok mellett a magyar helytállás, a világ élsportolói közötti méltó helyünk elfoglalása lelkesítette át. Kedvenc időtöltése a sakkozás volt, ifjúkorában versenyszerűen és sikeresen űzte.

Mindezek a tulajdonságok: imponáló tudás, korrektség, megértő emberi hozzáállás a világ dolgaihoz, segítőkészség, kitűnő előadói képesség még nem elég ahhoz, hogy milliós (nem túlzok!) rajongói tábor gyűjtsön maga köré egy nyelvész.

A titkát én egyetlen szóban foglalnám össze: szenvedély. Kettős tűz égett a lelkében, ennek egyik lángját édes-ékes anyanyelvünk szeretete táplálta, a másikat imádott, egyre gyarapodó családja. Kecskeméti könyvbemutatónk alkalmával jegyezte meg a hallgatóság körében ülő orvos barátom: míg valakinek ilyen tűz ég a szemében, addig nincs baj. Nagy izgalommal készült az elmúlt nyáron évenként ismétlődő balatoni nagycsaládi nyaralására, mert egyre fáradó fizikuma ilyenkor feltöltődött energiával, amely kitartott a következő találkozásig. Az utolsó karácsonyt Győrben töltötte, hogy együtt örülhessen családjával legkisebb dédunokája megszületésének, pedig már a megszületéskor fáradtabb volt. Korán eltávozott felesége hiányát mindig érezte. Rajongott a lányaiért, lelkesen mesélt unokáiról, a dédunokákat kitörő örömmel fogadta.

A szemében lobogó tűz lángjánál sokan meg tudunk melegedni. Most ez a tűz kialudt. Ám a mi lelkünkben tovább parázslik, rendkívül gazdag alkotói életművéből továbbra is meríthetünk. Már az ellen sem tiltakozhat, ha szavakba foglaljuk, milyen felkészült tudós, magával ragadó előadó, nagyszerű egyéniség volt. Mert életében nem tehetjük ezt meg, azonnal elhárította az elismerést. Ha mégis megtörtént, ő restellte leginkább. Egy erdélyi kirándulás alkalmával nyelvészársai jelenlétében történt: egy székely atyafi térdre vetette magát, és lelkesen köszöntö meg, hogy az anyanyelv szeretetére tanítja az erdélyi magyarokat. „Porig sülyedtem szégyenemben” – emlékezett vissza a jelenetre.

Tanszéki emlékeimből is idézhetek példát szerénységére. A 65. születésnapjára készített nyelvművelő kötetünket

így köszönte meg: „Kedves tanszéki Kollégáim, Barátaim! Mindnyájatoknak hálásan köszönöm a felejthetetlen találkozót s a két 'meglepetést'. Az egyik, a kötet az egyik legértékesebb ajándék azok között, amelyeket valaha is kaptam, a másik, a névfejtéssel is díszített akrosztichon pedig a legkedvesebb.

Barátotok: László, a grécsi”

A nyelvi játék, a rejtvény végigkísérte életét, és épp olyan komolyan játszott, amilyen játékosan, derűsen terjesztette a tudományt, járva az országot, vagy a rádió, televízió hullámain keresztül. Népszerűsége töretlen azóta is, bár Tanár úr gyakran mondogatta, hogy senki sem emlékszik már rá. Ennek ellenkezőjeként hadd idézzek egy kedves levélből, amelynek körülményei sem elhanyagolhatók. A Grétsy László által szerkesztett és részben írt Hivatalos nyelvünk kézikönyve, amely 1978-ban második kiadásával jelezte, hogy milyen hasznos kiadvány, csaknem 50 év múlva felkeltette a VII. kerületi EVIN (Erzsébetvárosi Ingatlangazdálkodási Nonprofit Zrt.) HR-vezetőjének figyelmét, aki vezérigazgatójával és munkatársaival egyetértésben meghívta Grétsy Lászlót egy találkozóra. A meghívó levélben ez is olvasható:

„A Hivatalos nyelvünk kézikönyve és szerzői említések nem volt olyan munkatársunk – beleértve az egészen fiatalokat is –, aki ne számolt volna be kellemes emlékeiről Önnel kapcsolatban. Nem volt alkalom, hogy egyes írásai ne kerültek volna szóba, és természetesen az Álljunk meg egy szóra! televízióműsor, illetve az e címet viselő könyv is mindig kellemes emlékként kerül elő.”

A találkozót 2023 novemberében, a Professor úr javaslatára – mert erre is volt figyelme – éppen 13-án, a magyar nyelv napján valósult meg. A kerület polgármestere is jelen volt a népes hallgatóság körében, amely nagy figyelemmel és odaadással hallgatta Tanár úr előadását. Annak szerkesztett változatát székhelyük bejáratánál kifüggesztették, mert úgy érezték, hogy *„vendégeink, munkatársaink jöttükben-mentükben értékes gondolatokat meríthetnek belőle.”*

Grétsy László halála nem tántorította el a hivatalos nyelv megújításának szándékától a vendéglátókat. A Társaság vezetése eltökélt abban, hogy a Grétsy László-programot mindenképpen végigviszi, ezzel (is) tisztelni kíván a Professor úr emléke előtt.

„A vérengző és csaló emberek éveik felét sem érik meg. De én, Uram, tebenned bízom” – olvashatjuk Dávid szavait az 55. zsoltárban. Grétsy László gyönyörű életkora, melyet nem árnyékol be kedélyvesztés, ápolásra szorulás, kiszolgáltatottság, a bizonyíték arra, hogy igaz, Istenben bízó ember volt. Isten a tenyerén, még inkább a kebelén hordozta életében és halálában egyaránt.

Ahogy egész életét élte, béke, derű és nyugalom jusson Grétsy Lászlónak osztályrészül halála után is. Emlékét hűségesen megőrizzük, amíg élünk.

Erdélyi Erzsébet
főiskolai docens

Nekrológ-féle Grétsy László emlékezetére

Nem tudom, hogyan is kezdjem. Emlékezni, a gyászról szólni legalább olyan nehéz, mint a magyar nyelvről és magyarul. Bizonyára kellő hibát és javítanivalót találna e mondatokban néhai Grétsy László, aki nem keveseknek volt nyelvi őre, tanácsadója és tanítója. Tanítója, mert a magyar nyelvet még akkor is tanulnunk kell, ha az a nyelv mintegy 13-14 milliós magyar közösség összekötő kapcsa. Kapocs, amely sokféle, szép és örökletes. Örökletes a hibáival, tévedéseivel, sajátosságaival, és mégis megértjük egymást. S hogy ez a megértés szép és egyben színvonalas is legyen, megfelelő formában kell elsajátítani. De vajon mi a megfelelő? Hány szó és hány mondat?

Talán ezeket a kérdéseket is feltehetjük volna Grétsy Lászlónak, a Tanár Úrnak. Tanár Úr, írom így nagybetűvel, mert az volt. Az más kérdés, hogy megengedő lenne-e a nagybetűk esetében, vagy finoman jelezné, hogy...

Nem ismertem személyesen – eltekintve egy-két futó találkozástól ilyen vagy olyan rendezvényeken –, de a rádióból, a televízióból és a különböző heti- és napilapokból igen. Ha tehettem, néztem a műsort, amelyben megálltak egy-egy szóra. Olvastam – ha nem is rendszeresen – az Élet és Tudományban az általa vezetett rovatban – Nyelv és Élet – közreadott írásokat, amelyeket csak ritkán jegyzett ő, mert úgy vélte: a rovatvezető „ne írja tele” a rovatát, de közvetítse mindazt, ami fontos és figyelemreméltó.

A közvetítés az élete volt. Odafigyelve, alaposan, segítve átadni mindazt a tudást, amit több évtizedes pályafutása során megszerzett. A tudást nem megtartani kell, hanem átadni. Átadni mindazoknak, akik ugyanahhoz a (nyelvi) közösséghez tartoznak, mint ő.

Ha lehet azt mondani: tanította a nemzetét. A legfiatalbaktól a legidősebbekig. Nyelvi – pontosabban nyelv-művelő – műsorainak sok-sok ezer hallgatója, nézője volt. Szépen megformált mondatai, nyelvtani példázatai sokunk számára maradtak emlékezetesek. Ha rámutatott egy-egy elharapódzó hibára, akkor a magára valamit is adó személy megfogadta a tanácsait. Természetesen nem mindenki. Mert ha megfogadták volna, akkor ma a rádióban és a televízióban megszólalók, legyenek azok politikusok, újságírók vagy mindenhez értő szakértők, nem kevernék és használnák tévesen az *amit* és *akit*, az *amiket* és az *akiket*.

Közeli elhunytja és a tőle vett végső búcsú előtt és után is nem kevés nekrológ, búcsúüzenet, együttérző gondolat jelent meg írásba foglalva. Ez a rövidke szöveg is ilyen. Olyan, amelyet egy őt tisztelő (had)történész, a tudományos ismeretterjesztés iránt évtizedek óta elkötelezett, és azt a nemzet szellemi megerősítésében fontos dolognak tartó személy írhat. Ez az a pont, ami összeköt a 92. életévben elhunyt Grétsy Lászlóval. Ő úgy vélte – és tette ezt nagyon helyesen –, hogy amit egy nemzet szellemiekben befogadhat, és magáévá tehet, azt nem lehet elvenni tőle soha. Őt, a mindannyiunkat előbb vagy utóbb magához ölelő halál 2024. január 21-én elvette tőlünk, de tanítása, emléke megmarad nekünk. Sáfarkodjunk jól a hagyatékkal, és ha tehetjük, álljunk meg egy-egy szóra síremléke előtt a Farkasréti temetőben egy néma főhajtásra!

Szakály Sándor

történész, kutatóprofesszor, a TIT elnöke

„Találkozásaim” Grétsy Lászlóval

Akarattal tettem a címkező kulcsszót idézőjelbe, hiszen személyesen mindössze kétszer találkoztunk: először akkori friss könyvének dedikálásakor 1998-ban Kecskeméten mindössze öt percre, illetve a Lőrincze-díjam átvételkor, 2005-ben Budapesten, a Károlyi utcában fél délelőttre. Minden egyéb találkozásom virtuális – vagy talán inkább átvitt – értelemben az. Ám én éppen az ilyenekről szólnék a továbbiakban: a Tanár úr keze nyomát őrző könyvdedikációk birtokában és a tőle kapott levelekből válogatva.

Viszonylag még pályakezdő tanárként nyelvtanóráimat olykor egészen rikító sajtóhibákkal vagy épp a rádióban el-elhangzó fésületlen mondatokkal igyekeztem színesíteni, javításukba diákjaimat is bevonva. Egyik alkalommal valamelyikük ezt mondta: „Tanár úr, miért nem tetszik ilyeneket beküldeni Grétsy Lászlónak?”. Az akkor már

javában sugárzott Magyarán szólva műsorokat magam is hallgattam, de meg se fordult a fejemben az, amit ez a tanuló fölvetett. 1976-ot írtunk, és én, a diákom ötletét magamévá téve, elkezdtem egymás után küldözgetni a Tanár úrnak (a Magyar Rádió címére) a kivágott vagy kijegyzetelt nyelvi vétségeket, furcsaságokat rövid magyarázatokkal. Ma már megmosolyogtató módon (legalábbis a rendszerváltásig) következetesen a „Kedves Grétsy Elvtárs!” megszólítást használtam. Magamról egyelőre csupán annyit árultam el, hogy tanár vagyok, magyar (és orosz) szakos. Többet nem. A válaszlevelekben viszont ő kezdettől „Kedves Tanár Úr”-azott. Nem válaszolt ugyan minden levelemre, de kezdett rám hivatkozni a műsorában; egyre több tanulságos példám és magyarázatom hangzott el a Kossuthon. A levelezésben mindvégig megmaradt köz-

tünk a magázó megszólítás. A Tanár úr csaknem a kezdet kezdetén „Ön alaposan kivesézte...”-szerűen dicsérgette nyelvőri buzgalmamat. És már akkor figyelemre méltatta a kommentárjaimban megbúvó humort.

Nagy várakozás előzte meg a legeslegeső Arany nyelv-díjamat. Az az ötven, később talán megemelt forint jól jött akkoriban például a könyvvásárláshoz vagy éppen a kis üvegnyi kávéhoz. 2008-ban szűnt meg ez a jutalmazási mód a Tanár úr vezetése alatt: százötvennél is többször elnyervén, én voltam/lettem a csúcstartó. (Ezt is az ő egyik leveléből tudtam meg.)

Már vagy öt éve nyelvörködtem a rádió – és elsősorban Grétsy László – jóvoltából: de még csupán mint adatszolgáltató. Ám már így is lett nevem, ismertségem a hallgatók körében. Mielőtt a publikálásaim megkezdéséről szólnék, hadd említsek meg egy mégiscsak idevágó történetet. A '70-es évek vége felé még éltek nagyapám unokatestvérei Nyíregyházán. Elutaztam hozzájuk pár napra. Akkor találkoztam velük életemben először, ők azonban jól „ismertek”: természetesen a rádió anyanyelvi műsorából. Akkorra már többször szerepelt a nevem az Arany nyelv-díjak egyre gyakoribb nyerteseként. Jókat beszélgettünk öreg rokonnal, ám Józsi bátyám olykor sokallta Lici néném úgymond karattyolását. Egyszer aztán sommásan kifakadt: – Mama, úgy beszélj, hogy az öcsénk beküld a Grétsynek!

A '80-as évek elején elkezdtem gondolkodni azon: anynyi minden példa, följegyzés birtokában vagyok már. Nem írhatnék-e én is olyasfélét, mint amilyeneket az Élet és Tudomány rendre hozogat a Nyelv és élet rovatában? És amelynek a gazdája éppen Grétsy László tanár úr! Megkockáztattam. És csakhamar megjelent életem legelső nyelvőri glosszája: e tudományos-népszerűsítő hetilapunk 1981. április 17-ei számának 487. oldalán e címmel: Mindig agyonverték? Jó egy év múlva már az Édes Anyanyelvünkbe is bebocsáttattam (Bajadérem? – Bajadérom!). Ezután egyre több cikkem jelenhetett meg az említett két lapban Grétsy László jóvoltából. Valamikor aztán a '90-es évek elején egyik levelemben végérvényesen lelepleztem magamat: pap is vagyok... Válaszleveléből kiderült: ő valamiképp már sejtette! (Hamarosan aztán más fórumokban is publikáltam.)

1977-ben fölvettem egyik levelemben a Tanár úrnak, hogy érdemes lenne egy főként verseket tartalmazó antológiát kiadni azzal kapcsolatban, mit jelent költőink, íróink számára a nyelvünk. Válaszlevelében megjegyezte, hogy nyílt kapukat döngöttek, mert hét éve már jelent meg egy ilyen kötetke. És máris mellékelte a Nyelv, sugárzó

anyanyelvem... című stencilezett kiadványt. Gondolom, csupán azért nem dedikálta, mert akkor a társszerkesztő Gulya Jánosnak is alá kellett volna írnia, márpedig ő külföldre távozott. Most, hogy nem sokkal a halála utáni napokban írom e megemlékezésemet, meghatódva nézem a Tanár úrtól kapott többi könyv jellegzetes kézírású ajánlásait. Úgy érzem, érdemes idéznem őket, mert végelemzésben ezek is „találkozások”: mindegyikük fölér ugyanis a dedikálónak baráti, nyelvbaráti (vagy hogy az ő kedvenc, maga alkotta jelzőjét idézzem), nyelvtársi kézfogásával.

Kezdem azzal a bejegyzéssel, amely kivételesen az „1-es számú” személyes találkozásunk alkalmával került a frissen megjelent Anyanyelvünk játéka 3. oldalára. Ott, fönnyomtatva ez áll: „Ajánlom ezt a könyvet mindazoknak – de csak azoknak! –, akiknek életéhez a játék öröme és az anyanyelvnek a szeretete egyaránt szervesen hozzátartozik. A szerző”. Folytatása immár tollal: „Tehát örömmel ajánlom Holczer Józsefnek, aki a fenti »követelményeknek« a legnagyobb mértékben megfelel! 1998. ápr. 25. Grétsy László”.

(kép: Anyanyelvápolók Szövetsége)

A további általa dedikált kötetek mindegyike a Tinta Könyvkiadónál jelent meg, és az is közös bennük, hogy postán (illetőleg az utolsó esetben kézpostával) juttatta el hozzám a Tanár úr: ismételt és számomra megtiszteltetésképp írva beléjük valami szép ajánlást. Következzenek tehát. A szavak ösvényein: „Holczer József tanár úrnak cikkeiért, leveleiért, kedvességéért Grétsy László 2011. jún. 23.”

– Anyanyelvi séták: „Holczer József tanár úrnak, anyanyelvünk jeles ápolójának szeretettel: G. László 2014. április 30.” – Anyanyelvünk tájain: „Holczer József tanár úrnak őszinte nagyrabecsüléssel és keresztényi szeretettel, talán már utoljára 2016 júniusában Grétsy László” – Végül a „kétszerzős” A nyelvész – emberközelből / Grétsy László c. kötet: „Szeretettel Erdélyi Erzsébet, Bp., 2022. március 1.”; kiegészítése pedig ugyancsak tollal: „Holczer atyának Grétsy László.” Csakhamar végigolvasva, a Tanár úrnak dedikált legkedvesebb könyvet említő fejezet részben meglepve láthattam (161): „2000 Holczer József – Kozma László: Minden szó egy regény: »Dr. Grétsy László tanár úrnak nagy örömmel, tisztelettel és szeretettel dedikálom első könyvem: Holczer József«. Én ugyanúgy örültem ennek a szép és fontos dedikációnak, mint az általam nagyon tisztelt szerző, legfőképpen azért, mert valamilyen, az én nevemmel jegyzett folyóiratban vagy rovatban már sokszor találkoztam írásaival, de önálló kiadvány élén itt először.”

576 számozott levelet küldtem 47 év leforgása alatt a Tanár úrnak, és persze nyugodtan hozzáadhatom, hogy

a legtöbb esztendőben karácsonyra, húsvétra is feladtam egy-egy képeslapot a lakcímére. Az Irodalmi fogalmak kisszótára frappáns meghatározása szerint „a levél személyes beszélgetést helyettesítő írásbeli közlés”. Hozzátehetem: és egyben a személyes találkozást is helyettesítő. Valóban erről van szó a mindössze két már említett leszámítva. Mondhatom továbbá azt is: ha nem kapok választ, akkor egyoldalú kommunikációnak, monológnek kell a partnernek írt soraimat tekintenem. Grétsy László igen elfoglalt ember lévén természetesen nem válaszoltott minden egyes levelemre. (Ráadásul bizonyára számos más illetőnek a megkeresésére is illet/kellett reagálnia.) Ennek tudatában mégis úgy vélem: az máris eleve méltó és pozitív válasz volt a részéről, ha a rádióba beküldött adalékaimat nyilvánosan közzétette, később pedig az is, amikor a beküldött kéziratomat a két fóruma valamelyikén cikként megjelentette. Volt/van persze konkrét válaszele is bőséggel. Sok-sok mindenről szót ejthetett, be-beszámolhatott e szűk félszázad során. Megtudhattam tőle például, hogy a Magyarán szólva rádióműsor szignálja Rózsa Miklós külföldre szakadt hazánkfíától, neves zeneszerzőnkéntől való. Volt, amikor meglepetésemre olyat kért tőlem a '90-es évek elején, ami rendkívüli megtiszteltetésként ért, csak hogy képtelenség volt teljesítenem: járjak közben a Rádiónál, hogy állítsák vissza a (tudjuk: csak ideiglenesen) megszűnt nyelvi műsorát. Tájékoztattott olykor a nagycsalád közös nyári kirándulásáról/táborozásáról. Szinte mindig gratulált a születésnapom alkalmából. Olykor-olykor – szelíden persze – meg is rótt: ha például a Pontozóban valamit végképp nem tudtam megfejtetni, vagy ha egy nyelvi kéziratom szerinte nem érte el a kellő színvonalat.

A magam 77 évével próbálok fiatal(os)nak maradni/látzani, de a polcomon mégis egymás mellett sorjáznak az efféle című kötetek: És múlnak az évek...; Boldog öregkor; Az öregkor reménysége; Öregszünk, de győzzük! Ez utóbbinál áttételesen ugyan Illyés Gyula verscíme jut eszembe: Az idő lebrása. E hevenyészett lista adja azt az ötletet, hogy az utolsó nyolc-tíz év levélváltásai közül kiválasszak néhány e témába (is) vágó Grétsy-levelet, és legalább röviden/rövidítve idézzek belőlük olyan sorokat, amelyek arról tanúskodnak: a Tanár úr is talán épp ilyen könyvek hatására igen-igen foglalkozhatott az időskor érzés-, netán krízisvilágával. Így aztán az ő bölcs és elgondolkoztató hozzáállását, lelki-mentális gondolatait velem is meg-megoszthatta. 2016. április 11-ei leveléből idézek, amelyet (ahogy már példamutatóan sok év óta tette) számítógépen írt számomra: „Nos, kedves Tanár Úr, ebből is láthatja, hogy én jogosan érezhetem magamat öregnek. Tanár Úr csak érezze magát hatvan-, ötven- vagy akár negyvenévesnek – ennek szívből örülnék –, de én sajnos, már érzem a koromat a maga rideg valóságában. (...) Amíg úgy-ahogy el tudom végezni a magamra rótt munkákat, addig el is végzem őket. Amikor már erre nem érzem magamat alkalmasnak, akkor abbahagyom.”

Időközben (2018-19 táján) a Tanár úr hirtelen áttért a „Holczer Atya” megszólításomra. Így szerepel többek közt a 2020. november 8-ai íméljében is, miközben javában tombolt és szedte áldozatait a koronavírus járvány. Idézzünk ebből is: „Kedves Holczer Atya! (...) [L]evele végén (...) mélységesen elszomorított. Majdnem egy időben egyszerre két piarista társa, barátja, kollégája is áldozatul esett ennek a riasztó, gátlástalan járványnak. (...) Ilyenket látva mindig Mécs László egyik versének (A kirándulás elmaradt) sorai jutnak eszembe: »Ki érti Istent, titkos terveit? / Miért ríkatja meg kedvenceit?« De nem panaszkodom. C'est la vie! Tanár Úrnak én is azt kívánom, hogy jó egészségben élje túl a 21. századnak ezt a szörnyűségét!”

2021. április 12-ei (szintén) számítógépes válaszában Grétsy tanár úr beszámol arról, hogy megkapta mindkét védőoltást, illetve hogy egy szombathelyi orvos fog neki új térdprotézist beültetni. Hozzáteszi: „Bár már 90. évemet taposom, engem a műtét nem riaszt, sőt nagyon örülnék neki. (...) Kemény Gábor kollégám váratlan halála engem is mélyen lesújtott. A lap szerkesztése nélküle sokkal nehezebb, olyannyira, hogy hiányát igen-igen nehéz pótolni.”

És még a legutolsó teljes esztendőből, 2023-ból is őrzök Grétsy Lászlótól (minden esetben ki is nyomtatva) válaszleveleket. Február 12-én (már a napja előtt egygyel!) ezt írta: „Kedves Holczer Atya! Szívből köszönöm a születésnapom alkalmából írtakat. A 91-es szám szebb lenne ugyan megfordítva, 19-es formában, de én a 91 betöltött évet is szívesen viselem, ez is öröm számomra.”

Június 27-i válaszában kitért az Édes Anyanyelvünkre is: „... [Ö]rülök, hogy Holczer Atya a lap mostani szerkesztőivel is megtalálta a lehető legjobb hangot. A lapnak szinte minden számában jelenik meg valamilyen színes, érdekes írása! Holczer Atya most is a folyóirat egyik törzsszerzője! Még az sem baj, ha egy-egy cikkével vitát gerjeszt. Az is eredmény!”

És immár a legeslegutolsó Grétsy-válasz teljes egészében, 2023. december 20-ai keltezéssel: „Kedves Holczer Atya! Hálásan köszönöm a Korda Kiadó katolikus zsebnaptárát, amelynek mindig nagyon örülök, most is. Az 'Aranyimém emlékére' című kedves értesítéshez [a Szent Józsefet karján a kis Jézussal ábrázoló szentképre gondol – HJ] szívből gratulálok, ha ehhez lehet, illik és szoktak is gratulálni. Egyúttal pedig jó egészséget, áldott karácsonyt és boldog új esztendőt kíván Holczer Atyának: Grétsy László”. (Teljes nevét szokatlan módon vastagítva ütötte be...)

E megemlékező írásom és annak dokumentációi helyenkénti komorságát, szomorú(bb) hangulatát feloldandó – és mintegy katarzist is szánva a legvégének – hadd említsem meg egy jó harminc évvel ezelőtti álmomat: kecskeméti piarista rendházunk kápolnájának egyik padjában ültem, egy jeles nyelvészünk pedig – aki köztudomásúan civil és nagycsaládos volt – misézett. Miseruha is volt rajta, és éppen prédikált... Hadd elemezzem, miként játszott itt bele az egészbe a tudatalatti. Nos, akkoriban „nyelvújítottam”: a „lelki atya” egyházi kifejezésünk mintájára megalkot-

tam a „nyelvi atya” minősítést avagy státuszt: néhány igazi szaktekintélyünk, biztos eligazítónk rangos megbecsülésekképpen. És ha például a színművész lehet „Thália fölként papja” – szól(t) az érvelésem –, akkor a sokaknak irányt mutató, mértékadó, korrekt nyelvművelő miért ne lehetne „pap”-ja a közös, örökölt „édes anyá”-nak, azaz a nyelvnek!

Igen, természetesen Grétsy Lászlóval álmodtam! Nekem/nekünk is ilyen „nyelvi atya”, ilyen iránytű, etalon volt Ő. Halhatatlan elődje, Lőrincze Lajos után szintén egyszerűen: a Tanár úr. Áldassék emléke – az örök találkozás eredményével!

Holczer József
piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

Grétsy tanár úr szellemi és emberi öröksége

Nehéz elhinni, hogy már nincs velünk Grétsy László tanár úr, hiszen nemrég még a 90. születésnapján is derű, életöröm, erő sugárzott belőle. Sokunk számára példa, hogyan lehet egy hosszú és gazdag életet úgy megélni, hogy sohasem szűnt meg a kedvessége, a mások iránti tisztelete, az életigenlése. A Tanár úr példaként szolgál arra is, hogy minél nagyobb műveltséget, tudást birtokol valaki, annál nagyobb legyen benne a szerénység, az alázat a tudomány és a tudományt művelők iránt, és örökre maradjon meg a kíváncsisága az új dolgokra. A Tanár úr példa arra is, hogyan tud harmóniába kerülni a családi élet a munkával, a tudomány művelésével, a közéleti feladatokkal.

Több olyan időszak volt, amikor rendszeresen találkoztam Grétsy tanár úrral, amikor sok személyes élményt szerezhettem kiemelkedő műveltségéről, emberségéről. Hat éven át tanítottam azon a tanszéken az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán, ahol tanszékvezetőként dolgozott. Emlékszem a mosolyára, a hasznos iránymutatására, amellyel fiatal kollégaként fogadott. Csodáltam az odafigyelését, a gondosságát, ahogyan a tanszéki munkatársakkal, oktatókkal és adminisztrátorokkal foglalkozott. Hasznosnak találta, ha egy fiatal sokfélét tanít a pályája kezdetén, hogy minél nagyobb rálátása legyen a nyelvtudomány különböző területeire, így én is sokféle nyelvészeti tárgyat taníthattam, de ehhez minden segítséget megadott. Csodáltam óriási tudását, hogy szinte minden nyelvészeti témához hozzá tudott szólni, legyen az nyelvtörténet, stilisztika vagy grammatika, miközben a lehető legnagyobb szerénységgel tette ezt. Mindig őszinte érdeklődéssel hallgatta meg mások véleményét, és sohasem mondott rosszat azokról, akik tőle eltérően gondolkodtak valamiről. Szeretett előadást tartani, és nemcsak a pontosságot, a szakmaiságot, a hitelességet tartotta fontosnak, hanem az előadásmódot is, hogy érthetően, világosan, megfelelő stílusban beszéljünk. Neki köszönhetem, hogy annak idején sok ismeretterjesztő előadást, foglalkozást tartottam a magyar nyelv hete alkalmából különböző helyszíneken, legtöbbször iskolákban tanároknak és gyerekeknek. Ezek az alkalmak nemcsak feledhetetlen élményt adtak, hanem kiváló lehetőséget is a gyakorlásra, hogy jobb tanár, jobb oktató legyek.

Grétsy tanár úr ügyelt arra is, hogy a rendszeres szakmai konzultációkon ne csak a szakmáról, a tudományról legyen szó, ilyenkor elmesélt egy-egy kedves történetet is a családjáról. Tőle hallottam, hogyan lehet egy nagy családot úgy is összetartani, hogy évente legalább egyszer kicsik és nagyok együtt elmennek valahová néhány napra, ahonnan csillagtúraszerűen közösen szerveznek kirándulásokat. Nagyon büszke volt a családjára, erősen hitte, hogy nyugodt családi háttér szükséges ahhoz, hogy valaki a munkájában sikeres legyen.

Fontos emléket őrzök róla azzal kapcsolatban is, hogy milyen egy gondos lektor, hogyan kell egy szöveget megírni és szerkeszteni. Megtisztelő volt, amikor elvállalta, hogy a kolléganőmmel írt magyar nyelvi tankönyveinknek az egyik szakmai lektora legyen. Nemcsak gondosan elolvasta a fejezeteket, és részletes lektori véleményt írt róluk, hanem meg is beszélte velünk pontról pontra a javaslatait. Nem hiányoztak a véleményéből az építő kritikái észrevételek sem, de mindig nagy tapintattal fogalmazott, és rámutatott a lehetséges megoldásokra is.

A másik időszak, amikor gyakrabban találkozhattam Grétsy tanár úrral, a Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási verseny szervezése idején volt. Az első szóra elvállalta először Fábíán Pál tanár úr mellett a társelnökséget, majd az elnökséget a versenyen. Éveken át személyesen is részt vett az ELTE-n megrendezett Kárpát-medencei döntőn, nemcsak az elnöki feladatokat látta el, hanem gyakran előadást is tartott. Emlékszem arra, hogy milyen nagy élmény volt évről évre a segítő hallgatók, oktatók, a versenyző tanulók és az őket kísérő pedagógusok, családtagok számára, hogy személyesen találkozhattak Grétsy tanár úrral, hogy kezet foghattak, együtt fényképezkedhettek vele. A versenyt értékelő beszédében mindenkinek tudott ösztönző szavakat mondani, a tanulóknak, a felkészítő tanároknak, a szülőknek és a szervezőknek egyaránt. Sohasem sietett el a program befejezésekor, hanem ott maradt beszélgetni a résztvevőkkel. Különleges élményt jelentett a szervezőknek az is, amikor személyesen fogadott bennünket a lakásában a döntő előtt, és kézzel írta alá a sok száz oklevelet, emléklapot. Alírás közben pedig arról mesélt, hogy éppen mivel foglalkozik, milyen mun-

kája készül. Gyakran megosztott velünk egy-egy kedves történetet a hobbjáról is, például a sakkélményeiről, vagy arról, hogy milyen fontosnak tartja a testmozgást az egészség megőrzése érdekében. Személyesen láthattuk le-

Grétsy László a helyesírási verseny elnökeként, 2007-ben

nyűgöző könyvtárát, amelyben nagy rendben sorakoztak könyvei.

Az új iránti nyitottságát akkor is megmutatta, amikor az MTA Helyesírási Bizottsága a 2015-ben megjelent helyesírási szabályzat előkészítésekor szakmai kérdéseket tárgyalt, vitatott meg. Figyelmesen hallgatta a javaslatokat, majd a szokásos nyugodt stílusában előrevívő kérdéseket fogalmazott meg, és végül támogatta azokat az újításokat, amelyeket a szűkebb helyesírási munkacsoport előkészített az új szabályzattal kapcsolatban. Nem fukarkodott a dicsérettel, a biztató szavakkal sem, ha alkalma volt rá, legyen az idősebb vagy fiatal kolléga.

Sokat tanulhattunk Grétsy tanár úrtól a nyelvtudományról, a hivatásszeretetről, az emberségről, a szerető család fontosságáról. Lélekben, tetteiben, munkáiban örökké velünk marad a Tanár úr. Nyugodjék békében!

Antalné Szabó Ágnes

nyelvész, az Anyanyelv-pedagógia főszerkesztője

Egy régi sakk-könyv szókészletéből

Grétsy László emlékére

Jól ismert tény, hogy Grétsy László tanár úr életében az anyanyelvnek és a játéknak a szeretete meghatározó szerepet töltött be: külön-külön és egymással összefonódva egyaránt. A nem nyelvi vonatkozású játékok közül talán a sakk volt neki a legkedvesebb. Fiatalkorában versenyző is volt, de a sakk iránti vonzódása (ahogy ő mondta: hobbi-ként) élete végéig megmaradt. Sakkrajongásáról először akkor olvashattam, amikor az 1970-es években a Magyar Sakkéletben Szilágyi Péter újságíró – akkor sakkmester, később nemzetközi mester – egy „64 kockás arcképet”, azaz a sakkhoz való viszonyáról szóló portrét rajzolt róla.

Nem véletlen tehát, hogy az Édes Anyanyelvünkben közölt cikkeim közül Grétsy tanár úr (saját bevallása szerint) a sakknyelvi tárgyú *Időzavar*-ra (2014/2: 11) figyelt fel először. Többek között ezért is terveztem úgy mostanában, hogy olyan sakknyelvi cikket készítek a folyóiratba, amelyet – amolyan nyilvános dedikálással – őneki ajánlok. Sajnos, a személyes köszöntés helyett már csak az emléke előtt tiszteleghetek vele.

Az első magyar nyelvű sakk-könyv a 18. század közepén született. Címe: Säch, avagy királyos játéknak szabott rend-tartási (Landerer, Buda, 1758.). Az ismeretlen szerzőjű könyvecske feltehetőleg erede-

tileg is magyar nyelvű alkotás. Sem példányszámát, sem a korabeli olvasók körében való elterjedtségét nem ismerjük. A nyilvánosság számára csak 1891-ben vált ismertté. Akkor adott hírt Makovetz Gyula, a századvég kiemelkedő sakkozója az általa felfedezett kis könyvről a Budapesti Sakk szemlében.

Így történhetett meg, hogy harminc éven át a valójában második magyar nyelvű sakk-könyvet hitték az elsőnek. Ennek a címe: A sakkjáték elemei. Vezérfonal a sakkjáték megtanulására. Kezdők számára (Heckenast, Pest, 1860). Ez a munka lényegében fordítás a neves sakkozó, Max Lange írta német nyelvű sakk-tankönyvből (Lehrbuch des Schachspiels, Halle, 1856), pontosabban a kezdőknek szóló részből. A fordító, aki az átültetéskor a kisebb változtatásoktól sem idegenkedett, Rozsnyay Mátyás, a nemzetközi híru gyógyszerész.

Az eddigiekből sejthető, a két első sakk-könyv összevetése pedig bizonyítja, hogy a magyar sakkterminológia tudatos megalapozásában nem a Säch ismeretlen szerzőjének, hanem Rozsnyaynak volt kulcsszerepe. Mostani cikkemben az ő sakk-tankönyvből mutatok be néhány elemet. – Szemlémben nem térhetek ki a német eredetivel való összehasonlításra, de a részlete-

(kép: Erdélyi Erzsébet gyűjteményéből)

zés nélkül is érdemes észben tartanunk, hogy fordítással van dolgunk. – A könyvnek a későbbi-mai sakkszókincset megalapozó szerepe vitathatatlan. Ennek a tüzetes tárgyalása azonban igen hosszú tanulmányt igényelne. Éppen ezért most egészen másféle utat választok: a Rozsnyay-könyvnek néhány olyan elemét szedem csokorba, amely különbözik a mai sakkszóhasználatától.

A sakkfigurák általános, összefoglaló neve ma a *figura* és a *bábu* mellett leginkább a *báb*. Rozsnyay az *alak* és a *kő* megnevezéseket alkalmazza, utótagként is: *sakkalak*, *sakk-kő*.

Az ellenfél bábjairól ma rövid birtokos szerkezetekkel, körülírásokkal beszélünk: *az ellenfél királya*, *az ellenfél bástyája* és hasonló. Rozsnyay viszont terminusszerű összetett szavakkal él: *ellenkirály*, *ellenbástya* stb.

A világos, illetve sötét bábok alkotta haderőt, valamint az őket irányító sakkozót ma ezekkel a nevekkkel illetjük: *világos*, illetve *sötét*. (A bevezetőben említett portréban szóba kerül: Grétsy tanár úr megértéssel, de kissé nehezményezve említi, hogy e megnevezések elől gyakran elmarad a határozott névelő, vagyis a helyes forma szerinte *a világos*, *a sötét* volna.) – Rozsnyaynál is van *(a) világos* és *(a) sötét*. Érdekes, hogy ő így is szerepelteti őket: *a világosfél*, *a sötétfél* (azaz egybeírva [is!]).

A bábok közül a tiszteket (a király kivételével) ma úgy csoportosítjuk, hogy a futár és a huszár közös neve a *könnyűtisz*, a vezéré és a bástyáé pedig a *nehéztisz*. A *könnyűtisz* Rozsnyaynál is megvan, a bástya „rangja” azonban a könnyűtisztekkel való összevetésben *törzstisz*.

A tábla egy-egy kis négyzete a versenyzők és a szakirodalom szóhasználatában ma többnyire *mező*, a nem versenyzők körében viszont *kocka*. Rozsnyaynál is a *kocka* szerepel.

A sakkjátzsma első, ma *megnyitás*-nak nevezett szakasza a Rozsnyay-könyvben *nyitány*. – A *játszma* a könyvben és a mai nyelvhasználatban közös. Érdekes, hogy (tudo-

másom szerint) nemcsak a sakkot, hanem minden játékot és sportot figyelembe véve Rozsnyay volt az, aki ezt a szót elsőként alkalmazta.

Néhány speciális játékmozzanat, játszmaeemény elnevezése a Rozsnyay-könyvben más, mint napjainkban.

Aki ismeri a sakk szabályait, az jól tudja, hogy a gyalog az utolsó sort, azaz az ellenfél alapsorát elérve tisztté változik át. Ezt a történést ma (többek között) *gyalogbevitel*-nek, *gyalogátalakulás*-nak hívjuk. Rozsnyaynál a neve a sakkhhoz mint hadijátékhoz illő *előlép(tet)*és.

Szintén a gyalogokkal kapcsolatos egy különleges ütészajta, amelyet ma a nemzetközi *en passant* névvel vagy a magyar *menet közbeni ütés* szerkezettel jelölünk. Rozsnyaynál ez *haladtában ütés*.

Egy olyan játék helyzetnek, amelynek lényege a királyok szembenállása, ma általában *oppozíció* a neve, Rozsnyaynál *ellenzék*.

Annak a jól ismert négylépéses mattnak, amelynek tapasztalatlan játékosok szoktak áldozatul esni, a közismert neve *susztermatt*. Rozsnyay könyve *csizmadiamatt* néven említi. (A német eredetiben egyébként *Schäfermatt*, azaz ’juhászmat’ áll. A mai németben mind a *Schäfermatt*, mind a *Schustermatt* szokásos.)

Napjainkban a *sakkban tart* kifejezés már csak átvitt értelmében él, magával a sakkozással kapcsolatban nem fordul elő. Rozsnyaynál viszont sakkszóként van meg, nemcsak a király megtámadását, hanem egy-egy táblaszakasz vagy mező „tűz alatt tartását” is jelölve.

Szemlém szóanyagát úgy igyekeztem összeállítani, hogy ne csupán a sakkozók, hanem a sakkot kevésbé ismerők is találhassanak benne érdekességeket. Fáj, hogy a sakk világában nagyon is otthonos Grétsy László tanár úrral a Rozsnyay-könyvről sem személyesen, sem levelezésben nem válhatunk szót.

Horváth László

nyelvész, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Szép magyar vers

Kántor Péter költeménye lendületesen viszi előre, szinte szó szerint magával ragadja az olvasót. Csak a sokadik áttekintésre tudatosítjuk, hogy a vers egyetlen mondatból áll, húsz sorra tördelve. Verselése párhuzamba hozható az anakreóni költészettel, noha a sorok szótagszáma elég változatos, a gyakori hetes-nyolcason túl alkalomadtán eléri a tizenegyet is. Az alapvetően jambikus lejtésű ütemezés itt csak többé-kevésbé, nagy licenciával tapasztalható, a klasszikus témaválasztás – a bor és a szerelem jelenléte – pedig egyáltalán nem figyelhető meg. Itt csak annyi látszik az anakreóni hagyományból, hogy a versnek valóban egyetlen témája van, ezúttal a határra érkezés, és ehhez kapcsolódik a kidolgozás minden részlete.

A határhelyzet köztes állapot: már elhagytunk valamit, ami után más következik, de még nem léptünk be az új tartományba. A határ helyét sok minden jelölheti, ennek szép példáját adja a vers, a felsorolás alakzatával a nagy fától a kőkereszt, folyón, hídon, vasúti sínpáron, fekete kutyán át a feliratos tábláig. A természeti képződmények, mint a „nagy fa” gyakran jelölnek birtokhatárokat. A kőkereszt minden szakrális vonatkozás nélkül már eleve a fent és lent, jobb és bal irányait mutatja, szántóföldek melletti elhelyezése rendszerint jelzi a közeli mezsgyét. A folyó az egyik legrégebbi természetes határ, a továbbhaladáshoz le kell győzni a kiszámíthatatlan, nagy tömegben hömpölygő vizet. Az átkelést megkönnyítheti a folyó

felett átívelő híd, amely összeköti ugyan a két partot, de lehet akadály is, amikor csak ellenőrzés után mehetünk rajta tovább. Meglehető lehet a „rozsdás vasúti sín pár” említése annak, aki elfeledte, hogy az első világháború után Közép-Európa határait alaposan átrendezte a győztesek hatalmi érdeke, s az igazságtalan térképrajzolás sokszor a meglévő vasutak nyomvonalát követte. A kutya házőrző, területvédő tulajdonságát évezredek óta hasznosítjuk ingatlanok, szabadban tárolt értékek biztonságának megóvására. Jaj annak, aki a kerítéssel körülvett térre illetéketlenül kíván behatolni. A vers azonban azt a kérdést teszi fel, hogy mi történik akkor, ha nem lesz semmiféle jel, ami a határra érkezés mozzanatára figyelmeztetne, mit veszítünk, ha nem vesszük észre, hogy odaértünk. Ott vagyunk anélkül, hogy valami eszünkbe jutna, amitől a szemünk megtelne könnyel. Magunk mögött hagyva a múltat, addigi életünk emléké válik a határátlépéssel. Lenne mit siratni, ha felismernénk, hogy megállító helyzetben vagyunk, ha ráeszmélnénk a határ elérésének pillanatára. Ha másért nem, az elmúlt fiatalság frissességéért, az akkori romlatlan egészségéért illene egy könnycseppet ejteni. Mindez azonban a versnek csak egyik, szinte köznapi megközelítése.

Elképzelhető viszont a képi világ közege mögött további értelmezés is, amely általánosabb érvénnyel, még magasabbra emeli a költeményt. Hiszen a szöveg negatív állításaiban – mi minden „nem lesz” – kiemelt szerepe van a világokat összekötő jelképeknek. A „nagy fa” – amely utalhat az édenkert tiltott gyümölcsét termő fára, az ösztönlétből kiemelő tudás megszerzésére –, lefelé nyúló gyökereivel és felfelé törő ágaival a földi és az égi világ kapcsolatának szimbóluma. A kereszt nem csupán a kereszténység központi jelképe, hanem a négyesség (négy fő égtáj, négy évszak, az útkereszteződések négy iránya, valamint a négy őselem: a vízszintes föld és víz, valamint a függőlegesen elgondolható levegő és tűz) hordozója is, rajza a négyzetet négy negyedre osztja, ám a négyfelé szakadásban is az egységes eredetű „egy”-re emlékeztet, akár az élet és a halál egységére is. A folyó (különösen az alvilági Sztüx) mint örökös határsáv nem csupán elválasztja, de medrével össze is fűzi az élők és holtak birodalmát, a vízen

pedig Kháron ladikja viszi át a lelkeket. A híd látványosan, céljának megfelelően láncolja egymáshoz nemcsak a folyó két partját, hanem élet és halál partját is. A vers látomásában a határra érkezőnek nem fogja útját állni fekete kutya, miként Hádész országának bejáratánál a háromfejű

Kántor Péter A HATÁRON

Nem lesz ott semmilyen jel,
se egy nagy fa, se egy kőkereszt,
se egy folyó, se egy híd,
se egy rozsdás vasúti sín pár,
nem lesz egy fekete kutya se,
vagy ha lesz is, egy fekete,
nem üzen neked semmit,
se ő, se a gazdája, egy
szőke, lófarkas fiatal lány,
aki pórázon vezet,
és főként nem lesz egy tábla,
rajta felirattal, amiből tudnád,
hogy odaértél, ott vagy,
úgyhogy lehet, hogy nem is
veszed észre, és továbbmész,
anélkül hogy lelassítanál,
megtorpannál, megállnál,
körülnéznél, hogy valami
az eszedbe jutna, és a szemed
megtelne könnyel, a határon.

(Kötetben:

Elegendő ok, Versek 2017–2021,
Bp., Magvető, 2021.)

beszédet („valami || az eszedbe jutna” és „a szemed || megtelne könnyel”).

Nem, nem halunk meg egészen. Nem csak azért, mert hagyhatunk magunk után gyermekeket, maradandó alkotásokat, s tovább élhetünk elvégzett munkánk eredményében. A test elporlik ugyan, a szellemi energia – azt mondják, van ilyen – más alakot ölt. Élet és halál nem is ellentétes, inkább egymást kiegészítő fogalmak. A halál az élet része. Élet és halál határa jelöletlen hely, anélkül is odaérhetünk, hogy tudnánk róla. Mint amikor valaki szinte észrevétlenül, nagyobb tusa nélkül, álmában hal meg. Kántor Péter verse erről szól. Van békés átmenet, van szép halál. A test akarja az átváltozást. Ki tudja, megmaradt részecskéinkre miféle kalandok várnak még a kozmikus térben?

Fráter Zoltán
irodalomtörténész

Szavak, csodálatos szavak

Kedvesség, bizalom, biztató mosoly, komoly kézfogas: így emlékszem Grétsy Lászlóra, akivel néhányszor találkoztam személyesen. Amikor először láttuk egymást, olyan volt, mintha száz éve ismerném – és ez nem az ő gyakori médiajelenlétének volt betudható, hanem egy olyan tudós-nak, aki bizalmat előlegez egy, a nyelvet szintén munkaeszközének tekintő emberrel szemben. Hamarosan érkeztek is a kedves e-mailek és a mindig jó szándékú, nagyszerű meglátások, ösztönzések arra, hogy még jobb legyen az adott cikk, hiszen a szépen gondozott, művés nyelv mindig elősegíti az értékes tartalom kibontakozását.

Grétsy László – A homo ludens

Engem a nyelvi játékok iránti szenvedélye ragadott meg. Az ember azzal játszik, amit szeret, amit ismer. Róla ez száz százalékban elmondható volt, különösből nem kell bizonygatnom olvasóink előtt, de azon milliók előtt se, akik a képernyőre tapadva nézték műsorait. Amelyek még igazi, derűs, oktató-jobbító szándékú, értékes programok voltak, nem bugyuta és megalázó szerencsejátékok. A cél itt is egyfajta népművelés volt, okosan, rafináltan. Tanár urasan, de oldottan. Mindehhez – talán főlöszleg ezt itt hangsúlyoznom – egy, a maihoz képest lelassultabb élet is szükségeltetett. Ráérték milliók, hogy nézzék műsorait, olvassák könyveit.

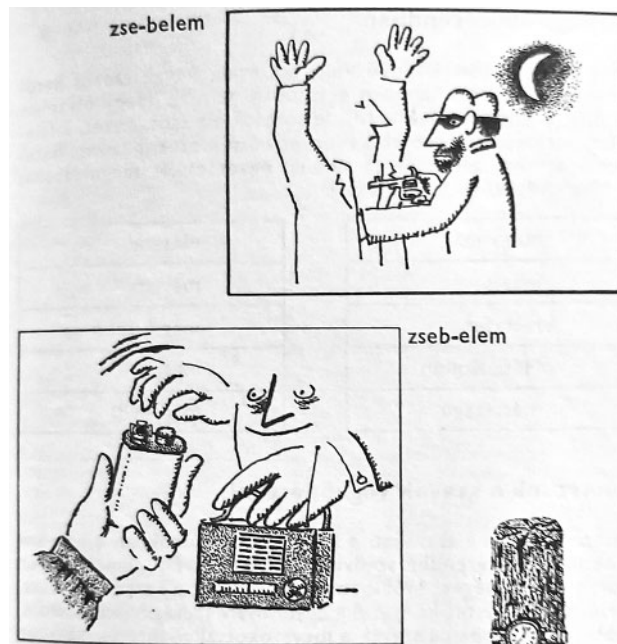
Egyik legnépszerűbb műve, a *Nyelvi játékaink nagykönyve* különös feladványok, rébuszok, fejtörők gyűjteménye. A több száz ismertetett játék átfogja nyelvünk egészét, a betűktől és hangoktól a szótagokig, rímekig. Nemcsak játszani enged, hanem oktat is: eligazítást ad minden bemutatott játék, rejtvény múltjáról, és izgalmas jelenségeket magyaráz meg a nagyobb, nem nyelvészekből álló olvasótábornak. A szerző így vallott a megjelenés idején kötetéről: „A játék számomra ezúttal nyelvi játékot jelent; olyan önként és kedvvel, örömmel végzett cselekvést, amelynek tárgya, eszköze az anyanyelv.” A nagykönyv tíz témakörbe csoportosítja anyagát: nekem a kedvencem az Egyéb nyelvi játékok, csecsebecsék című fejezet. Ami a kötet ars poeticáját illeti, fogalmazzunk, ahogy ő tette: „Nem a betűk, nem a szótagok, nem is a mondatok vagy a versek, nem is bizonyos nyelvi játékok felől közelítve hozzájuk, hanem magukról a szavakról, persze azért a könyv céljainak megfelelően. Olyan emberként, aki a szavak szerelmese.”

Igen, ő az – is – volt.

Játék a jelentésekkel

Engem különösen megfogott a szóban forgó kötetben, hogy a magyar szavaknak – is – többféle jelentésük lehet. Persze az emberek nagy része, többnyire azt hiszi, hogy a szavaknak általában csak egy jelentésük van, jóllehet nap mint nap találkozik ennek az ellenkezőjével, és maga is használja ezeket a kifejezéseket, mondatokat.

A többértelműség, vagyis a **poliszémia** talán a nyelv egyik legizgalmasabb jelensége a sorok szerzője szerint. (És ez adja nehézségét is azon külföldiek körében, akik el akarják sajátítani nyelvünket.) Poliszémiának nevezik azt, amikor egy szó több, egymással összefüggő jelentésben használatos különféle szövegekörnyezetben. Az *emészt* szó például jelentheti élettani folyamatként a táplálék feldolgozásának folyamatát; lelki folyamatként átélést, élmények feldolgozását, esetleg gyötrődést. Vö.: *emészt a vacsorát; és még emészt a tegnapi veszekedést; illetőleg: emészt magát a rossz válasza miatt.* Már a szakkifejezés története is izgalmas, olyannyira, hogy tanulhatunk belőle.

Egy szójáték Grétsy László *Anyanyelvünk játéka* című könyvéből

A **homonímia** az azonos alakúság. Két szó alakja azonos, de eredetük, történetük, jelentésük vagy jelentéstörténetük között nincs semmiféle kapcsolat; az egybeesést véletlenszerűnek nevezik. Ilyen pl. a *vár* mint építmény főnévként, valamint a *vár* mint 'figyel vki/vmi érkezésére' igeként.

A szójátékos rejtvények természetesen nem különböztetik meg a poliszémiát és a homonímiát, a kettő mint hangalakhoz tartozó több jelentés jelensége gyakran összekapcsolódik bennük.

Példák a gyűjteményből

Elfüstöl: Elfüstölt egy szivart, azután gyorsan elfüstölt ('elinalt, kerekelt oldott').

Elhagy: Amiért a felesége elhagyja magát, most teljesen elhagyja magát (elcsügged)?

Kacsa: Kacsa volt, hogy az ünnepekre nem lesz kacsa.

Kiborul: A szakácsnő kiborult, mert a leves kiborult.

Kifog: A pontyon kifogtam azzal, hogy kifogtam.

Leég: Mindene leégett, teljesen leégett (azaz leküzdhetően anyagi helyzetbe került).

Letör: Tökéletesen letörtem (elszontyolodtam), mivel a vázám fülét letörtem.

Többtagú kifejezésekre, szókapcsolatokra, mondatokra is hoz néhány példát.

Be van sózva: Sürög-forog, be van sózva ('izgatott, türelmetlen'), mert a hús már be van sózva.

Eltörött a mécses: Könnyek hullnak, eltörött a mécses, mert leesett s eltörött a mécses.

Kútba esett: Mivel pénztárcám a kútba esett, az egész házvétel kútba esett.

Olajra lép: Amikor a kiömlött olajra lépett, dühbe gurult, s olajra lépett ('megszökött').

Voltaképpen azzal kellett volna kezdenem a cikket, ahogy Grétsy László maga is tette a könyv elején, amikor a Nyugat-nemzedék egyik kimagasló költőjének, Juhász Gyulának (1883–1937) Szavak című gyönyörű versét idézte: „Szavak, csodálatos szavak, / Békítenek, lázítanak. // Eldöntenek egy életet. / Följárnak, mint a kísértetek. // Szárnyalnak, mint a gondolat. / Görnyedve hordnak gondokat. // Világokat jelentenek. / Meghaltál, ha már nincsenek. // Dalolnak és dadognak ők. / Gügyögnek, mint a szeretők. // Ölnék és feltámasztanak. / Szavak, csodálatos szavak.”

Elek Lenke
újságíró

Plébánia vagy parókia?

Néhány esztendővel ezelőtt az egyik dunántúli településen a katolikus plébániát szerettem volna felkeresni, ám mivel nem volt nálam GPS, egy üzlet raktárában pakoló hölgyet kérdeztem meg, hogy merre induljak. Némi gondolkodás után úgy igazított útba, hogy megmutatta a református templom irányába vezető utat, majd amikor tudattam vele, hogy a katolikus plébánia vélhetőleg nem a református templom tözsomszédságában található, zavartan szabadkozni kezdett, hogy ő nem vallásos, így nincs is tisztában ezekkel a fogalmakkal.

Ez az eset is jól példázza, hogy nem csupán az egyházi és a világi szóhasználatban, hanem az egyes felekezetek nyelvhasználatában is számos különbség mutatkozik. E különbségeknek egy részét a továbbiakban a katolikus és a református egyházak viszonylatában igyekszem bemutatni.

A Magyar katolikus lexikon a *plébánia* (lat. *paroecia*) szóval a római katolikus egyházban több fogalmat is jelöl, így például a krisztushívőknek a részegyházon belül tartós jelleggel alapított közösségét, melynek lelkipásztori

gondozását a megyéspüspök felügyelete alatt a plébános látja el. Emellett jelölheti a plébános által vezetett hivatalt, valamint a plébános lakóházát is, amelyek többségükben a templom közvetlen környezetében található.

A *parókia* (gör. *paroikia* 'lakóhely', lat. *paroecia*) a bizánci szertartásban a *plébánia* megfelelője. Lelkipásztori gondozása fölszentelt papra, a *parókusra* van bízva.

Akkor tehát melyik a helyes szóhasználat? A római katolikus templomokhoz *plébániák*, a reformátusokhoz és a görögkeletiekhez pedig *parókiák* tartoznak? Nos, nem húzható ennyire éles határvonal; a római katolikus templomokhoz szóhasználatunkban valóban inkább a *plébániákat*, míg a református imaházakhoz inkább a *parókiát* társítjuk, ugyanakkor hazánkban nem egy katolikus parókiát és református plébániát találhatunk, és ugyanez mondható el a lelkészi hivatalok esetében is.

Hasonló jelenséggel találkozhatunk a *templom* és az *imaház* szavak használatában is. A köznyelv – felekezetre való tekintet nélkül – ezekre az épületekre általában az előbbit használja, ha pedig pontosítani akar, akkor a szót többnyire jelzővel látja el: *katolikus* templom, *református* templom. A két fogalom között többnyire a hívők tesznek különbséget: a katolikusok inkább a *templom*

szót, míg a reformátusok az *imaház* szót használják. A katolikusok emellett rendeltetésük szerint megkülönböztetik a *kápolna*, a *plébániatemplom*, a *kolostortemplom*, a *székesegyház*, a *bazilika* és a *katedrális* fogalmát is.

A reformátusok esetében az *imaház* szó jelentésének kettős leágazása van: jelölheti az igehirdetés hallgatására szolgáló helyet, tulajdonképpen a templomot, valamint jelölhet egy olyan kisebb, torony nélküli épületet vagy épületrészt is, ahol a hívek vallásos szertartások nélkül imádkoznak vagy egyházi rendezvényeket, találkozókat tartanak.

(kép: onlinetananyag.blog)

A laikusok számára a *pap* szónak ugyanígy összefoglaló jelentése van. Míg a katolikusoknak *papjaik*, addig a reformátusoknak *lelkipásztoraik* vannak, és ehhez igazodik azok megszólítása is. Persze a helyzettől és a papi hivataltól függően ezek is sokfélék lehetnek; *bíboros úr/atyá, érsek úr/atyá, püspök úr/atyá, plébános úr/atyá, tisztelendő úr/atyá*. Közlebbi kapcsolatban pedig megengedett a keresztnév és az *atyá* szó összekapcsolása: *Gábor atya*. Világi papok esetében előtagként a keresztnév, szerzetesrendi papok esetében pedig a rendi név használatos. A református *lelkipásztorok* megszólítása *tiszteletes úr* vagy *tiszteletes asszony*. Emellett *főtiszteletűnek* nevezik a püspököket, a többi lelkész megszólításában pedig a *nagyitiszteletű* szó szerepel.

A két felekezet közötti szóhasználatbeli különbség a köszönésekben is megmutatkozik: a katolikusok esetében ez a *Dicsérettessék a Jézus Krisztus!* (latinul *Laudetur Iesus Christus*), amire a válasz: *Mindörökké! Amen. (In aeternum. Amen)*; a reformátusok esetében pedig: *Aldás, békeség!* vagy *Áldást, békeséget!*

Ugyanígy felekezeti különbséget láthatunk a *szentmise* vagy *istentisztelet*, illetve a *szentáldozás* és az *úrvacsora* szavak használatában is; míg előbbiek a katolikus, addig az utóbbiak a református szóhasználatban vannak jelen.

Az egyházi szóhasználat persze más vonatkozásaiban is felhívja magára a figyelmet. Ennek kapcsán mindenképpen érdemes szólunk Grétsy Lászlónak egy 2020-ban megjelent kiváló írásáról, amelyben a templomi énekekről mint nyelvünk múltjának megőrzőiről szól. Sik Sándor és Schütz Antal *Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a lelki életre – a tanulóifjúság számára* című könyvében, diákkorának egyik kedves kötetében mára feledésbe merült szavakat, szójelentéseket mutat be, emellett kitér a grammatikai archaizmusokra, köztük az elbeszélő múlt használatára, a szenvedő igeragozásra vagy a régies számbeli egyeztetésre is. Főlemlíti a *szék* szavunk különböző jelentéseit az egyes énekekben: „Isten jobbán *ülsz* most *széket*, / *Atyádeval* egy *fölséged*” (Téged, Isten, dicsérünk) vagy „Születék Erzsébet jó órában, Királyi *Atyátul székes várbán* (Szent Erzsébet Asszony életéről).

Persze még számos példát hozhatnánk a katolikus és a református szóhasználat különbségére, sőt kifejezetten érdekes lenne más felekezetek szóhasználatát is megvizsgálni. Hívóktól mindenesetre elvárható e szavaink jelentésének, felekezethez kötődésének pontos ismerete, de kívánatos, hogy ugyanez a nem hívók műveltségébe is beletartozzék.

Gasparics Gyula
főiskolai tanár, AVKF

Kelet-Közép-Európa

Tisztelt Szerkesztőség!

Magyarország helyét a Wikipédia Közép-Európában, illetőleg Kelet-Közép-Európában határozza meg; szerintem helyesen. A rádióban, televízióban – nem szakemberektől – a Közép-Kelet-Európa megnevezést is gyakran hallom, amivel nem értek egyet. Úgy vélem, az tőlünk keletre elhelyezkedő területre utal. Közép-Európa keleti részét az eléje helyezett jelzővel érjük el helyesen, így: Kelet-Közép-Európa. Nem vagyok nyelvész, kíváncsi lennék az éppen aktuális nyelvtani szabály meghatározására. Kérem, segítsenek a helyes kifejezés alkalmazásának elterjesztésében!

Üdvözlettel: **Deák György Ferenc**,
nyugdíjas mérnök-tanár, Tatabánya

Egy-egy terület hasonló megnevezésének alapját a földrajzi meghatározottság adja, de gyakori, hogy a név (pl. a *Nyugat, Távol-Kelet*) történelmi, gazdasági, kulturális értelmű színezetet kap az adott terület jellegzetességei következtében. Ennek köszönhető, hogy a megnevezés használata, pláne elhibázottsága heves vitákat is képes kiváltani, ahogyan ezt az internet egyes oldalain olvashatjuk. Ha időrendben tekintjük át a *Kelet-Közép-Európa* és a *Közép-Kelet-Európa* megnevezéseket, azt tapasztaljuk: mára csaknem teljesen kitisztult a kép: Magyarország természetesen Kelet-Közép-Európában van. A korábbi, 10-20 évvel ezelőtti adatok között nagyobb arányban szerepeltek a hibás, fordított szórendű megnevezések, mint a mai írásokban. Könyvcím és lexikonbéli szócikk is született e téves fordulattal. A tévedés hátterében nyilván a megszokott, de egészen más tájhoz köthető szóösszetételek (*Közép-Kelet, Közel-Kelet*) állhatnak.

Az internetes vitákat olvasgatva, titokban egyetérttem azokkal a véleményírókkal, akik túlzónak, fölöslegesnek tartották Közép-Európa égtájakra való tagolását. – Kell-e nekünk az *Észak-Közép-* vagy *Dél-Közép-Európa* tulajdonnév? – kérdeztem egyszerűen. – S ha igen, hogyan nevezzük meg Közép-Európa északkeleti, sőt: középső részét? – Ugye, nem kell kísérletet tennem a megnevezésekkel?

Deák György Ferenc, kedves olvasónk kérdése hosszú évek óta foglalkoztatja az újságolvasók széles körét. Az Édes Anyanyelvünk főszerkesztői is, Lőrincz Lajos 1991-ben, majd Grétsy László 2003-ban teret adtak a kérdésnek (előbbinek Pásztor Emil, utóbbinak Benczédi József magyarázatával).

A névadás szükségességét immár nem firtatva, kizárólag a magyar szóösszetételek logikájára alapozva szeretném a *Kelet-Közép-Európa* kifejezés helyességét magyarázni.

Az összetett szavak nagy része szó szerkezetekből születik. Példáimban kizárólag a minőségjelzős szókapcsolatokkal, illetőleg az ezekből létrejövő összetett szavakkal szeretnék foglalkozni, hiszen ezek vezetnek el a *Kelet-Közép-Európa* elnevezéshez.

Egyszerű jelzők szerkezetekben és összetett szavakban.

A minőségjelzős szó szerkezetekben a jelző a jelzett szó előtt áll, pl. *gyenge kéz*, *fontos kérdés*, *fiatal irodalmár*. Ha a jelzős szerkezet többletjelentést kap, vagy ha megváltozik a két szó együttes jelentése, akkor a két tag egyetlen szóvá kapcsolódik össze, pl. *szépa*, *égiháború*, *magyartanár*, *kerekasztal*. De jelentéstöbblet nélkül egyszerű nyelvsvokálással is válhat az egybeírás, azaz az összetett szóvá válás: *öregkor*, *kisfiú*, *aranylánc*. A tulajdonnevek hasonlóképpen lesznek szóösszetételek, pl. *Öreglak*, *Kisalföld*, *Aranyház* (gejzirkúp a Tihanyi-félszigeten), *Magyarország*. A többelemű földrajzi nevek helyesírását A magyar helyesírás szabályai önálló fejezetben rögzíti. A földrajzi nevek helyesírásának egyik szabálya, hogy amennyiben egy földrajzi név jelzőjével együtt új földrajzi névvé válik, a két szó kötőjellel kapcsolódik egymáshoz, és mindkét tag nagybetűvel kezdődik: *Alacsony-Tátra*, *Fekete-Körös*, *Közép-Európa*, *Kelet-Európa*.

A halmozott jelzők szerkezetekben és összetett szavakban. Lépünk tovább! Egy főnevet több jelző is bővíthet egyszerre. A jelzők lehetnek egyenértékűek, vagyis mellérendelő viszonyúak: *nyurga és szőke barátom*; *erős, bátor harcos*. Ha a jelzők egyenértékűek, egy szóvá kapcsolódhatnak össze: *édes-savanyú (mártás)*, *piros-fehér-zöld (zászló)*. Vagy alkalmi szóösszetételként: *szomorú-bágyadt (szívem)*; *társadalmi-gazdasági (viszonyok)*. Ilyenkor a jelzett szó természetesen különírandó. Ilyen felépítésű földrajzi tulajdonnevet nem találtam; a halmozott jelzőket tartalmazó földrajzi nevek egy szóvá olvadnak, pl. *Kisújszállás*. Egyedül az égtájak összetétele jelenthetne jelzőhalmozást, ilyenkor azonban a halmozott jelzőket egybeírjuk, és kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévi alaptaghoz: *Délkelet-Európa*. Ez Európának az a része, amely déli is, keleti is. – Közép-Kelet-Európa azonban nem ebbe a kategóriába tartozik.

Jelzői láncok szerkezetekben és összetett szavakban. Egy szó szerkezetben nem csak egyenértékű jelzők kapcsolódhatnak a jelzett szóhoz. Jelzői láncnak vagy jelző-

láncnak nevezzük azokat a többtagú szó szerkezeteket, amelyekben a külső helyzetű jelzők szűkítik a belső helyzetű jelzős szerkezet teljes jelentését. Például: a kék zászlók közül a kicsit nevezzük *kis kék zászlónak*. A kötött pulóverek közül a csíkos lesz a *csíkos kötött pulóver*. A külső jelző (pl. *kis*) az egész jelzős szerkezetet (*kék zászló*) bővíti. A jelzők szórendjének e finom jelentésmegkülönböztető szerepe a gondolkodásmódot tükrözi vissza. Ha egy raktárból a *csíkos kötött pulóvert* kérnek, ott minden bizonnyal külön tárolják a kötött pulóvereket például a horgoltaktól. A raktáros a kötött pulóverek közül fogja kiválasztani a csíkosat. De ha a raktárból a *kötött csíkos pulóvert* kérnek, ott nagyobb valószínűséggel a csíkosakat tárolják külön például a kockásaktól. A raktáros a csíkosak közül fogja választani a kötöttet. Talán nevetéses ez a példa, mégis jól érzékeltetheti a jelzői sorrend értékét. A lánc együttes jelentését tovább bővíthetjük újabb szűkítő jelentésű jelzővel: *vas-tag kötött csíkos pulóver*.

(kép: az MTA hivatalos Facebook-oldala)

A jelzői lánc hierarchikus bővítettségének eredményeképpen a legbelső jelző egy egységet alkot a külső jelző(k)-höz viszonyítva. Ez az a jelzőhalmozás, amely a földrajzi nevek kialakulásában is nagy szerepet kap. A Sebes-Körös holt ága a *Holt-Sebes-Körös*. A *Nagy-Hideg-hegy* a Börzsöny nagyobbik (864 m) Hideg-hegye. Tőle északkeletre magasodik a *Kis-Hideg-hegy* (665 m). A névadás logikája szépen követhető.

Ugyanez a logika szabályozza a *Kelet-Közép-Európa* elnevezés szórendjét is. *Közép-Európa* neve jelzős szókapcsolatból alakult összetett szó, önálló földrajzi név. Az ehhez a földrajzi névhez járuló szűkítő jelentésű jelző természetesen külső helyzetű lesz, akkor is, ha a teljes szerkezet földrajzi névvé válik: *Kelet-Közép-Európa*.

E logika alapján immár nyilvánvaló, hogy Magyarország nem Kelet-Európa közepén, hanem Közép-Európa keleti területén található.

Kiderül, hogy a jelzők sorrendje gyakran igen fontos jelentésmegkülönböztető értékű. A jelzők sorrendjének megváltoztatása jelentésváltozást eredményez. De még mekkorát!

Tisztelt Deák György Ferenc, kedves olvasónk nyelvi logikája tökéletes.

(A tulajdonnevek forrása: Kiss Lajos: Földrajzi etimológiai szótár I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.)

Lengyel Klára

nyelvész, ELTE, az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Szavak az örökkévalóságnak

Időkapszulának is mondhatnánk Kulcsár István újságíró, író *Privát panoptikum* című könyvét a második világháborút megelőző és az azt követő különböző korszakok mindennapjairól, híres szereplőiről. Az idősebb olvasóknak felidézi az akkori politikai, társadalmi változásokra jellemző fogalmakat, elnevezéseket, szokásokat, a fiatalok ismereteit pedig szórakoztatva bővíti. Ugyanez áll legújabb könyvére,

az *Amerikából jöttemre* is, amelyben közelképet kapunk több évtizedes tudósítói pályájának két fő színhelyéről: a hajdani Moszkva, valamint New York világáról.

Emlékeztetni akart inkább vagy az ismereteit megosztani?

Ha az ember hírszerkesztő és tudósító volt 60 évig, akkor belső kényszer marad, hogy tájékoztassa az embereket tényekről, emlékekről. Ennél bővebben nem lehet a kérdésre válaszolni.

Könyvei az olvasók idősebb részének fantasztikus emlékidézések. Nemcsak a felvillantott régi események és a szereplők miatt, de nyelvileg is, hiszen minden fejezet egy-egy kincsesbánya. Mi mindent felejtettünk el: szavakat, fogalmakat, amelyek különféle korokhoz kötődnek!

Sajnos nyelvtani alakokat is! Ma úgy mondják: *ez nem zárható*, ahelyett, hogy *ez nem zárható ki*, vagy egyszerűen: *ki van zárva*. Az igekötőt külön kellene használni. Az utóbbi formát pedig sokan nem merik használni. Mert azt tudják, hogy az *el van utazva* magyartalan, de a különbséget nem érzik az *el van utazva* és a *ki van zárva* között.

Az is érdekes, hogy egyes fogalmak hogyan szüntek meg, alakultak át, vagy kaptak új értelmet. Az *albélet* ma egy egész kiadott lakást jelent, azelőtt a bérlakás egy részét, rendszerint egyetlen szobáját. Régen a *Belváros* Budapesten a mai V. kerületnek az a része volt, amit valaha fal vett körül, ma akár az V., VI., VII. kerület is lehet.

Észrevételeit, rövid és nagyon találó rosszallásait olykor megosztja az Édes Anyanyelvünk olvasóival. Hogyan került be a nyelvészet az újságírói munkájába?

Még Grétsy László főszerkesztői idejében kezdődött a kapcsolat az Édes Anyanyelvünkkel, és tart azóta is. Tétélesen nem foglalkoztam a nyelvtannal, de érzem a nyelvet, gyerekkoromtól kezdve érzékelem belső törvényeit. Volt kitől tanulnom már otthon is, nem csak az iskolában.

Árulkod el, hogy édesanyja Fazekas Anna költő volt, akinek Öreg néne özikéje című könyvét, Róna Emy rajzaival, számos gyereknemzedék forgatta.

Ma is ott van a könyvesboltokban. Anyám könyvszerkesztő, író és költő volt, apám pedig orvos, pszichiáter, aki csodálatosan tudott magyarul, és barátai közé sorolhatta József Attilát, Szerb Antalt és másokat. Én ebben a légkörben nőttem föl, nekem a nyelv szent, ezért mindig volt és most is van róla mondanivalóm.

Tudósítóként idegen környezetben is felfigyelt a nyelv romlására, a fogalmak változására?

Abban az időben nem változott a nyelv ilyen gyors tempóban. De történt egy rendszerváltás, kultúraváltás, melyben új fogalmak, új emberek kerültek elő más hagyományokkal, más ízléssel. – Bár az is lehet, hogy túl konzeratívák vagyunk, például egy-egy új igekötő használatával szemben. Lassan el kell fogadnunk az olyan szavakat is, mint *behal*, *ráír*, *megvezetett*; ezek nem gyalázzák meg a nyelvet, csak nekünk szokatlanok.

Némelyik igen, némelyik nem. A behal, ráír, beajul a szleng része, határesetek. A megvezettől rosszul vagyok.

Attól én is. Ami inkább zavar: szűkülte a fogalmi állomány, a szókincs. Ha egy újságcikk címében a *brutális* jelzőt látjuk, a továbbiakat olvasva gyakran az derül ki, hogy valami „brutálisan jó”. Az *elképesztő*, a *lélegzetelállító* helyett. A szinonimák mintha kivesztek volna.

Említette a rendszerváltás hatását a nyelvre. Oroszországban nem tapasztalt hasonlót?

A nagy változások idején már nem voltam ott, de amióta itthonról olvasom az orosz lapokat, kapkodom a levegőt, hogy mennyi angol szót használnak fölöslegesen olyankor is, amikor megvan rá az orosz kifejezés. Sajnos mi is ezt tesszük. Nem a számítógépes fogalmakra gondolok, hiszen azok az angoltól jöttek. Közülük néhányra kerestünk és találtunk is magyar szavakat: *feltölt*, *egér*, *honlap* stb. Sokszor használunk azonban idegen nyelvből vett kifejezéseket olyan esetben is, amikor tökéletes magyar szóval is élhetnénk.

A nevelés vagy oktatás helyébe az edukáció lépett.

A hideg ráz tőle.

És a desztináció hogy tetszik?

A repülőtéren még elfogadom, de lehetne több helyénvaló magyar szót is találni rá: *úticél*, *célállomás*, *fogadóterület* – tartalomtól függően. Egyébként terjednek olyan divatszavak, amelyekről nem is tudom pontosan, hogy mit jelentenek, például az állandóan használatos *kognitív*.

A rendszerváltásnál kihullott az előző korszakra jellemző szókészlet egy része, változtak utcanevék, és tűntek el olyan intézményeké, mint például a patyolat, ápisz és hasonlók. A közért talán ma még ismerős a fiataloknak is.

Azt, hogy ez egy vállalat rövidítése volt, már nem tudják, de a sarki boltot ma is így hívják sokan, még az Amerikában élő lányom is. Egyszerűen a kis üzletek vagy az élelmiszerüzletek szinonimája lett a *közért*, eredetileg a *Község*

Élelmiszer-kereskedelmi Részvénytársaság. A nyelv változik, és ez természetes. Az is, hogy olyan fogalmak, mint a *munkaverseny*, az *élenjáró*, az *úttörő* kiesnek a használatból, és alapos magyarázatra szorulnak az '50-es évekbeli szóösszetételek: *béketábor*, *békeharc*, *békekölcsön*, *béketa-nács*, *békepapság*...

Vegyük a megszólításokat! Leggyorsabban elvtársról úrra váltottunk át, de használata körül sok bizonytalansággal, hibával. Az egyik ilyen „gyöngyszem” az volt, amikor a miniszterelnököt Antall úrnak szólította egy riporter.

Mert azelőtt Kádár Jánost csak a hivatalos közleményekben nevezték az *MSZMP KB első titkárának*, azaz a hivatali címének megfelelően. Egyébként a *Kádár elvtárs*, vagyis a családnév és az elvtárs volt az említése. Ez élt tovább az *Antall úrban*, ami persze borzasztó. Mint az is, amikor egy tisztet nem a látható rendfokozatának megfelelően, hanem *ezredes úr* helyett *Kovács úrnak* szólítja a riporter. Ez már nyelvi illemtan.

A családnév és úr női megfelelője még ennyire sem alakult ki. A Kovácsné vagy Kovács kisasszony elég udvariatlan.

Nem tudhatjuk mindenkiről, hogy lány-e vagy férjes asszony, így maradt a *hölgyem*. De hogyan szólítok meg egy rendőrnőt? Nem mondhatom neki: *örmeister kisasszony*. *Doktornő*, *tanárnő*, *művésznő* – ezeket megszoktuk, de sok foglalkozáshoz nem kapcsolható jól. Az volt a baj, hogy kezdtünk nemet adni minden szakmának, noha a magyarban ilyen nem volt, és nem is kellett volna rászokni.

Gyakori hibaként említi könyvében az egyházi rangok és a címek összekeverését.

Magánügynek tekintjük – helyesen –, hogy járt-e valaki hittanra vagy templomba, a műveltség azonban nem magánügy. Mert nem lehet mindegy, ha a médiában nem tudják, hogy a katolikus pap *tisztelendő*, a református *tiszteletes*, a katolikus szertartás *mise*, a protestáns pedig *istentisztelet*. Valaha ezt a sajtóban illetett tudni, és ha netán ilyen hiba mégis előfordult, akkor volt egy olvasószerkesztő erre a célra, hogy idejében kijavítsa.

Élőszóban sem ártana olyan segítség a hivatásos megszólalók számára, hogy az idegen szavakat vagy neveket helyesen ejtsék, mert nem minden és mindenki angol vagy amerikai.

Igen, a bécsi Paul Lendvai nevéből – ha már nem Pált mondanak – hibásan 'pól' lesz, noha 'paul'-nak kell ejteni. Viszont a NATO-főtitkárt németesen Stoltenbergnek említik, *s*-sel az elején, holott Norvégiában született, tehát a nevét *sz-szel* kezdve kell ejteni.

Elég mostohán bánunk a szláv nyelvek ejtésével is.

Elsősorban az írásukkal, mert a cirill betűs szláv nyelvek szavait mindig angolosan írják át, pedig a hetvenes években elég pontosan szabályozta a MTA.

Könyveiben szórakoztató fejezeteket szánt a kihalt műfajoknak. Kifejezetten az '50-es évekhez tartozott az agitka. Mondana egy jellegzetes példát?

Gyertek, lányok, öltözzetek fehérbe, / Szórjunk rózsát Rákosi Mátyás elébe! / Pusztuljon a reakció egyszálig, / Éljen, éljen Rákosi elvtárs sokáig!

Nem hiszem, hogy a szerző ma büszke lenne rá.

Nem volt szerzője, népdalnak volt eladva, így szerepel a Hét évszázad magyar verseiben is.

Jóval elmésebb és időállóbb műfajt ismert meg a Sírversek az átkosból fejezet. A cím alapján sok mai olvasó azt hihetné, hogy ezeket temetéseken mondták, holott...

... kávéházi asztaloknál egymás vagy távollévő kortársaik gyengéit figurálták ki a szerzők rövid szellemes rímekbe szedve. Nagyon jók vannak köztük, és egyik gonoszkodóbb, mint a másik. Sajnos ma már többnyire lábjegyzettel kéne magyarázni, hogy kiről szól, és miért volt rá találó a sírvers. Például egy ismert műfordítóról: „Itt nyugszik Gáspár Endre, Lukácsot fordít héberről vendre”. Vagy: „Itt nyugszik Major Tamás / És hol ő nyugszik, / ott nem nyugszik más”.

Egyáltalán írnak ma sírvereket?

Ennek a műfajnak nincs nagyobb hagyománya. Tréfás feliratok maradtak szép számmal, de a közéleti szereplők sírversei egy szűkebb kör: főként Karinthy Ciniék játéka volt.

Jó, hogy néhányan őrzik még az ingyencek számára. Az irodalmi anekdota műfaja is kihalóban van, bár az Írófejedelmek korona nélkül hajdani szereplői között több név is ismerős lehet az olvasók előtt. Időrendben a hozánk legközelebbivel külföldi tudósítóként találkozott, Amerikában.

Távolabb: Puerto Ricóban. Bementem előzőleg New Yorkban Püskiék könyvesházába: – Sándor bácsi, találkozik Puerto Ricóban magyart? – Ő Ferdinandy nevét mondta, de nem Györgyre gondolt, hanem a nagybátyjára, Mihályra, aki ott tanított az egyetemen. Gyurkával való megismerkedésünk egy szálloda halljában történt. A terembe belépve, látta, hogy milyen sokan vannak, tehát nehezen fogjuk felismerni egymást, egyszerűen odament mindenkihez, és halkán mondott valamit. Rajtam kívül senki sem értette. Egyetlen magyar szó volt, olyan, amit csak kipontozva illik leírni. Így kezdődött a barátságunk. Szegény Gyurka most halt meg néhány hete.

Észrevett Ferdinandy magyar beszédében bármiféle nyelvváltozást?

Nem, pedig ő egy ideig az emigrációban franciául írta könyveit, de mindig olvasott magyarul is, zavarta, ha egy új kifejezést nem ért. Kevesellte a hozott magyar nyelvet, lépést akart tartani az anyanyelv változásával. Sikert: könnyen lett újra magyar író.

Tanulságos, hogy a magyar emigráns írók java milyen tudatosan foglalkozott az anyanyelvvél. A nyelvhasználatuk a mának megfelelő, mégsem erőltetett, és nem görcsös.

Igen, csak hogy nem vesszük észre, hogy nincsenek műveikben jellegzetesen mai szavak. A tiszta magyar nyelv

ven, amit használtak, éppen úgy írhattak volna 20 évvel korábban, mint később. A tudósítói és az írói szerep, stílus régebben nem feltétlenül vált el egymástól, azaz például Kosztolányi vagy Márai hírlapi tárcákat is írtak, és regényeket is.

A média is felelős azért, hogy eleven, kifejező maradjon a nyelv, és írói-olvasói igényesen fogalmazzanak.

Kulcsár István munkáját ez a természetes felelősség jellemzi: regényei, korrajzai színes és igényes szóhasználata megeleveníti az ábrázolt teret és időt, anyanyelvünk épségét őrző cikkei pedig a mi folyóiratunkat gazdagítják. Hálásak vagyunk értékes írásaiért.

Cservenka Judit

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Kukorica haj! avagy Lapok a tengeri történetéből

Mindennek megvan a maga históriája, de ki gondolná, hogy Petőfi Sándor és Táncsics Mihály életében is fontos szerephez jut a kukorica, sőt az 1848-as tüntetésen is előkerült, és még Vackor megálmodójának életében is fontos szerepet játszott...

Előjáték: Nyelvi nyalánkságok

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint először *tengeribuza* alakban toppan történelmünkbe a kukorica, azonban „az 1533. évi adat koraisága miatt eléggé kétséges”, de 1590-ben biztosan megtaláljuk a fenti szót. A *tengeri* „magyar fejlemény: a tengeri búza szószervezetből önállósult jelentéstapadással”, ahogy például a *paprikás húsból* önállósult a *paprikás*, ami után a húst mindenki ráérti. (Amúgy a *paprika* is *törökbors* volt még ekkoriban...) A kukorica másik neve már 1577-től a *törökbúza*, akárcsak az angol, német, olasz, orosz nyelvben – nyelvjárási emlékként. Ez „az így megnevezett növények eredetére, pontosabban arra utal, hogy a magyarság milyen közvetítéssel ismerte meg ezeket”. Maga a *kukorica* szó először egy szép kerek mondatban bukkan elő 1691-ben: „Itten élésből nagy szükségünk vagyon, mert magunk is kukoricza-kenyérre szorultunk”. Másfél század után annyira köznapi lett, hogy Petőfi hősenek nem véletlenül adja a *Kukorica Jancsi* nevet. Ez azonban a korban egyúttal vaskos nyelvi tréfa is, amit akkor még mindenki értett, ugyanis a *Jancsi* a fő férfikellék tréfás népi megnevezése, s a kukoricával együtt különösen pikáns. (Gondoljunk a párhuzamaira: „Hej, Jancsika, Jancsika, mért nem nőttél nagyobbra, lettél volna katona”; vagyis lőni tudtál volna, aztán a jancsiszög alakjára, a keljfeljancsi alaptulajdonságára stb.)

A *kukoricás* 1856 óta, Garay Alajos *Falusi élet* című kötetében szerepel először *kukoricaföld* értelemben. Már 1816-tól *kikukoricáznak*, ám jelentése, a ’kigúnyol, packázik valakivel’, jóval későbbi. A román eredetű *málé* értelme 1600-1604 körül még *köles* és az ebből készült *lepény*, 1686-ban már *kukorica*, 1692-ben *puliszka*, 1708-ban *édes pogácsa*, *prósza*, aztán átvitt értelemben *mamlasz*, *mulya* (1805), *rest*, *tunya* (1816), *együgyű* (1838).

Időközben a kukorica belopódzott a szerelmi dalköltészetbe is; nem nehéz megfejteni a következő, Vikár Béla által 1902-ben a Tolna megyei Öcsényben öreg Széll Jánostól gyűjtött dal értelmét sem: „Kukorica, kukorica, / pattogatott kukorica. / A menyasszony pattogatja, / a vőlegény roppogtatja.”

Hollósy Simon: Tengerihántás
(1885, Magyar Nemzeti Galéria)

Petőfi törte és főzte

Érdeemes megidézünk a költő és a nevezetes növény kapcsolatát az iskolapadtól a Segesvár–Fehéregyháza közti végzetes kukoricásig... A Dolinay Gyula szerkesztette *Petőfi és a szabadságharc* című kötet a poéta algimnáziumi éveiről is mesél (Bp., 1901) *A 2-ik év Aszódon* fejezetben. „Koren [István] tanárnak a fizetése földhaszon élvezetéből is állott. Ő tehát kénytelen volt szántani, vetni. Mikor aztán eljött a mezei munka ideje, bizony oda állította a fiúkat, hogy segítsenek egyet-mást. 1836-ban jó sok kukoricája termett, nosza, kirendelte az egész gimnáziumot. A fiúk jó kedvvel, víg danával törték a kukoricát. Sándor és a Pista öccse ugyan kitüntették magukat a gyors és ügyes munkában. Ma próbálná meg valamelyik professzor, hogy kukoricatörésre rendelné a diákjait! No hiszen, lenne belőle hét országra szóló lárma, sőt még országgyűlési interpelláció is. Akkor bizony még csak fel se akadtak rajta.”

A következő emlék már messzire röpít az iménti kötet *Kik voltak a barátok* című fejezetében. „Sopronban a kisebb tanulók, akik közé Orlay is tartozott, alakítottak egy társaskört, olyan önképzőkör félét, ahová Petőfi szintén eljárt, sőt költeményeket is felolvasott... Ez a kis baráti kör enyhítette a költő szenvedéseit; itt elfeledett mindent, itt megvigasztalódott, új erőt merített, reménye feleledt és talán néha megingott önbizalma, ismét gyökeret vert. Most már ismét hitt a jövőben és hévvel beszélt meghitt baráti körben az ő jövő nagyságáról, bár ez – nem lehet csodálni – tréfásnak tűnt föl barátai előtt is. Kissé bajos elhinni valakiről, aki – mint ő elmeséli – udvart söpör és kukorica-gombócokat főz a legénység számára, hogy egykor még nagy ember lesz.” Talán *A helység kalapácsa* vígeposzában Harangláb, a fondor lelkületű egyházi a széles tenyerű Fejenagnak ezért vágja oda: „Én kendet utálok, mint a kukorica-gölgödint!”

Táncsics lopta és sütötte

Közismert, hogy Petőfi s az ifjúság 1848. március 15-én Táncsics Mihályt szabadították ki. Az ő előéletéről *Életpálya vagy emlék-iratok* (Pest, 1873) címmel maga mesél.

Az uraság kasznárja jogtalanul kisajátította a közlegelőt. „Mi ezen nem segíthettünk, ámde a felszabadult tarló, akármi rövid ideig, jó volt legelőül. És mi legények kint nagy tüzeket rakván, a kukoricaföldeket dézsmáltuk. A tejes kukorica főve is igen jó ugyan, de süelve még jobb, tehát ha a csösz álomra soha szemét nem hunyta volna is be, mi mégis meglóptuk. E dologban nem igen hajtottunk a lelkiismeret intésére, mert a kukoricásütés előbb is szokásban volt; tették azt az öreg gazdák is, mikor fiatalok voltak. Arra egyébiránt ügyeltünk, hogy egy-egy holdban, vagyis egy ember kukoricájában sok kárt ne tegyünk.

Ez is egy neme volt az ifjúkori multságoknak. Pár hét múlva bekövetkezett a kukoricatörés és -fosztás ideje. És a fosztás volt ám az igazi időtöltés, multság. Tíz-tizenöt leány-legény vegyesen összegyűlt egy házhoz, azaz pajtá-

ba vagy fészerbe, és a gazdának kukoricáját tréfa, danolás, mese, szerelmi enyelgés stb. közt egy estre megfosztottuk, mire különös jó lisztes burgonya ki volt találva, vagy inkább teknőlve; ennek végére járván, következett szintén egy teknő tejes főtt kukorica. Nincs a városban az a cifra lakoma, hol jobb ízűen vendégeskednének, mint mi ekkor.”

A kukorica a forradalomban

Innét persze hosszú út vezetett 1848-ig, ahol különös összefüggésben bukkant fel a növényünk termése. Kéry Gyula *A magyar szabadságharc története napi krónikákban* (Bp., 1899) című műve így szól április 19-ről.

„Pesten ma éjjel nagy macskazenét csaptak... Minden a legszebb rendben ment végbe. A szónok ki a tisztelgő népet vezette, fölállt a megtisztelt háza előtt a tribünre, mondván: – Ki az a semmirekellő, aki Magyarország fővárosában a magyar szabadságot elnyomni segítette? E kérdésre ezer ajk kiáltá a megtisztelt nevét. A szónok folytatá: – Mit érdemel az olyan hivatalnok, ki Magyarország fővárosában megőszült, magyar kenyéren dudává hizott s magyarul kenyeret kérni sem tud? – Akasztófát! – ordította valamennyi torok. – Élhet-e a zöld asztalnál tovább is, ki a népnek az igazságot mindig hamis mértékkel szabta? Van-e helye a kenett [megkent] markának becsületes emberek társaságában? – Van a pokolban – kiált föl egy hang – ott morzsoljon kukoricát láncon! – Poklokra vele! kiáltja a tömeg. A szónok pedig így végzi beszédét: – Fogadja tehát tisztelt N. uram soknemű érdemeiért e díszes tiszteletét a népnek és akassza föl magát! Erre megrendültek a tülkők, vasfazekak, serpenyők és sípok. Az ajkak elkezdtek ugatni, miákolni, füttyülni és pisszegni. S azzal sicc! sicc! egy házzal odébb mentek.”

A költői kukorica

Táncsics után öt emberöltővel annak, aki a határt járja, öröme az áprilisban vetett, júliusban már szőke bajuszát lengető, tejes szemeit nevelő kukorica. Azt azonban, hogy mi mindent jelentett ez egykor, legszebben egy vers tükrözi. Igaz, a költeményt 1950-ben a Szabad Nép nem közölte, de 1970-ben a Népszabadság igen. Íme, Kormos István *Óda a kukoricához* című csodája.

„Ég áldjon, kukoricatábla, / felkiáltójel, zöld dárda / élő tengere vagy te, / zászlók tengere vagy te. // Mezőn aluvók álma, / nincstelenek kalácsa, / vezetsz kölyök koromba, / jobban, mint ezer lámpa. // Hányszor kínáltál, / éhségből kirántál, / tíz év, hús, baktatsz velem, / kiáltod: »Jelen!« // Asztalunkon kenyér, / morzsád söpörte tenyér, / reggel cipósan keltél, / estig véremmé lettél. // Szegények társa te, / kés mártódott beléd, / Betlehem követe, / letérdelek eléd. // Láttam földbe vetésed, / napra növekedésed, / magasba szökésed, / halálba töretésed. // Leveleden gyors esőt, / jeget, ostorral verőt, / kutyasekívánta szelet, / göröngyre elfektetőt. // Fölálltál, büszke fiú, / ropogott derekad, / zöld fejed fölemelted, / nem hagyta el magad.

// Remény zöldje, lobogtál, / mi minden voltál: / világító napunk, / vezérlő csillagunk. // Nemesi címerünk, / országnak, fegyverünk, / ha te voltál velünk, / pokol se bírt velünk. // Mert fülünkbe suhogtál, / szívünk ereje voltál, / hogy barmok ne legyünk, / hogy emberek legyünk. // Hirdetted, te kemény: / élni még van remény, / ha isten malma öröl, / nekünk öröl. // Voltál bujóciska földje, / vágattunk tengeredben, / tücskök meztláb / fúttuk az időt: zengjen! // Símogattuk hajad, / zöld selyme volt citeránk, / nyers húsodba harapottunk, / nincs olyan hűsvéti fánk. // Túrtél te minket, / fogunkat, kezünket, / nevetted szemünket, / megáldottad fejünket. // Ha szóltál: »Íme, vagyok!« – / indultak a nagyok, / reccs, learattattál, / aztán zizegve fosztattál. // Holtodban körülálltunk, / gyöngye testedre vártunk, / vad kannibálok, / veszett janicsárok. // A halotti beszéded / egy szó volt: élet, / miérettünk meghaltál,

/ mibennünk feltámadtál. // Tüzet gyújtottunk nagyot, / lángja testedbe harapott, / lángon megsütögettünk, / még füstöltél, de ettünk. // Fazékban főztünk puhára, / morzsolásztunk a tálba, / Jézus te, sóval itattunk, / egy szemig fölkanalasztunk. // Vasmoszár méhében törtünk, / moszár harangja vert, / liszteden a szegény / dunnyogva kitelelt. // Rostán fehérre pattogattunk, / cérnára fűztünk gyöngynek, / csutkádnál melegedtünk, / tehén elé vetettünk. // Nőjj, kukoricatábla, / felkiáltójel, zöld dárda / élő tengere vagy te, / zászlók tengere vagy te // Oltalmazónk, mióta / hozott Kolumbusz hajója, / nekünk lélegzel, testvér, / örömünkre születél. // Életünk fölött lángolj, / útunkon messze világolj, / zölded verjen szemünkbe, / zölded csapdosson szívünkre.”

Töttös Gábor
ny. főiskolai docens, Szekszárd

Ön, Maga vagy Te?

A megszólítások nyelvi etikettje a rendészeti szervezetekben

Te vagy Ön? Ti? Esetleg Maguk? A megszólítások nyelvi etikettje a rendészeti szervezetekben is számos elemzésre alkalmas példát tartogat. Ezek talán nem csak nekünk érdekesek, akik a hétköznapi gyakorlatban találkozunk a kérdéssel. Úgy gondoltuk, hogy néhány példa segítségével a tisztelt olvasó elé tárjuk az ezzel az izgalmas nyelvi jelenséggel kapcsolatos gondolataink summázatát. Mégpedig három részletben.

Először a tegeződés/magázódás általánosabb kérdéseit járjuk körül a hivatalos, azon belül is a rendészeti szaknyelvben. Másodszor a rendészeti felsőoktatás specialitásait mutatjuk be a tegeződés és a magázódás terén. Harmadszor pedig ízelítőt adunk a magyar rendőrség által a digitális rendészeti kommunikációban alkalmazott megszólítások nyelvi változataiból.

Karinthy Frigyes *Tegezés* című jelenetében két úr találkozik, akik egy pár nappal korábbi rendezvényen össze-tegeződtek, ám egyikük sem emlékszik rá. Nem akarván udvariatlanok lenni, percekig kínosan kerülnek, hogy megszólítsák egymást. A jelenet persze karinthyosan-humorosan végződik, de tanulsága máig ható: a tisztázatlan neusból származó megszólítás illetlen és kellemetlen lehet.

A kérdés bonyolult. De hogyan alakultak ki, és milyen változásokon mentek keresztül a magyarban a nyelvi illetlen, azon belül is a tegeződés és a magázódás nyelvi formái? És hogy állunk vele manapság? Különösen a hivatalos érintkezés egy speciális ágában, a meglehetősen hierarchikus működésű rendészet területén.

A nyelvtörténészek szerint a magyar nyelvben eleinte csak tegezés létezett. Ahogy teltek a századok, és elődeink egyre több idegen nyelvű nemzettel érintkeztek, úgy kerültek be nyelvünkbe a legkülönbözőbb magázódó nyelvi fordulatok. A latinból például az 'alázatos szolgája' jelentésű 'servus humillimus' köszönés, a németből a 'kezet csókolom' jelentésű, magyarul 'kisztihand'-ként hangzó 'küss die Hand'. Ma pedig se szeri, se száma a más nyelvekből átvett üdvözlő szavaknak.

Az életkorral változó, bölcsődei, óvodai, általános és középiskolai, majd egyetemi és munkahelyi emberi viszonyokat tökéletesen leképezi a megszólítási formulák – és főleg azok kölcsönösségének vagy éppen aszimmetriájának – gazdag nyelvi repertoárja. Most ennek a kérdésnek az az aspektusa lesz fontos, amelyeket a munkahelyi szinten működő szokások, normák, illetve esetenként írásban is lefektetett szabályok fednek le.

A tegezés és a magázás/önözés érdekes, különleges – nemtől, kortól, hierarchiában elfoglalt helytől független – esetei is megfigyelhetők a magyar nyelvben. Gondoljunk csak például a közmondások szóhasználatára! „Lassan járjon, tovább ér!” – elképzelhetetlen, hogy így hangozzék (írójék) a közismert „Lassan járj, tovább érsz!” alapigazság. Vagy a szövegbeli utalást egy másik helyre/forrásra sem úgy írjuk, hogy „lássá”, hanem úgy, hogy „lásd”. „Vigyázz, ha jön a vonat!” – láthatjuk a gyalogos vasúti átjárókban a figyelmeztetést. S ha közeledünk a rendészeti szóhasználat felé, célhoz is értünk a „Vigyázz!”, a „Tölts!” (lövészet), a „Feküdj!”, vagy a régebbi „Kardot ránts!” vezényszavakkal. Mi lehet a közös oka a tegező formák-

nak a fenti példákban? Talán mind a közmondások, mind a biztonsági figyelmeztetések, mind pedig a (személyragot tartalmazó) katonai/rendészeti vezényszavak mögött ott rejlik valamiféle „tudásbeli magasabbrendűség” a közlő részéről. Ő az, aki megtanít minket „az élet nagy igazságára” (a közmondások alapja elődeink sokaságának a tapasztalata), vagy előre látja, hogy mire kell ügyelnünk, hiszen felkészültebb nálunk (és figyelmeztet a rejtőzködő veszélyre), vagy éppen emellett még parancsot is adhat, pontosan azért, hogy biztonságosan végre tudjunk hajtani egy nem veszélytelen feladatot.

A nők és férfiak relációjában is vegyes a kép. Azonos neműek könnyebben tegeződnek (össze is), mint a különböző neműek. Bár ma már ebben is lazulni látszik a szigorú etikett, azért az életkornak és a társadalmi rangnak vagy a szerepeknek, foglalkozásoknak még mindig erőteljes hatásuk van arra, hogy ki kivel tegeződhet, vagy kiknek illik inkább a magázódásnál maradniuk. Különleges helyzetben vannak ebből a szempontból az egyes szolgáltatások képviselői. Éppen ezért lesz fontos a rendészeti viszonyok között e téren jellemző szokások vizsgálata.

Napjainkban az az általános illemszabály, mely szerint munkahelyen a férfiak a férfakkal, a nők a nőkkel automatikusan tegező viszonyba kerülnek, megállja a helyét a rendszertben, azon belül az egyikünk által jól ismert adó- és vámhatóságnál is. Finomítva, kiegészítve természetesen azzal a főszabálynak tekinthető elvvel, hogy a tegezést azonos neműeknél az idősebb ajánlhatja fel, férfi–nő kapcsolatban pedig csak a nő. A Nemzeti Adó- és Vámhivatalnál (NAV) azonban, úgy tűnik, még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy – meglepetésünkre! – hallottunk már olyan esetről, amikor egy egyenruhás munkatárs nem volt hajlandó tegeződni civil kollégájával! Mintha két külön bolygóról érkeztek volna!

Úgy látjuk – egyelőre csak az egyenruhás állomány, vagyis a pénzügyőrök berkein belül maradván –, hogy a NAV alaki szabályzata teljeskörűen és életszerűen szabályozza a kollégák közötti szóbeli kommunikációt. Teljesen egyértelműek a természetükből fakadóan íratlan illemszabályok is: a tegezés felajánlásában a nő abszolút elsőséget élvez, azonos neműek között pedig az idősebb, illetve a jóval magasabb beosztású kezdeményezheti a tegeződést. A probléma éppen itt kezdődik: mit jelent az, hogy jóval magasabb beosztású? Mi a helyzet akkor, ha a jóval alacsonyabb beosztású nő, a jóval magasabb beosztású pedig férfi? Az előljáró a magázó forma használatának kötelezettsége alól mentesítheti a hölgy pénzügyőrt, kikényszerítve ezzel a

kölcsönös tegeződést? Egyáltalán: az egyenruhás testületekben csak a hierarchia számít, vagy az általános illemszabályok is? Továbbá: a NAV-nál még az is bonyolítja a helyzetet, hogy egyenruhások és civilek dolgoznak együtt, és a szervezeti hierarchia csúcán (de sokszor főosztályok, igazgatóságok élén is) jellemzően férfiak helyezkednek el, akik közül sokan pénzügyőrök.

Hogyan tudja megadni a tiszteletet a beosztott az előljárónak? Hogyan tud ugyanakkor illemtudó maradni az előljáró a hölgy beosztottal? Egy lehetséges megoldásra szolgál az alábbi példa. Képzeljük el azt a helyzetet, hogy egy magasabb beosztású pénzügyőr – élve az alaki szabályzat által biztosított lehetőséggel – megengedné a tegeződést hölgy beosztottjával szemben. Mivel az általános illemszabályok szerint ez udvariatlanság, talán a tegeződés „felajánlásának felajánlása” lehet részéről a helyzet kulcsa. Hozzáteszük, hogy természetesen a vázolt helyzetek és általunk vélt megoldások előfeltétele álláspontunk szerint az, hogy mindkét fél érezze: könnyebben, gördülékenyebben értenek szót egymással tegeződve, illetve olyan jó munka- (és emberi!) kapcsolat alakult ki kettejük között, hogy a tegeződésnek eljött az ideje. Érdekes pandanja ennek A pogány Madonna című film zárójelenete, amikor a film főszereplője, Ötvös Csöpi, a profi zsaru a felderítésben mindvégig segédkező 5-6 éves kislány magázódva hívja meg egy kóllára. Természetesen, mint gyereket, végig tegezte, de az elismerés jegyében éppen ezzel a szimbolikus magázással – a legkomolyabb játékként – teszi őt partnerre, tulajdonképpen emeli egyenrangú „kollégává”. Azért az sem elhanyagolandó körülmény, hogy a kislány egy percet azelőtt egy jól irányzott csúzlilövessel megmentette Csöpi életét.

Ami az adó- és vámhatóság munkatársai és az ügyfelek közötti kommunikációt illeti, a pénzügyőrök részére itt is van előírás: az ügyfelek felé magázó formát kell használni. Az alaki szabályzat itt azonban már nem ad felmentést ez alól a szabály alól. Pedig a mindennapi gyakorlat ennél jóval árnyaltabb. Hiszen előfordul, hogy az ügyfél adott esetben volt kolléga, aki tegnap még talán egy irodában dolgozott az eljáró pénzügyőrrel. Vagy nő, aki felajánlja a tegeződést. Vagy a pénzügyőr és az ügyfél egyébként is régi ismerősök, pl. volt iskolatársak. Így hát sok esetben felmerül a kérdés, hogy tegeződhet-e a pénzügyőr az ügyféllel. Álláspontunk szerint csak akkor, amikor egyébként az általános illemszabályok szerint is megtehetné (tehát például ha egy nő felajánlja a tegeződést egy férfi pénzügyőrnek). Azonban még e kereteken belül is azt ajánljuk, hogy inkább csak olyan esetben kerüljön sor tegeződésre pénzügyőr és ügyfél között, amikor az ügyfél rendszeresen visszatérő, jóhiszemű, korrekt módon együttműködő személy (pl. a vámhivatalnál rendszeresen vámkezeltető vámügyintéző). A vámhatáron először megjelenő utas tegezés formájában megjelenő „bratyizását” inkább utasítsuk el.

Molnár Katalin
Suba László

Női szereplők névadása a honfoglalási epikában

Dugonics András névalkotásai

Napjainkra jellemző névdivat, hogy a szülők népszerű irodalmi művekből, filmekből, sorozatokból választanak nevet újszülött gyermekeiknek. Olykor közös borzongással emlegetjük a kedvelt hollywoodi, latin-amerikai és török sorozatok neveinek felbukkanását a magyar és a külföldi névanyagban. Hogy csak néhány példát említsünk, Magyarországon hivatalosan is bejegyezhető nevek A Gyűrűk Ura című fantasy könyv- és filmsorozatból a *Gandalf*, *Frodó*, *Aragorn*, *Legolász*, *Árven*, *Éovin*. Sőt, már a világsikerű Trónok harca is begyűrűzni látszik a hazai névanyagba a hivatalosan anyakönyvezhető *Denerisz* névvel.

A népszerű művek ihlette névadás azonban nem a 20–21. század találmánya, hanem már a középkorban is felfedezhetjük a névdivat ezen típusát. Például a 12–13. századi Magyarországon és Európában kedveltek voltak a Roland-ének nevei, a *Roland*, *Olivér* és az *Olivant*. A 18–19. században is számos irodalmi eredetű név terjedt el a magyar személynévadásban, amelyek közül több még ma is használatban van. Ebben az időszakban bontakozott ki a nemzeti romantika, és több olyan irodalmi alkotás is született, amely a magyar nemzeti múltat választotta témájául. Ezen belül igen kedvelt időszak volt a honfoglalás kora.

Az írói névadás kérdései

A történelmi témájú irodalmi művekben a szereplők nevei elsősorban korfestő funkcióval rendelkeznek. A szerzők igyekeztek olyan neveket választani a karaktereknek, amelyek az adott történelmi korszakban előfordulhattak volna. (Nehezebb is lenne olvasóként elmerülni egy olyan honfoglalási műben, amelyben Norbertek és Brájenek küzdenének a Kárpát-medencéért.)

A 18–19. századi magyar írók, költők közül többen is nagyszabású epikus műveket terveztek írni a honfoglalásról, amelyek cselekménye sok magyar és egyéb néphez tartozó szereplőt mozgatott. Mivel ebből a korszakból nem maradtak fenn írásos emlékek, a szerzők a magyarokról hírt adó történetírói munkákhoz fordultak történelmi adatokért és inspirációért. Ezek a művek azonban csak később, a honfoglalás utáni évszázadokban keletkeztek, és nem lehet belőlük kellőképpen rekonstruálni a korábbi magyar személynévyagot.

Ekkor lép színre az írói fantázia, ugyanis a szerzők gyakran saját maguk hoztak létre neveket az epikus hőseik számára. A legváltozatosabb írói névalkotások a női szereplők esetében figyelhetők meg, ugyanis a szerzők által olvasott történelmi forrásokban különösen kevés női név található. A *Gesta Hungarorum*, Kézai Simon krónikája vagy Bíborbanszületett Konstantin A birodalom kormányzásáról című műve alig említenek nőket, és ha mégis, akkor is

rendszerint körülírással teszik, mint valamelyik szereplő anyja, felesége vagy lánya. Ritkán esik meg, hogy saját néven nevezik a női alakokat, például Anonymusnál csupán három női nevet találunk: *Emese*, *Karold*, *Sarolt*.

A honfoglalás kori női névanyag hiányosságának problémáját az írók a névalkotás módszerének alkalmazásával oldották fel. Néhány esetben olyan sikeresen „elhitették” az olvasókkal, hogy az adott név egykor valóban használt magyar személynév volt, hogy ezek az irodalmi nevek egy idő után valóban „rég Magyar névként” kerültek be a köztudatba és a hétköznapi névadásba. Ehhez elég felütni a legnépszerűbb utónévkönyveket, keresztnévszótárakat, vagy megkérdezni a laikus ismerőseinket például az *Etelka*, *Csilla* vagy a *Hajna* nevek eredetéről.

A 18. század végi, 19. század eleji írói névalkotás terén kiemelkedik Dugonics András és Vörösmarty Mihály honfoglalási epikája. Vörösmarty eposza, a Zalán futása (1825) a Kárpát-medencei ütközetek történetét beszéli el. Dugonics *Etelka* (1788) című regénye – amely egyben az első önálló magyar regény – és folytatásai, az *Etelka* *Karjelenben* (1794), valamint a *Jólánka*, *Etelkának leánya* (1803) pedig már a honfoglalást követő letelepedés idejében játszódik. Ebben a cikkben a Dugonics András műveiben található női szereplők névadását mutatom be, majd az Édes Anyanyelvünk következő számában Vörösmarty Mihály eposzának női neveit tekintem át.

Dugonics női nevei

Dugonics főhősnőjének nevét az *Attila* egyik alakváltozatából, az *Etelé*-ből alkotta meg a nyelvújítás egyik kedvelt névalkotási módszerével, egy kicsinyítő képző hozzátoldásával. *Etelka* és szerelme, *Etele* nevei ezáltal szimbolikusan is jelzik a fiatal szerelmesek összetartozását. A mély hangrendű végződés a regény megjelenésének idejében egyesek számára idegen hangzásúnak hathatott, erről árulkodik Szaklányi Zsigmond 1795-ben közölt gúnyirata: „Az *Etelka* szép kis Magyar Könyvetska: és tanátsolnám, hogy olvassa a Siderka, Péterka, Eszterka” (NyÚSz.). A hangrendi illeszkedést megkövetelő nyelvérzék létrehozta az *Etelke* alakot is, azonban az *Etelka* terjedt el a használatban. Az egyik első esetet, amikor az *Etelka* irodalmi névből valós személynek adott keresztnévvé vált, maga Dugonics dokumentálta az *Etelkának Kúlcsa* című, írói munkálataiba betekintést nyújtó kéziratában: „Hogy pedig *Etelkám* az Országnak nagyon meg-tettszett, nagy bizonsága az: hogy Nagyságos Almási Ignázt, ki a’ Hét személyből álló Táblának egygyik érdemes tagja Budán, azon Kis-aszszonyát, ki *Etelka* könyvemnek kiadása után nem sok időre jöve e’ világra, *Etelkának* nevezette. (...) Egy leánykája lett, ki *Otiliának* kereszteltetett. A’ Budai Magyar Uraságok veteked-

tek rajta, hogy lehetne az Otilia nevet Magyarul ki-tenni. Végére el-végezték magokban: hogy az Otilia Kis-aszszonyt Etelkának nevezzék. Annyira meg-tetszett Dugonics Urnak Etelkáról írtt Könyve” (Dugonics 1791/2003). Sokatmondó, hogy az *Etelka* név divatosá válása a felsőbb társadalmi osztályoktól indult, ez is hatással lehetett a név elterjedésére.

Szintén kicsinyítő képzőt illesztett Dugonics a középkori magyar név, a *Jóleány*, avagy a *Jolánta* végére, így alkotta meg Etelka egyik lányának, *Jolánká*-nak a nevét. A róla szóló művet (*Jolánka*, Etelkának leánya) a szerző az unokahúgának, Béniczki Jolánkának ajánlotta (feltételezhetően Dugonicsnak már az ő elnevezésében is szerepe volt). Az ajánlásból kiderül, hogy a szerző hangsúlyosan támaszkodott a név köznévi jelentésére: „Valamint a regénybeli Jolánka mindenkor állandó volt a jóban, úgy Te is magadat illendőképven viseljed.” A *Jolánka* név megrövidült *o*-val és kicsinyítő képző nélkül, *Jolán* alakban terjedt el a névadásban, a 20. század közepén főként Pesten számított divatos névnek (Benkő 1950).

Etelka nevelőanyja – ugyanis főszereplőnk valójában Árpád vezér csecsemőkorában titkon elcserélt, Gyula által felnevelt gyermeke – a regény cselekményének idejében már nem él. A mű első két kiadásában név nélkül, körülírásokkal jelenik meg a szövegben (pl. *Etelkának Édes Anyja*, *Gyulának Felesége*). A regény 1805-ös kiadásában viszont a szöveg különböző módosításai mellett Dugonics nevet ad Etelka addig névtelen anyjának, akit innentől kezdve *Csillá*-nak hívnak. A név eredetének vizsgálatakor névérzékünk azt súgja, hogy Dugonics a nyelvújítás eszköztárából vett elvonást alkalmazta, mégpedig a *csillag* közzszóból kiindulva. Ezt a feltételezést erősítheti Vörösmarty elvonással alkotott neveinek ismerete (*tündér* > *Tünde*, *hajnal* > *Hajna*). A regény szövegét tüzetesebben megvizsgálva azonban kiderül, hogy egy vízi növény azonos alakú, tájnyelvi alakja lehet a népszerű, máig használt női név eredete. Ezt erősíti a *Jolánká*ban olvasható részlet, ahol egy szintén *Csilla* nevet viselő lány nevének magyarázata szerepel: „Édes anyám kimondhatatlanképpen szeretett.

Mivel (kisdéd-koromban) a’ zöd-gyékénnek bélét nagyon szerettem, engömet Csillának nevezött” (Mizser 1983).

A *Csillá*-hoz hasonlóan köznévből alkothatta Dugonics a *Héjja*, *Csöpörke*, *Márna* neveket is a magyarokkal távoli rokonságban álló karjeli nép női szereplői számára. *Héjja* a karjeli fejedelemszóny neve, később Etelka egyik lányát is így nevezik. A fenséges ragadozómadár tulajdonnevesítése totemisztikus jelentést kölcsönöz az uralkodónőnek. *Csöpörke* egy karjeli nő, aki a magyarok közé kerülve Etelka dajkája, majd bizalmasa lesz. A név közzszói jelentésének felkutatásakor Dugonics András szegedi származása miatt felmerülhet a *csiperke* gombafajta tájnyelvi, *ö-ző* megfelelője. A *csöpörke* szó azonban Szeged környékén egy másik jelentésben is használatos volt, mégpedig ’kisebb tó, vízállás’ jelentésben. Ez a vízrajzi jelenség igen gyakran számított a város területén, egészen a folyószabályozások idejéig. Szeged Alsóváros nevű részén egy időben létezett egy *Csöpörke* nevű tó is, amelyhez különböző hiedelmek, legendák is kapcsolódtak (Bálint 1976). A *Csöpörke* név esetében tehát a *Csilla* (’zöld gyékény’) és a *Márna* (’halfajta’) nevek vízzel, vízparttal kapcsolatos tematikája miatt inkább a második közzszói eredet (’kis tó’) tűnik valószínűbbnek.

A cikk folytatásában Vörösmarty Mihály honfoglalási eposzának, a Zalán futásának női neveiről olvashatnak.

Dugonics szobra Szegeden
(Izsó Miklós mintája alapján
Huszár Adolf alkotta.
Kép: oszk.hu)

Hivatkozott irodalom

Bálint Sándor 1976. *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged.

Benkő Loránd 1950. *Fiatal nevek és őseik.* *Magyar Nyelvőr* 74: 123–128.

Dugonics András 1791/2002. *Etelka.* S. a. r. Penke Olga. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Mizser Lajos 1983. *Csilla – Delinke.* *Magyar Nyelvőr* 107: 116–118.

NyÚSz. = Szily Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1902–1908.

Kovács-Sipos Bíbor
doktorandusz, ELTE

Földrajzi neveink nyomában: *Göröm*

Helyneveink vizsgálatával az ember és a táj kapcsolatát ismerhetjük meg, fellebbentve a fátylat arról, hogy egy közösség tagjai hogyan értik meg az őket körülvevő világot, hogyan jellemzik, határolják, s veszik szimbolikusan is birtokukba annak különböző részeit, szegleteit. Amióta nyelvet használunk, azóta adunk neveket egymásnak és más élőlényeknek, helyeknek, élettelen dolgoknak, jelenségeknek, eseményeknek és sok minden másnak. A nevek közösségi és személyes identitásunk alapkövei. Ennélfogva a névadási folyamatok s a belőlük születő nevek – a környezetünket, otthonunkat alkotó helyek esetében is – nagy jelentőséggel bírnak. Helyneveink (vagy rokon értelmű szakkifejezéssel élve: földrajzi neveink) történetébe bepillantva bármikor újra kelhetünk térben és időben. A *Földrajzi neveink nyomában* című sorozat cikkei a magyar nyelvterület, kiemelten a Kalocsai-Sárköz helynevei közül válogatva egy-egy ilyen rövid utazásra hívják az olvasót.

Előzőleg Fajsz északi határában jártunk, a Fosó-rét névét vizsgálva. Következő állomásunk a *Göröm* (vagy másik nevén *Tejke-sziget*): Fajsz megközelítőleg 47 hektár kiterjedésű, környezetéből enyhén kiemelkedő település- és határrészének neve. A *Göröm* a belterület déli részét, számos veteményeskertet és szántórészletet foglal magában. Alakját a légi felvételeken jól kivehetővé tesszik a területet határoló dűlőutak.

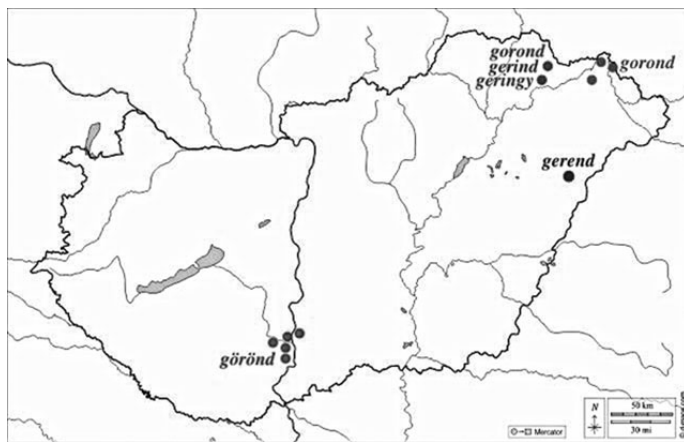
Göröm (Forrás: Google)

Környezetéből való kiemelkedésére utal másik elnevezése: a *Tejke-sziget*, avagy röviden *Tejke*. A korábbi helynévgyűjtés adatközlői szerint „valamikor sok tejke volt erre felé” (Nagy 1967). A név előtagja tehát a Kalocsai-Sárközben ismert, ’kutyatej’ jelentésű *tejke* tájszót őrizheti, míg utótagja (vagyis a *sziget*) a terület enyhe domborula-

tára utal. A település földrajzi neveit 1967-ben összegyűjtő Nagy Endre szerint ezt vették figyelembe a kataszteri térképek (K.) készítésének idejében is. A helyiek a *Tejke-sziget* nevet ma is ismerik, ám a korábbi időkhöz hasonlóan az élőnyelvben inkább a *Göröm* elnevezés használatos.

A *Göröm* névnek és változatainak az eddig ismert előfordulásai a következők (a helynévadatok évszámával és forrásával): 1839: *Göröndi-kertek* (L1), 1967: *Göröm* (Nagy 1967), 2016: *Görömdűlő* (fajsz.hu), 2022: *Göröm* (ÉGy.). Ezek alapján a *Göröm* név alighanem a *görönd* ’környezetéből kiemelkedő terület, dombhát’ jelentésű földrajzi köznévre (egyszersmind valódi tájszóra) vezethető vissza.

Csupán néhányat kiemelve számos előfordulása közül, e tájszó a dél-alföldi nyelvjárási régió Duna menti települései mellett (árnyalatnyit eltérő jelentésekben) az északkeleti nyelvjárási régióban *gerind*, *gerint*, *geringy* vagy *gorond* alakban hallható, míg *gerend* alakban Debrecen környékének tájszókincsét gazdagítja (vö. FKNt.: *gerind*). A térképen a *görönd* alakváltozatai láthatók a következő gyűjtőpontokon: Bogyiszló, Decs, Fajsz, Ócsény, Szekszárd; Sárospatak, Viss; Kisvárd, Lónya, Tiszabезд; Debrecen.

A *görönd* földrajzi köznévi etimológiailag rokon lehet a *göröngy* ’csomóba összeállt földdarab’ jelentésű közszóval, jöllehet utóbbit. A magyar nyelvjárások atlasza csupán a felvidéki Nagyhindről adatozza *görönd* alakban, míg a vizsgált Duna menti terület nyelvjárásában a *göröngy* szó *göröncs* változata él.

Egy feltételezhetően a *Göröndi-kertek* elnevezés mellett élő **Görönd-dűlő* [*göröndülő*] névalakban a *görönd* tájszó földrajzi köznévi jelentésének elhomályosulásával bizonytalanra válhatott a névelemek határa a szóbeli használatban (*Görön* + *dűlő* vagy *Görönd* + *dűlő*?). Ennek megerősítését szolgálhatna egy újabb élőnyelvi gyűjtés, ha annak során sikerülne bizonyítani, hogy a *görönd* mint földrajzi köznévi mára valóban nem része a helyi tájszókincsnek. Később a *dűlő* földrajzi köznévi esetleges elmaradásával

létrejöhett (volna) a **Görön* névalak. Azonban e névhez az 1967-es és 2022-es élőnyelvi gyűjtések tanúsága szerint is a *-be/-ben* helyviszonyrag járul, s egy feltételezett, toldalékos **Görönbe* alakban az *n* a képzés helye szerint hasonul a *b* hanghoz, amelynek eredménye kiejtve: *Görömbe*.

Am e feltételezett **Görönd-dülő* névalakot a képletből kivéve is ugyanarra az eredményre juthatunk. A *Göröndi-kertek* névalak ugyanis egyértelműen utal a *Görönd* korábbi önálló létezésére: toldalékolt formájában **Göröndbe*, amely pedig (a *d* kiesése után az *n* hang képzési hely szerinti részleges hasonulásával) kiejtve ugyancsak **Görömbe* alakban realizálódhatott. Ennek hatására válhatott a név idővel alanyesetben is *Göröm-mé*.

Források

ÉGy. = a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében végzett élőnyelvi gyűjtés anyaga

FKnT. = Bába Barbara – Nemes Magdolna 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

K. = Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század)

L1 = HU-MNL-PML-XV.6. (PMT, 18/10)

Nagy Endre 1967. *Fajsz földrajzi nevei*. Kézirat.

Wendl Dávid

tudományos segédmunkatárs,

Magyar Nemzeti Helynévtár, Debreceni Egyetem

Származtatott mértékegységek

A *kilowatt · óra* mértékegység, illetőleg jelének írásmódja az, ami szerintem hibás az AkH. 12. kiadásában. (A cikkben kiemelés céljából a mértékegységeket dőlt betűvel szedtük, de általános esetben mind a mértékegységek, mind az előtagok jelét álló betűvel kell írni.)

A szabályzatban először a 127. oldalon felül, majd a szótárrészben a 351. oldalon a *kilo-* szóbokrán, végül pedig a 377. oldalon utolsóként találjuk a *kWh* alakot, és a két utolsó helyen kiírva a *kilowattóra* formát. A szótár 351. oldalon magyarázatként utal a 279. a) pontra (ami a következő bekezdés miatt megtévesztő).

A szabályzat 279. a) pontja foglalkozik a mértékegységek írásmódjával (lényegesen bővebben, mint a 11. kiadásban), de itt csak az ún. alapegységek és az előtagok (prefixumok) viszonyáról van szó: pl. a *cm* (*centiméter*) mértékegységben a *méter* (*m*) az alapegység, a *centi* (*c*) az előtag (prefixum), amelyeket szóköz nélkül egybe kell írni. A szabályzat nem tér ki azonban az ún. származtatott mértékegységek írására, amelyek két (akár előtagos, akár anélküli) alapegység szorzásából (vagy osztásából) képződtek. Ilyen a szóban forgó mértékegység is, amelyet a *kW* és az [’óra’] *h* szorzásából képezték. Tehát a 351. oldalon a *kWh* írásának magyarázatául nem lehet a 279. a) pontot megadni, mivel az a származtatott mértékegységek írásával nem foglalkozik. – A kérdés az, hogy kell-e szorzópont a két mértékegység közé – mind kiírva, mind a jelükben.

Az AkH. 11. kiadásában ilyen származtatott mértékegységek írásmódjára nem találtam példát. Viszont az Akadémiai helyesírási szabályzat szerint készült Magyar helyesírási szótár 11. kiadásának 566. oldalán, illetőleg az új, 12. kiadású Magyar helyesírási szótár 577. oldalán a *wattóra* (tehát egybeírva) alak szerepel, de a jelét nem adják meg.

A következőkben összeszedtem, hogy mely kiadványok foglalkoznak ezen típusú mértékegységek helyesírásával:

1. A Fodorné Csányi Piroska – Dr. Fábán Pál – Csengeri Pintér Péter által készített Műszaki helyesírási szótár (Műszaki Könyvkiadó, 1990) 35. oldalán, az 5.3. pont példáiiban mind a jelekben, mind a nevüket kiírva kiteszi a szorzópontot; illetve a szótárrészben, a 431. oldalon a szóban forgó mértékegységet szorzóponttal adja meg: *kW · h*.

2. Ugyancsak szorzópontot használ a Fodorné Csányi Piroska – Dr. Fábán Pál – Hőnyi Ede-féle Kémiai helyesírási szótár is (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1982) az I. fejezet (Helyesírási szabályok) 5.5. pontjában, a 32. oldalon, valamint a szótárrészben, a 383. oldalon *watt · óra* (*W · h*) szerepel.

3. A Tipográfia és helyesírás 30 nyelvhez (Akadémiai Kiadó, 2007, szerkesztette: Érdi Júlia és Garai Péter) 65. oldalán is hasonlóan fogalmaznak: „Az egységek szorzását, műveleti jel nélkül, ne írjuk egybe. Például ne szedjünk *Nm-t*, hanem *N · m* kifejezést alkalmazunk.”

4. Csengeri Pintér Péter *Mennyiségek, mértékegységek* c. könyvében (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987; 2. kiadás), a 124–125. oldalon is kitéti a szorzópontot, anynyi engedménnyel, hogy ha félreértést nem okoz, akkor a szorzópont elhagyható a mértékegység jelében, de szóközzel érzékeltetni kell a szorzást.

5. A Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila-féle *Helyesírás* (Osiris Kiadó, Budapest, 2004) a 386. oldaltól foglalkozik a mértékegységek írásával. Itt vegyes a kép: javarészt kiteszi a szorzópontot (a 386. oldalon: *kg · m/s²*; *N · m*; *A · s*; *V · s*), de a 387. oldalon már *VA* (voltamper) szerepel, pedig következetesen *V · A* (*volt · amper*) lenne a helyes. A 388. oldalon hivatkozik dr. Fodor György *Mértékegység-lexikon* című könyvére; abban pedig, a 2. kiadás 201. oldalán, a *V · A* alakot találjuk (igaz, kiírva: *voltamper*).

Visszatérve az Osiris Helyesírására: a szótárrészben minden származtatott mértékegység nevét kiírva egybeír (kilowattóra, wattóra, newtonméter, voltamper, kilovoltam-

per), viszont a jelekben vegyes a kép: mind a Wh -t, mind a $W \cdot h$ -t elfogadja; ugyanígy: $Nm \sim N \cdot m$; viszont csak kVA , ill. kWh (tehát csak egybeírva, pedig következetesen nála a $kV \cdot A$, ill. a $kW \cdot h$ is helyes lenne).

6. A Nyomdaipari Egyesülés által 1972-ben (Budapesten) kiadott Helyesírási és tipográfiai tanácsadó 90–91. oldalán a szorzóponos változat szerepel csak, míg a 252. oldalán a szóközös változatot is megengedi, de a Nm jelölést nem.

7. A témához tartozik még a mérésügyről szóló 1991. évi XLV. törvény, illetőleg a végrehajtására kiadott 127/1991. (X. 9.) Korm. rendelet, ez utóbbinak az 1. sz. melléklete, amelyben a törvényes mértékegységeket taglalja. A II. fejezetben foglalkozik a származtatott mértékegységekkel. [Sajnos a szorzás jelét nem szorzóponnal, hanem szorzókereszttel jelöli (valószínűleg azért, mert a rendelet kiadásakor a közepes állású szorzóponot nehezebben volt „előállítható”).] De azt legalább érzékelteti, hogy a szorzást jelölni kell. Mégsem következtetes, mert a III. fejezet előtti táblázat utolsó sorában *wattóra* és Wh szerepel, a *watt \cdot óra*, ill. a $W \cdot h$ helyett, valamint a IV. fejezetben, a „TELJESÍTMÉNY” (1) bekezdésében *voltamper*, ill. VA látható a *volt \cdot amper*, ill. a $V \cdot A$ helyett.

8. Az Osiris Helyesírása 2004-ben jelent meg. Ekkor még hatályos volt az MSZ 4900-as szabványsorozat. Ezen belül az MSZ 4900-1:1978 jelzetű, Fizikai mennyiségek neve és jele. Általános előírások, tér(-) és időmennyiségek című szabvány F2.8. pontjában a $W \cdot h$ mellett a Wh alakot is megengedte (szóköz nélkül!), de végig következetesen használta a szorzóponot. Ezt a szabványsorozatot 2012. X. 1-jével visszavonták. (Kvázi helyébe, 2013. IX. 1-jétől, az MSZ EN ISO 80000-1:2013 jelzetű európai szabvány lépett, majd ezt, 2023. VI. 1-jei hatállyal, az MSZ EN ISO 80000-1:2023 váltotta fel.)

9. Az MSZ EN ISO 80000-1:2013 jelzetű, Mennyiségek és mértékegységek. 1. rész: Általános elvek című szabvány 7.2.2 pontja szerint vagy szorzóponnal, vagy szóközzel kell jelezni, ha a származtatott mértékegység két alapegység szorzásából jött létre. Példájukban: $N \cdot m$, $N m$. Hasonlóképpen: $kW \cdot h$ vagy kWh ; $W \cdot h$ vagy Wh ; $V \cdot A$ vagy VA . [Megjegyzendő, hogy esztétikailag a szorzóponos megoldás kedvezőbb; valószínűleg a Műszaki helyesírási szótár, a Kémiai helyesírási szótár és a Tipográfia és helyesírás 30 nyelvhez alkotói is ezért csak a szorzóponos megoldást javasolták; de Csengeri Pintér Péter a Mennyiségek. Mértékegységek. Számok című könyvének (Műszaki Könyvkiadó, 1981) 3.1.2.1. pontjában is a szorzópon mellett érvel; nem beszélve arról, hogy a fizika-

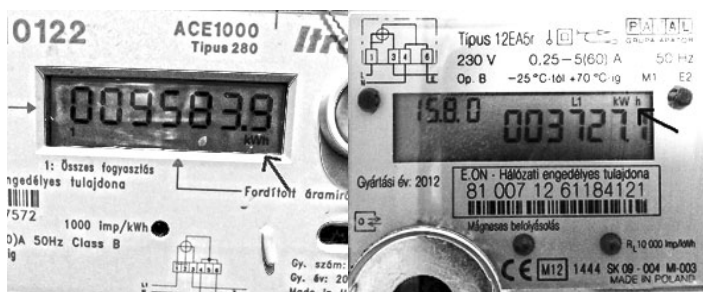
oktatásban módszertanilag csak ez az elfogadható. Ezért is zavaró, ha a diák a szótárban rábukkan a helytelen kWh alakra, miközben a fizikatanára a $kW \cdot h$ formát követeli meg tőle.] – De érdekes módon az előbb említett 2013-as szabvány helyébe lépő MSZ EN ISO 80000-1:2023 jelzetűben már nem találok a származtatott mértékegységekre vonatkozó, az előzőekben taglaltakat.

Még egy adalék: mind a 2013-as szabványban, mind a korábban említett szakkönyvekben az egybeírás ellen hozták fel példaként a mN alakot, ami így, egybeírva a *millinewton* (azaz egy előtaggal ellátott alapegység) jele. De ha kiteszük a szorzóponot (vagy szóközt hagyunk), tehát: $m \cdot N$, ill. $m N$, akkor már a *méter \cdot newton*, azaz egy származtatott mértékegységgel van dolgunk, ami a fizikában egyébként a fent már taglalt $N \cdot m$, ill. $N m$ alakokkal megegyező. [Egyébként a $m N$ formával érzékelhető az is, hogy ez könnyen félreolvasható mN -nak (azaz szóköz nélkül *millinewton*nak), ezért javasolják a szakkönyvek is azt, hogy nem elég a szóköz, a szorzópon a legjobb megoldás.]

Véleményem szerint is a Műszaki helyesírási szótár, ill. a Kémiai helyesírási szótár, valamint a Tipográfia és helyesírás 30 nyelvhez szabályai a legezaktabbak, azaz amelyek csak a szorzóponos alakot engedik meg.

A $kW \cdot h$ mértékegységet elég gyakran használjuk a napi gyakorlatban, és el kell fogadnom, hogy szinte mindenhol kWh formában látható, így már hagyományosnak tekinthető. Ez alapján talán az lenne a helyes, ha az AkH. levelem elején említett három helyén jeleznék, hogy szakmunkákban csak a $kW \cdot h$ forma fogadható el, de a kWh írásmód a napi gyakorlatban használható; a 351. oldalon pedig a kWh írásmód magyarázatául a 85. szabálypontot (Hagyományos írásmód) adnák meg. – Ha pedig a származtatott mértékegység nevét nem a jelével, hanem kiírva adjuk meg, akkor hasonlóan, a hagyományos írásmódot követve, a *kilowattóra* is elfogadható, viszont szakmunkákban a *kilowatt \cdot óra* a helyes. Így összhangban lennénk a Műszaki helyesírási szótárral is! – Az MHSz. 577. oldalán pedig a *wattóra* mellett fel kellene tüntetni a *watt \cdot óra* alakot is. (Több származtatott mértékegységgel nem találkoztam sem a szabályzatban, sem az MHSz.-ban.)

Az AkH. 279. pontjának bevezető részének második mondatát ezeknek megfelelően a következőre lenne célszerű módosítani (vagy törölni a kWh példát mind a három helyen): *A mértékegységek neve az alapegységből, ill. alapegységek szorzásából, valamint ezek többszörösét vagy törtrészét kifejező előtagból áll.* A 279. a) pontot ki

A kWh és $kW h$ mértékegység fogyasztásmérőkön

kellene egészíteni: Származtatott mértékegységek, például: $N \cdot m$ (= newton · méter), $A \cdot s$ (= amper · szekundum); kivétel: $kW \cdot h$ vagy kWh (= kilowatt · óra vagy kilowattóra).

A szorzópontos alaknál felmerül még egy kérdés: kell-e szóköz a szorzópont elé és mögé. A fenti munkákban javarészt van szóköz. A Magyar Nyelvőr 2018. január–márciusi száma szerint a matematikai jelek elé és mögé kell szóköz. Ezt tipográfiailag tovább lehetne finomítani: „nor-

mál” szóköz vagy keskeny szóköz legyen? – Véleményem szerint az AkH.-ban elég lenne utalni arra, hogy tipográfiailag ilyen és ilyen (talán az Osiris 354. oldalán a nagyköztűjel elé és mögé kivételes esetekben szükséges szóközökre javasolt keskeny szóköz mintájára keskeny) szóköz kellenne, de a napi munkákban, egy általános szövegszerkesztőnél elég a „normál” szóköz használata.

Matzon Gábor
mérnök

Le van éve

Tisztelt Szerkesztőség!

Sokszor hallottam gyerekkoromban a *le van éve* kifejezést, ha valaki leette magát, a terítőt, vagy étellel bepiskázott bármit. Honnan ered az *éve* szó, hogyan vezethető le? Helytelen-e? Én nem érzem annak, inkább humorosnak.

Üdvözlettel: Sz. E.

latban ingadozás figyelhető meg. A határozói igenévi forma lehet az Ön levelében is szereplő *éve*, amely grammatikai szempontból a „legsabályosabb” abban az értelemben, hogy ez a változat illik bele az analógiás sorba: *tesz: téve, vesz: véve* stb. Emellett a gyakorlatban megjelenhetnek az *evén* és *évén* változatok is (a létige mellett sohasem!). Valamint bizonyos nyelvváltozatokban találkozhatunk az *edve* és az *evve* formákkal is. Az ingadozás oka nemcsak az, hogy a határozói igenév képzőjének – számos toldalékmorfémához hasonlóan – többféle változata van, hanem az is, hogy a határozói igenév képzője a különböző nyelvváltozatokban az *eszik* ige különféle tövváltozataihoz kapcsolódhat: az *éve* és *évén* alakokban az *é-* ige-tővhöz kapcsolódik; *evén* formában az *e-* tövváltozathoz járul; az *evve* alakban az *ev-* tövváltozatra kerül rá; a nyelvjárási *edve* alakban pedig az *eszik* ige név sajátos, a köznyelvi változatokban jelen nem lévő *ed-* melléktővéhez kapcsolódik. Az egymás mellett élő változatok miatt a nyelvhasználóknak bizonytalanságot okozhat annak eldöntése, hogyan alkossák meg az *eszik* ige határozói igenévi formáját egy adott szituációban.

Az *éve* szóalak használatának megítélésakor fontos tudnunk azt is, hogy az *eszik* ige az ún. *sz-es* és *v-s* tövű igeeknek egy olyan csoportjába tartozik, amelyeknek határozói igenévi formáit csak ritkán használjuk. Ennek következtében az *éve* szóalak használata meglehetősen ritkának tekinthető a gyakorlatban. Továbbá szintén ritka jelenség az *éve* szóalakot tartalmazó létigéből és határozói igenévből álló szerkezetek (így például a *le van éve* szerkezet) használata is. Ezt igazolják az *Arcanum.hu* adatbázis, valamint a több mint egymilliárd szövegszót tartalmazó *Magyar Nemzeti Szövegtár* (MNSZ) adatai is. Az *eszik* igehez kapcsolódva határozói igenévet a legtöbb esetben a *megeszik*, illetve az Ön levelében is megjelenő *leeszik* ige-kötős alakokból képzünk, az *éve* határozói igenév tehát a nyelvhasználati gyakorlatban jellemzően a *meg* és *le* ige-kötőkkel együtt fordul elő (*megéve*, *léve*). Az adatbázis keresés során így a *le* ige-kötős alakok mellett a *meg* ige-kötős alakokra (pl. *meg volt éve*) vonatkozóan is végeztem keresést. Az *Arca-*

Kedves Kérdező! A válasz előtt fontos tisztázni, hogy az *éve* határozói igenév, és a *le van éve* szerkezet használatának megítélése összetett nyelvhasználati kérdés.

A *le van éve* szerkezet funkciója egy adott közlésben a személytelenség kifejezése lehet. A beszélő a cselekvő személyének megnevezése helyett a cselekvés eredményeként létrejött állapotra helyezi a hangsúlyt. A *ruhám le van éve* szerkezetet alkalmazva ugyanis a közlésben nem az válik lényegessé, hogy ki volt az, aki leette a ruhát, hanem az, hogy a ruha a leevés következtében piszkos lett.

Más nyelvekben (például a németben) a személytelenség kifejezésére gyakran használnak passzív szerkezeteket. Passzív, vagyis szenvedő igenemű igék a magyar nyelvben is képezhetők (pl. *a ruhám leéteztett*), használatuk azonban a gyakorlatban nem jellemző. A passzív igealakok helyett a személytelenség kifejezésére nyelvünkben többféle grammatikai szerkezetet használhatunk: kifejezhetjük történet jelentő igét tartalmazó szerkezetekkel (pl. *a ruha leevődött*), funkciógés szerkezetekkel (pl. *a ruha leevésre került*) vagy létigét és határozói igenévet tartalmazó szerkezetekkel. Ez utóbbi típusba tartozik a *le van éve* szerkezet is. – Esetünkben egyik nyelvi forma sem bizonyulna szerencsés választásnak.

A *le van éve* szerkezetben az *éve* szóalak az *eszik* ige határozói igenévi formája, amely úgy alkotható meg, hogy az *eszik* ige *e-* tövét ellátjuk a határozói igenév képzőjével. A határozói igenév képzője nyelvünkben jellemzően a *-va/-ve*, továbbá ritkábban előfordul a kissé régies stílusú *-ván/-vén* változat használata is. Az *eszik* ige határozói igenévi formájának képzési módjában a nyelvhasználati gyakor-

num.hu adatbázisa mindössze 6 releváns találatot adott a *le van éve* vagy *le volt éve* szerkezetekre, ezek közül két előfordulás szépirodalmi szövegből, négy pedig újságcikkből származott. A *meg* igekötős szerkezetekre az adatbázis jóval több, összesen 69 találatot adott (ezek közül azonban nem mindegyik tekinthető releváns adatnak). Az MNSZ korpusza a *leéve* határozói igenévi formára 2, a *megéve* alakra 1 releváns találatot adott. A korpusz adatbázisában a létigét és az *éve* határozói igenévet tartalmazó szerkezetet nem találtam, annak ellenére sem, hogy a létige valamennyi lehetséges formájával (*van, volt, lett, lesz*) végeztem keresést. Az adatbázisos keresés eredményei alapján tehát az *éve* szóalak, illetve a vele alkotott létigés szerkezetek használata írott nyelvi szövegekben valóban ritkának tűnik, a fellelhető példák pedig jellemzően a sajtónyelvből vagy szépirodalmi szövegekből származnak. József Attila *Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból* című művében például így találkozhatunk a *meg van éve* szerkezettel: „*Anyád meghalt tizenhat éve / – ezt meg kell állapítani / – le vannak rágva csontjai / és szülőhúsa meg van éve*”. Fontos azonban megemlíteni azt is, hogy az *éve* határozói igenév és a *le van éve* szerkezet használata a beszélt nyelvben ennél gyakoribb lehet, ennek pontos felmérése azonban további empirikus kutatások elvégzését igényelné.

Összességében tehát az *éve* határozói igenévi forma és a *le van éve* szerkezet használata egyaránt ritka jelenségnek számít nyelvünkben. Használatának ritkaságából fakadóan a nyelvhasználók számára mind a kifejezés, mind pe-

dig a szerkezet furcsának, szokatlannak hathat, a furcsa és/vagy szokatlan megítélés pedig könnyen maga után vonhatja a helytelenként való megbélyegzést is. Az *éve* kifejezés és a *le van éve* szerkezet helytelennek minősítése azonban – ahogyan azt Ön is írja – mindenképpen téves. Nemcsak azért, mert az *éve* határozói igenév a magyar nyelv grammatikai szabályrendszerébe beleillő szóalak, hanem azért is, mert az egyes nyelvi formák nem ítélték meg pusztán a helyesség-helytelenség kettősségében. Az *éve* szóalak és a *le van éve* szerkezet (ahogyan Ön is utal rá levelében) humoros stílusértékű is lehet. Ennek oka egyrészt az *éve* használatának ritkasága, másrészt pedig a hétköznapi nyelvhasználati gyakorlatban ellentmondásos megítélésű létige + határozói igenéves szerkezetben való megjelenése.

Válaszom összegzéseként tehát elmondható, hogy az *éve* szóalak az Ön kérdésének kontextusában az *eszik* ige határozói igenévi formájának egyik változata. Használatának gyakoriságát tekintve mind maga az *éve* szóalak, mind pedig a *le van éve* szerkezet ritkának számít a nyelvhasználati gyakorlatban. Ez a ritkaság a nyelvhasználókban gyakran kelti a szokatlanság érzését, ami eredményezheti a kifejezés és a szerkezet humoros megítélését, esetleg megbélyegzést is. A helytelenként való megbélyegzés azonban mindenképpen téves vélekedésnek tekinthető.

Jakab Dorottya

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola,
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Vezetőség – vezetés

Tisztelt Szerkesztőség!

Hallgatom a rádiót, nézem a tévét, és olvasom az újságokat... Főleg ilyen kifejezéseket hallok, látok, olvasok: *az iskola vezetése... a pártvezetés... az állami vezetés... az EU vezetése* stb. Körülbelül egy emberöltővel ezelőtt még mindez sokkal inkább *vezetőség* volt! Mégpedig emberekből, megnevezhető személyekből álló csoportra utal, amely egy intézmény vagy cég vezéregyéniségeit foglalja egy csoportba. Gyönyörűséges anyanyelvem szegénye-

dése miatt aggódva, szomorúan veszem tudomásul, hogy már megint változott, és sajnos már megint nem előnyére! Ez a rossz irányú változás ráadásul ritka nagy sebességgel ment végbe, és kétlem, hogy egyáltalán visszafordítható lenne.

Lássuk csak, miért nem azonos a *vezetés* a *vezetőséggel*... Mindkettő főnév ugyan, de a *vezetés* nem élő személyekből álló köznévi, az

értelmező szótár szerint „*a vezet igéből származó cselekvést, tevékenységet, eljárást jelent*”. Habár kötődik emberekből álló főnökökhöz, de nem emberekből álló csoportot takar. Gondoljunk csak arra, hogy a tudományos diszciplínák között ma is számon tartunk ilyeneket, mint: *vezetéstudomány, vezetéselmélet, vezetési gyakorlat* stb., amelyeket a vezetőség tagjainak tanítanak, hogy még jobban el tudják látni a vezetőségben rájuk háruló feladataikat. A *vezetőség* viszont „*valamely intézmény, szervezet, közösség, gyár, üzem vezetőinek együttese, testülete*”, tehát vezetők emberekből álló csoport.

Elismerem nagyfokú anyanyelvi konzervativizmusomat, ezért máris félek a következő emberöltő változásaitól... Hogy még megérem azt is, hogy a tűzoltóautókra és a tűzoltósági szertárokra, kaszárnyákra az lesz írva, hogy *tűzoltás*, vagy a *konferencia-rendezés* ajtajára, hogy *konferenciarendezés*. De ez csak a kisebbik baj lenne, a legnagyobb az lenne, ha majd egyszer úgy kellene kezdenem leveletem, hogy *Tisztelt szerkesztés!*... Nos, erről hallani sem akarok!

Palágyi András
biológus

Budapesti hírek

Július 18-ától tilos lesz dohányozni a budapesti aluljárókban. Budapest jelenlegi vezetése már nem akar hosszú távú határozatokat hozni. Félidejéhez érkezett a Margit híd felújítása. Szünvoiqirts Újbudán.

A motyogásról

Grétsy László, Montágh Imre és Wacha Imre emlékére

Mostanában egyre többször tapasztalom, hogy előadói szerepben néhány vezető állású személyiség alig hallhatóan, szinte érthetetlenül beszél, azaz motyog. Még a hangosítás, a mikrofon adta lehetőséggel sem élnek (mellőzik a mikrofon használatát), mert bizonyára úgy érzik, a hallgatóság érti a mondandójukat.

Korábban úgy véltem, hogy ez a beszédmód csak a konferenciák néhány előadójára jellemző. Elgondolkodtató, hogy pedagógusok közül igen sokan még a magánbeszélgetések során is motyognak. Minimális artikulációval, valami egészen furcsa, nárcisztikus hangon szólnak meg. Valószínűleg tetszik nekik ez a nagyra becsült személyiségtől eltanult, nem természetes hangzás. Sajnos, egy idő óta családunkban is jelen van a motyogás. Az megnyugtató, hogy unokáim nem tekintik ezt példának.

A szakirodalom szerint a motyogás mint beszédgyengesség kapcsolatban van a gondolkodásbeli restséggel, a szegényes szókincssel, a fejletlen fogalmazási készséggel, a jellegtelen és erőtlen artikulációval; emellett a nyilvánosság előtt történő szereplés félelme is előidézheti a beszéd folyamat zavarát. Az említett fogyatékoságokat külön-külön is fel lehet számolni, bár ezek összetartoznak egymással. Ha bővül a diákok szókincse, az együtt jár a fogalmazási készség fejlődésével, illetve az élénkebb artikuláció érthetőbbé teszi a beszédet. Megfigyelhetjük, hogy metakommunikációs eszközök (gesztusok, arcjáték, a fej mozgása stb.) tudatos, a beszéd tartalmához igazodó használata elősegítheti a hatásos beszédprodukciónál (l. Montágh Imre: *Tiszta beszéd*. Budapest. Tinta Kiadó, 1986, 7–13.; Wacha Imre: *A látvány beszéde – A nonverbális kommunikáció eszköztára*. Tinta Kiadó, 2019; Wacha Imre: *A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor Kiadó, Budapest, 2009, 49–96).

Bizonyos felmérések szerint a motyogás nem csak a felnőttek beszédére lehet jellemző. Sajnos, a tanulók között is sok a motyogó. A diákok egyharmadának (30-35 százalékának) a renyhe artikuláció következtében igen halk, erőtlen a beszédhangja. Ha ehhez járul még a szerepléstől való félelem, könnyen kialakulhat a motyogás, a beszédgyengesség. – Nagy rejtély számomra, hogy a mindennapi társalgás szintjén néhány kollégám tagoltan, kifejezően, jól hallhatóan tud beszélni, de mihelyt kilép a pódiumra – talán a szorongása miatt – csaknem elnémul, és akarata ellenére motyogni kezd.

Nagy kérdés: kire tartozik a motyogó tanuló beszédének javítása? Részben szakemberre, részben az anyanyelvoktatást végző pedagógusra és a szülőkre is. Ha korán (4–6 éves kor táján) hallgatag, keveset beszélő a kisgyermek, az óvodai nevelés során el kellene érni, hogy kialakuljon a természetes közlési vágya. Ez a feladat arra figyelmeztet bennünket, hogy a motyogó beszéd megszüntetésében a nyelvi nevelés feladatain túl még pszichológiai szempontokat is figyelembe kell vennünk. Időben észre kell venni, hogy mi az oka gyermekünk „csendességének”, halk szavúságának. Már az óvodás korúak nevelhetők arra, hogy „társaságkedvelő”, „beszédese” személyé váljanak. Az általános iskola alsó tagozatában több időt kellene szánni a tanulóknak beszélgetésére! A családban a szülők vonják be a felnőttek társalgásába gyermekeiket! Grétsy László is erre figyelmeztetett: „A családok nyelvhasználata sajnos a minimálisra szorult! [...] Korábban az iskolában a beszéd- és értelemgyakorlat volt a legfontosabb tantárgy, most viszont az élőszóbeli kifejezőképességnek alig van szerepe” (Grétsy László: „...hogy az okos kisfiúból ne durcás kamasz legyen”. Új Ifjúság, 1979/3, 9).

Ha gyermekünk félénksége, visszahúzódása a szokásosnál nagyobb, szakemberhez kell fordulni. Elgondolkodtató, hogy az USA-ban az introvertált gyermekek számára külön intézetet hoztak létre, amelyben jól tervezett programok segítségével, sok időráfordítással szép eredményeket tudnak elérni (l. Susan Cain: *Csendes erő – Az introvertált gyerekek rejtett erősségei*. Háttér Kiadó, Budapest, 1987).

A címbeli téma fontosságát felismerve a beszédoktatás magyar szakemberei tanulmányokban ismertetik a motyogás tüneteit, és hasznos tanácsokat adnak a beszédgyengesség korrigálására, illetve megszüntetésére. Érdemes lenne kis füzet formátumú kiadványban megjelentetni vizsgálódásuk eredményeit. Ebben szerepelhetnének a javítást segítő beszédgyakorlatok leírásai. Talán az Édes Anyanyelvünk szerkesztősége is tudná vállalni (akár cikksorozatban) a motyogásról szóló tanulmányok közlését.

Komolyabban kellene vennünk a motyogó beszédű gyermekek és felnőttek beszédének javítását.

Pesti János
nyelvész, Pécs

(kép: sinoszhangforras.hu)

Izmozik az időjárás?

Az izom testrésznév igeképzős származékai

A nyelvi változások általában a nyelvhasználók (többnyire) ösztönös, spontán nyelvalkotó tevékenységének eredményeként jönnek létre. A változás alkalmi, eleinte talán szokatlanak tűnő megnyilvánulás (pl. egy új szó), amely csak akkor épül be nyelvünk rendszerébe, ha arra a nyelvhasználók is igényt tartanak, mert szükségük van rá. A szókincsbe bekerült és állandósult elemek idővel újabb és újabb szövegekörnyezetben, illetőleg jelentésben és stílusban tűnhetnek fel. Az újítás sokszor nem is köthető konkrét személyhez, hiszen a nyelvben végbemenő változások rögzülése általában nem egy-egy személytől, hanem a nyelvhasználók összességétől, a nyelvhasználói csoportoktól függ.

A testrésznevekből a gyakori és termékeny $-(V)z$ és $-(V)l$ igeképzővel létrehozott származékok régóta részei szókincsünknek. Ilyenek például az ősi örökségként jegyzett *fej* testrésznév igei származékai: *fej-ez* (1513: 'fejfel lát el valamit') ~ *fej-el* (1521: 'megjavít, kijavít') (vö. még *gyomr-oz* [1647], *has-al* [1416 u./1466], *térd-el* [1754]), amelyek mintájára (analogikusan) még ma is folyamatosan keletkeznek testrésznevekből új jelentéssel és/vagy újszerű stilisztikai értékkel rendelkező szavak, pl. *láb-az(ik)* 'lábizom-erősítést végez'; *szív-ez(ik)* 'szív emojit/szmájlit küld'; *pillá-z(ik)* (i) 'csodálkozva, meglepetten néz', (ii) 'műszempillát épít vagy használ'. Ezek közül talán az egyik legérdekesebb az *izmoz(ik)* alakulat, amely kreatív használatá miatt került figyelmem középpontjába. Ki gondolta volna, hogy 2022-ben egy meteorológiai előrejelzésben fogok ezzel az igével találkozni, így: „Izmozik az időjárás hétfő este: kiadták az országos figyelmeztetést” (blikk.hu).

Az izom szó története

Az *izom* (1816: 'a mozgató szerve; összehúzódni és elernyedni képes [szövet]köteg') testrésznév nyelvújítási képződmény, amely szóelvonás útján keletkezett az *izmos* (1645: 'fejlett izomzatú, erős') származékszóból. Az *izom* alaptagja az *íz* ('tag, ízület') ugor kori örökség, amelyhez az egyelőre tisztázatlan funkciójú $-m$ toldalék (valószínűleg képző) kapcsolódik (vö. ÚESzWeb²).

Izmoz vagy izmoz(ik)?

A 'foglalkozik valamivel' jelentésű $-(V)z$ és $-(V)l$ toldalékok rokon funkciójú, egymással versengő képzők. Egy-egy testrésznév olykor mindkét képzőt felveszi, pl. *szem-*

ez 'közeledés szándékával ismételtlen, hosszasan néz', (*ki szem-el* 'kiválaszt'; *nyak-az* 'levágja vkinek, vminek a fejét', *nyak-al* (i) 'mohón iszik', (ii) 'nyakon üt'; *körm-öz(ik)* 'körmöt fest, műkörmöt épít', *körm-öl* (i) 'körmével beleváj vmibe', (ii) 'gépiesen ír'. A két szó között többnyire van jelentésbeli különbség, de akár egymás szinonimái is lehetnek. Ilyenkor előfordul, hogy az egyik kiszorítja a másikat, pl. *zongorá-z(ik)* ~ **zongorá-l*; **ebéd-ez(ik)* ~ *ebéd-el*. Éppen ez történt az *izm-oz(ik)* ~ *izm-ol* ('erőlkedik') szópárral is: az 1985/86. évben katonai csoportnyelvi elemként azonosított *izmol* helyét („Mit *izmolt*, hogy fényes legyen a surcija!”, vö. Fülöp 1991³) fokozatosan az *izmoz(ik)* vette át, kiterjesztve közös jelentésüket és használati lehetőségeiket. Az *izmoz(ik)* 'törekszik vmire, erőltet vmit' jelentésben a Parapatics-féle *Szlangszótárba*⁴ is felvételt nyert 2013-ban („*Arra izmoz a tanárunk, hogy a mi tablónk legyen a legjobb*”), azonban úgy tűnik, az évek során jelentése tovább bővült.

Az izmoz(ik) belső formája és jelentései

Az *izom* szótó elsődleges jelentése a 'mozgató szerve, szövetköteg', a $-(V)z$ igeképző általános jelentése pedig 'foglalkozik valamivel'. A részek (a szótó és a képző) egymásra hatásából következő 'izomzatával foglalkozik' jelentéssel azonban megnyugtatóan csak némely példa hozható összefüggésbe, pl. 'testét edzi, izmot épít': „*Hosszú Katinka már megint izmozik*” (infostart.hu). Ez azzal magyarázható, hogy az *izom* testrésznév átvitt értelemben (metonimikusan) 'testi erő'-t is jelöl. Az 'ellentétes erők küzdelme', a harc és a versenyzés gyakran fellelhető az *izmoz(ik)* jelentésében, pl. 'kiharcol': „*Tartalékosan*

Baba és édesapja izmoznak ('izmaikat megfeszítve pózolnak') a tükör előtt (kép: ncl.hu)

1 A toldalékok jelölésében a „V” rövid magánhangzót (o, ö, a, e) jelent, amely arra utal, hogy mássalhangzóra végződő szótó esetén az $-l$ és a $-z$ képző elé előhang kerül.

2 ÚESzWeb = Gerstner Károly (szerk.) 2022. *Új magyar etimológiai szótár – online kiadás*. Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest.

3 Fülöp Tamás 1991. *A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználata 1985/86*. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 48. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 9.

4 Parapatics Andrea 2013. *A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

is **kiizmozta** a győzelmet a hokiválogatott” (24.hu), ’versenyez’: „Így **izmozik** egymással egy Lada és egy Audi az orosz autópályán” (totalcar.hu). Az *erő* szó több kifejezés alapjául szolgál a magyarban, ezeknek egy része az *izmoz(ik)* igével szintén kifejezhető, pl. ’erőt fitogtat’: „Kína sosem látott mennyiségű katonai repülőgéppel **izmozott** Tajvan-nak” (portfolio.hu), ’erősödést mutat’: „**Izmozik** a forint, vajon meddig bírja?” (privatbankar.hu). Az *izmoz(ik)*-kal leggyakrabban a közélet, a sport és a politika témáiról tudósító internetes oldalakon (hírportálokon) találkozhatunk. Jelentései a következők:

Az *izmoz(ik)* belső formájából (’izomzatával foglalkozik’) következő jelentések:

1. ’testét edzi’, pl. „Justin Bieber félmegtelenül **izmozik**” (glamour.hu);
2. ’izmát megfeszítve pózol’, pl. „Cukiságra felkészülni, 8 hónapos baba **izmozik** az apukájával!” (cafeblog.hu).

Az *izmoz(ik)* átvitt értelemű jelentései:

3. ’vetélkedik’, ’versenyez’, pl. „A Csendes-óceánon nyíltan **izmozik** egymással a világ két legnagyobb gazdasági hatalma” (g7.hu);

4. ’erőt fitogtat, kérkedik’, pl. „Zlatan **izmozik** egy kicsit 200 milliós Porschéjával” (hvg.hu);

5. ’erőn felül teljesít’, ’nem várt erősödést mutat’, pl. „400 alá **izmozta** magát a forint az utolsó munkanapon az euróval szemben” (hirportal.eu);

6. ’nagy erőfeszítéssel kiharcol valamit’ (rendszerint kiigekötővel), pl. „Az őszülő holland gólvágó (...) a másik oldalon **kiizmozott** egy lövőhelyzetet” (nemzetisport.hu).

Izmozik az időjárás: hogyan tovább?

És akkor mit is értsünk az „*izmozik az időjárás*” kifejezésen? A tárgyalt szó szerkezet ’szélsőséges viselkedést mutat’ (→ ’erősen süt a nap/esik/havazik/fúj a szél’) értelemmel ruházható fel, erre utal a mondat folytatása is, tudniillik: „*kiadták az országos figyelmeztetést*”. Az időjárás „izmozás”-a megnyilvánulhat fullasztó hőségben, vilámlással kísért heves zivatarokban és jégesőkben, netalán 110 km/h-s széllekedésben. Ha tehát *izmozik az időjárás*, a természetjárás vagy kerti grillparti-szervezés igencsak meggondolandó.

Erdélyi Kiara
egyetemi hallgató, KRE

„És ki vagyok én?”

Andrejev-drámák magyarul

2023 novemberében jelent meg a Csehov-kortárs orosz drámaíró, Leonyid Nyikolajevics Andrejev négy drámáját tartalmazó fordításkötet a Cédrus Művészeti Alapítvány gondozásában. A műfordítóval, Hadikné dr. Végh

Katalin kutatótanárral, a VII. Kerületi Madách Imre Gimnázium Apáczai-díjas pedagógusával beszélgettünk a Magyarországon kevésbé ismert szerzőről, drámáinak világáról, valamint a műfordítás problémáiról.

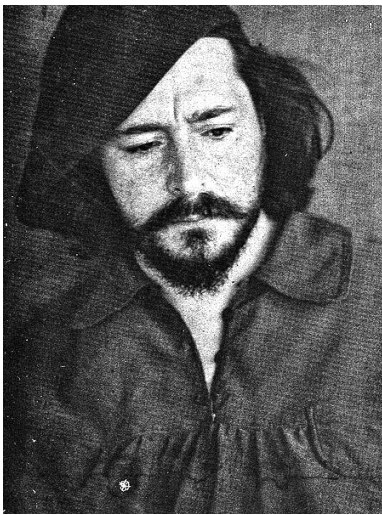
Most megjelent köteted címe egy Andrejev-idézet: És ki vagyok én? Már ebből is adódik a kérdés a magamfajta átlagolvasó számára, hogy pontosan ki is Andrejev, mit érdemes tudni róla?

Andrejev egyrészt megkerülhetetlen az orosz

filozófiai kispróza műfajának megteremtésében, a hazai kutatás is elsősorban a prózáival foglalkozik. Másrészt azonban nagy formátumú és újító drámaíróról beszélhetünk, aki a 20. század tízes éveiben az egyik legtöbbet játszott szerző volt. Jelentőségét jól mutatja, hogy a Moszkvai Művész Színház négy drámáját mutatta be. Összehasonlításképp: Csehov-drámákból ötöt, Gorkijtól hármat. Darabjait a korszak legjelentősebb rendezői vitték színre, mint például Sztanyiszlavszkij, Nyemirovics-Dancsenko és Mejerhold. Utóbbi két rendező fedezte fel Andrejevben azt, ami az avantgárd lényege. Andrejev ugyanis Berlinben, egy Georg Kaiser-darab hatására ismerkedett meg az expresszionista poétikával, és ennek a szellemében dolgozta át a darabjait. Andrejev tehát nagyon jelentős nemcsak az orosz, de az európai avantgárd világában is, mind a prózában, mind pedig a dráma műfajában.

Mi volt az, ami felkeltette az érdeklődésed a szerző iránt olyannyira, hogy évtizedek óta foglalkozol vele?

Lenyűgözött sokoldalú tehetsége (író, filozófus, festő, fotóművész, drámateoretikus, forgatókönyvíró, újságíró stb.). Magával ragadott az is, hogy gondolatisága mennyire megelőzi a korát: prófétikus szövegeket alkot. Nem orosz kontextushoz kötött, hanem egyetemes jelentésű szövege-

Leonyid Andrejev 1871–1929
(forrás: Wikipédia)

ket írt. Parabolisztikus, allegorikus figurák jelennek meg drámáiban, és lényegében ugyanaz az életérzés ismerhető fel nála, mint Kafkánál.

Miért gyakoroltak rád ekkora hatást a szövegei?

A húszas éveik elején az ember tele van világmegváltó gondolatokkal, és Andrejev minden szövegében valamilyen ontológiai-filozófiai kérdés áll a középpontban: jó-rossz, élet-halál, anyag-szellem, transzcendencia. Tehát ami egy huszonéves embert érdekel, aki eléggé fekete-fehéren gondolkodik, az ott van Andrejevben. Egy olyan „szerelem” kezdődött, ami egyfajta rátalálás talán önmagamra is. Számomra nagyon pozitív a szövegeinek világgépe is.

Az imént Kafkát említetted, most pedig azt mondtad, hogy Andrejevnek pozitív a világgépe. Hogyan egyeztethető ez össze?

Andrejev nem egyszerűen csak azt írja le, mint Kafka, hogy mennyire rettenetes a létezés, hanem azoknak az értékeknek a felmutatására is törekszik, amelyek megszüntethetik a *horror vacui* (az ürességtől való rettegés) érzését. Ezek közül számára első a művészet, a másik pedig az embertársunk iránt érzett irgalom.

Az irgalom említése kapcsán azt gondolhatjuk, hogy Andrejev vallásos ember volt.

Andrejevnél vallási értelemben inkább sajátos szinkretizmusról beszélhetünk. Nem pravoszlávia, katolicizmus, nem judaizmus van jelen nála, hanem egyfajta szinkretizmus, amit ő maga alakít ki ezekből az elemekből. És ennek az alappillére az istenkeresés. Andrejev nem volt ateista. A transzcendencia elzártsága nála nem azt jelenti, hogy ateista volt, hanem azt, hogy istenkereső.

Ha ilyen izgalmas és sokoldalú szerzőről van szó, hogy lehet, hogy Magyarországon ennyire kevésbé ismert? Lehet, hogy ezt Csehov ma is tapasztalható népszerűsége okozza?

Egyrészt igen, Csehov árnyékában nehéz lenni és alkotni. Másrészt Andrejev drámái nincsenek lefordítva. Ha pedig készül fordítás, akkor leginkább a kísérletező rendezők és színházak nyitottak a darabjaira, például Gothár Péter 2009-ben színre vitte a *Kutyakeringőt* a Katona József Színház Kamrájában, de az ő rendezése sem hozott igazi áttörést. Azt gondolom, hogy ezek a költői képekkel, allegóriákkal megírt darabok a színpad eszköztárával nehezen megjeleníthetők, sok esetben inkább csupán olvasásra és nem előadásra szánt, úgynevezett „lesedramák-ról” (olvasódrámákról, könyvdrámákról) beszélhetünk.

Ha ilyen nehéz áttörést elérni a drámáival, akkor pontosan mi volt a céloa fordítás elkészítésével?

Korábban írtam Andrejev-dramaelemzéseket, de amíg nem elérhető a szélesebb olvasóközönség számára a dráma szövege, addig ez csak a kutatóknak lesz érdekes és azoknak, akik oroszul el tudják olvasni a drámát. A Napút folyóiratnál jelent meg először a *Rekviem* című dráma a fordításomban és ennek a szövegnek az elemzése is egyszerre.

Úgy gondolom, hogy ez az ideális és egyetlen lehetséges út, ez inspirálta a fordításkötet megjelenését.

Mi jelentett kihívást a fordítás során?

Először is magának a drámafordításnak a ténye, mivel korábban elsősorban prózát fordítottam, például Bulgakov-tárcanovellákat és különböző szakirodalmi szövegeket. Ezeknek a szövegeknek a fordításánál maximális pontosságra kellett törekedni. Andrejev drámaszövegei szinte a költői próza stílusa felé közelednek, és a költészet a legnehezebb terep, elsősorban a jó értelemben vett pátoz visszaadása jelentette a legnagyobb kihívást, különösen a monológok esetében.

Úgy érzed, sikerült átadnod, amit szerettél volna?

A könyvbemutatón, amikor Madarász Éva színművész felolvasásában szólaltak meg a szövegek, akkor úgy éreztem, hogy sikerült valamit visszaadnom ezeknek a szövegeknek a költőiségéből. Eddig pozitívak a visszajelzések a szakma részéről. A műfordításról Kosztolányi egy mondata jut az eszembe, a *Holló* fordítása kapcsán mondta: „Nekem a legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit a lehetségesig megközelíti”. Azaz a műfordítástól soha nem várható el, hogy az eredetivel azonos legyen. A nyelvek anyagiája nem azonos, de törekedni kell a tartalmi és a formai jegyek jellegzetességeinek együttes visszaadására. Ehhez nagyon fontos nemcsak az adott szöveg, hanem a teljes életmű és az író világgépének pontos ismerete is, valamint a korszak alapos feltérképezése. Először a nyersfordítás készült el, aztán a következő fázisban a szöveg stilizálása oly módon, hogy tetten érhetőek legyenek az alkotó stílusának meghatározó jegyei. Törekedtem a mondatok hosszúságának pontos visszaadására is, hiszen ez ad egy meghatározott ritmust a drámai szövegnek. Kihívást jelentett a frazémák, közmondások átültetése, itt nem mindig van tartalmi megfelelés a két nyelv között. Ráadásul a drámai szó kettős funkcióval bír: részt vesz a szüzsé megalkotásában, a szereplő cselekvésének megjelenítője, másrészt a szereplő a megszólalásával saját magát, belső világát jellemzi: minden szereplő sajátos drámai beszéddel, megszólalással írható le. Mindkét funkciót szem előtt tartva kellett haladnom a szövegek átültetésekor.

Nem tartasz attól, hogy napjainkban nem éppen pozitív egy orosz szerző, az orosz kultúra fogadtatása?

Úgy gondolom, hogy éppen most kötelessége felmutatni minden russzistának, hogy az orosz kultúra és az orosz politika nem azonos. Nagyon fontos funkciója van most az orosz irodalomnak, zenének, balettnek, az egész orosz művészetnek. Nem juthat el oda az európai gondolkodásmód, hogy orosz énekesnőt vagy sportolót nem hívnak meg egy rendezvényre. Tehát nagyon fontos, hogy jelen legyen most is az orosz kultúra a gondolkodásunkban.

Laczkó Eszter

magyartanár, Madách Imre Gimnázium, Budapest

Egy az evangélium!

Beszélgetés Tóth Mihály diakónussal

Tóth Mihály diakónus, az Ökumenikus Egyház vezető lelkésze kétgyermekes családapa, és nem mellesleg közgazdász, marketingkommunikációs szakember. Hogyan fér meg mindez egymás mellett, hogyan tekint a 21. század egyházára ezzel a szemüveggel? Beszélgetésünkben kommunikációs stratégiáék és a krisztusi üzeneté a főszerep.

Zavarba jön az ember, amikor egy diakónust kell megszólítani, s valahogyan köszönteni is illik.

Mihálynak lehet hívni. A diakónusokat nem szoktuk atyának hívni, mert nem lépett be a papi rendbe. Úgyhogy a keresztnévemen való szólítás tökéletes.

Az, hogy a köszönés miért „Áldás, békesség!” a reformátusoknál és „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” a katolikusoknál: egyszerűen azért, mert így szokták meg. A legtöbb apostoli levél kegyelmet és békességet kíván a Jézus Krisztusban; mi így szoktuk: „Kegyelem és békesség!”

Lelkész és kommunikációs szakember egyszerre. Ez igen ritka (vagy talán egyedüli). Holott egy lelkésztől vagy egy paptól, aki a nyilvánosság előtt van, elvárás lenne, hogy a kommunikációnak is a mestere legyen.

Szerintem nagy baj, hogy a papság nem kommunikációs szakember. A „kommunikációs szakember” nagyon tág fogalom. Én közgazdász-marketinges vagyok a szakmámat illetően, különböző vállalatoknak igyekeztem segíteni abban, hogy hogyan tudnak sikeresek lenni a piaci környezetben, hogyan tudják a vevőket megszólítani. A magyar nyelv képi: mert mi értékesítésnek hívjuk, amikor egy terméket eladunk. Benne van a szó, hogy „érték”. Értéket kell tudnom átadni. A termék önmagában nem érték, a terméken keresztül valamilyen módon változik az életem. Ilyen az evangélium is, önmagában, ha becsukom és fölteszem a legmagasabb polc tetejére, akkor nem tud mit csinálni, nem jön létre az érték. De hogyha leveszem a könyvet, kinyitom, és elkezdem olvasni, akkor elkezd bennem valamilyen változás történni. Hiába van az embereknek a 88. polcán ott a Szentírás, ha nem veszik elő, és nem kezdik el olvasni. Aztán még egy probléma van: tegyük föl, hogy leveszi, és elkezdi olvasni! Érti, hogy oda mi van írva? Valószínűleg valamilyen szinten érti, de a legnagyobb feladata ma egy kommunikációs szakembernek, aki egyébként papi küldetést kapott, hogy valahogy elérje, hogy az emberek nyissanak újra az evangélium felé, és hogy tudja az evangéliumot valahogy úgy formára igazítani, hogy bejusson az emberek fejébe. Utána az evangélium már „dolgozik”.

Az egyház nyelve pedig mintha nagyon lassan változna, és nem olyan dinamikus, mint a „világ” kommunikációja.

Az első apostoli nemzedék azt a küldetést kapta Krisztustól, hogy „menjete, és tegyétek tanítványommá mind a népeket” (Máté 28:19). Menni kell, tehát cselekvő módon kell részt venni a küldetésben, tanítvánnyá kell tenni az embereket és minden népet. Az egyháznak alapvetően ez a dolga. Hogy mindenkit meg tudjon szólítani, ahhoz tudnia kell mindenkinek a nyelvén. Mindenki nyelvén tudni nagyon nehéz, ahhoz kell találnunk egy közös nevezőt. Mi lehet a közös nevező? És azt gondolom, hogy ezt kellene újra és újra megtalálnia az egyháznak.

A másfajta kommunikáció nem másítja meg az üzenetet!

Nincs két Jézus Krisztus, egy az evangélium. Valójában nem változott meg az üzenet! De másként kell tudni előadni. Azt kell megtalálni, hogy hogyan tudom ugyanazt az üzenetet úgy elmesélni, hogy az befogadható legyen annak a közönségnek, amellyel éppen kommunikálok. Életünkben fontos szerepe lett a Facebooknak, az Instagramnak, a TikToknak, amelyeken nyolc (!) másodperc a befogadási küszöb. Egy átlagos felnőtt ember nyolc másodpercig tud figyelni. Mit tudok elmondani nyolc másodperc alatt? Ez valóban nagy kérdés... A megoldás szerintem az, hogy merni kell kinyitni, merni kell reformernek lenni – jó lenne, ha belső reformáció lenne, amit Ferenc pápa meg is próbál: a kommunikációs forradalom idején a kommunikációval lehet előre menni.

Reformátusok ezt a szót használják papjaikra: „lelkész”, milyen kifejező a magyar nyelv! Miközben manapság az emberek a lelki gondjaikkal nem a lelkészhez mennek, hanem a pszichológushoz. Talán még hisznek is, de mégsem az egyházhoz fordulnak mindennapi lelki problémáikkal.

Szerintem olyan nincs, hogy valakinek nincsen hite. Alapvetően hiszünk. Csecsemőként abban, hogy vissza fog az a meleg valami tértől hozzánk, ami táplált minket. És amikor ez a hitünk sérül, akkor üvöltünk! Felnőttként is hiszünk sok mindenben: hiszünk abban, hogy az igazság győz, hiszünk abban, hogy jónak lenni jó.

Sokat beszélgettem pszichológusokkal, s szerintem a „segítő szakmák” kialakulásának az egyik oka, hogy az egyház elveszítette azt a képességét, hogy az emberek abban higgyenek, hogy ott megoldást találnak. És tudomány lett az, ami korábban misztikum volt. Tehát az elme működése Freud és Jung óta már nem akkora misztikum. Pedig nem tudja senki, hogy a tudat hol kezdődik. És hol van? Honnantól van tudata az embernek?

A lelkész óriási felelősséget kap, amikor valaki a lelkét rábízza, elmondja neki az érzéseit. Ugyanis a lelkész nem mentálhigiénés szakember. A lelkész egy élő ember, mint én vagyok, ugyanazokkal a küzdelmekkel, mint ami másnak is van, és a lelkész létre tud hozni maga körül egy olyan támogató közeget, amelyben a másik azt érzi, hogy

nincs megítélve, és ezért képes a saját belső konfliktusaival egy biztonságos környezetben szembesülni.

Olyan témákról is mer beszélni, amelyekről a keresztény egyház nem: ilyen például a házasság gyakorlati kérdései vagy a szexualitás.

Az egyház mélyen hallgat erről a témáról. Vagy ha megszólal, akkor annyit mond, hogy a házasságkötés előtti szex az bűn, mert „le van írva”. De ez nem válasz sok kérdésre. Nem válasz, amikor a harmincas korosztály házasodik, és nem a húszas, nem válasz, amikor valójában az emberek együtt élnek próbaházasságokban, mielőtt ténylegesen összeházasodnak, sőt, nem válasz akkor sem, amikor lényegében divat lett elválni.

A házasság rengeteget változott az elmúlt kétezer évben. Változnak a házasságban a szerepek, változik a házassághoz való viszony, és hogy mit tekintünk házasságnak. Ránk kényszerít a jog, a társadalmi elvárás egyfajta viszonyulást a házassághoz. Én beszélgetek azokkal a párokkal, akik házasodnak, és az érdekel, hogy ők hogyan látják, hogyan definiálják mindezt.

*Tóth Mihány esketői szolgálat közben
(forrás: vaskarika.hu)*

Ön szerint mit jelent a házasság szó?

Amikor ezeket a párokat hallgattam, azon gondolkodtam, mi a közös nevező. Van-e egy tervrajz, amelyre azt lehet mondani, hogy ez alap, és ehhez képest mindenki fölépíti a saját házát. Ennek a tervrajznak a közös vonása az a fajta szövetség, amelyet Isten mutat az emberrel. Isten újra és újra szövetséget kínál az embernek, és újra és újra

megpróbál ehhez a szövetséghez minket méltóvá tenni. És mi újra és újra elbukjuk ezt a szövetséget, de Isten újra jön, és újra szövetséget kínál nekünk. A házasság is ilyen, valamelyikünk mindig föl fogja rúgni a szövetséget, de akkor a másiknak kell elég ügyesnek, okosnak, bölcsnek, feltétel nélküli szeretettel élőnek lennie, hogy ezt a szövetséget újra felkínálja. Ebből kiindulva írtam *A házasság tervrajza* című könyvet. A könyvből kimaradt az intimitás kérdése, és a második kötetemben, az *Úristen, házasodunk!* címűben már külön fejezetet kap (*Szex, és Isten látta, hogy ez jó*). Benne vannak mindazok a témák, amelyekről a jegyesbeszélgetés során szoktunk vitatkozni. A legvégére került egy imádságos rész olyan szövegekkel, amelyeket elmondhat egy férfi, ha a feleségéért imádkozik, vagy egy nő, ha a férjéért imádkozik, vagy egy szülő, ha a gyermekéért imádkozik. Ezt azért érdemes leírni, mert az embereknek nincsen ma szokásuk az imára.

Nem tudom kihagyni az anyanyelvi kultúra kérdését. A szép magyar beszéd évszázadokon át az egyház értéke volt. A nyelvi norma felmutatásában is szerepe volt a papságnak. Hogy látja ezt napjainkban?

A régi retorikakönyvek így kezdődtek: „A jó szónok feláll, hogy lássák, hangosan beszél, hogy hallják, és rövid, hogy szeressék.” Ezt érdemes a szívünkbe írni. A Bazilika előtti adventi vásárban gospelkórusunk is fellépett. Ilyenkor ott van két-hárromezer ember, ha jobb az idő, akkor ötezer is, és ezekhez az emberekhez lehet beszélni. Valahogy így képelem a 2000 évvel ezelőtti Jeruzsálemet vagy bármelyik forgalmas várost, ahol a tanító – nem is akarom más szóval illetni – kiáll eléjük, és valamit tanítani szeretne. Ezek az emberek nem azért jöttek, hogy engem meghallgassanak. Nézelődni és vásárolni jöttek, meg forralt bort inni, meg találkozni jönnek. Szólt a zene, és énekelt a gospelkórus, s elkezdtek figyelni az emberek. Két dal között megszólaltam, mert még figyeltek az emberek, és elmondtam azt, hogy „Legyél a fény!”. Ez volt az üzenet a prédikációnak: legyél a fény. Mennyi időm van elmondani? Mennyi ideig fognak figyelni rám? Másfél percig. Ez idő alatt el kellett tudjam mondani azt az üzenetet, amit Krisztus mond, hogy nem azért gyújtják a lámpást, hogy véka alá tegyék. Meg azt az üzenetet, hogy Isten országát ne keressük sehol sem, mert itt van közöttünk. Meg azt, hogy valójában egymás felé fordulni kell, és úgy tudni szeretni a másikat, hogy nem várni tőle cserébe semmit. Tehát egyetlen ilyen alkalommal hány ezer embernek tudunk egy jó mondatot mondani? Ezzel teljesül a jézusi mondat „menjetez és tegyetez tanítványommá mind a népetek” (Máté 28:19).

Blankó Miklós

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Mindennapos kérdések

Korrektori munkám során az egyik – már-már mindennaposnak tekinthető – típushiba a *minden nap/mindennap* írásmódjához kötődik: mintha nem is létezne az utóbbi, még a szerkesztőségekben dolgozók sem használják gyakran az egybeírt alakot; márpedig az elég gyakorinak tekinthető „nyitva mindennap 10 és 18 óra között” jellegű szerkezetekben az egybeírt változat szabályos. És ha valaki felsóhajtana, hogy megint változott a helyesírásunk (feltételezve, hogy évente adnak ki új szabályzatot), megnyugtathatom, hogy már az 1929-es, Balassa József által szerkesztett *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*¹ is tartalmazta a *mindennap(i)* alakot, Nagy J. Béla pedig 1938-ban azt írta, hogy a *mindennap*, a *másnap* és a *néhanapján* „határozószók annyira összeforrtak, hogy nem is lehetne őket két-két szóba írni”.²

A *magyar helyesírás szabályai* 10. (1954-es), 11. (1984-es) és az e sorok írásakor aktuális, 12. kiadásának (2015-ös) szójegyzéke egyaránt különbséget tesz egybe- és különírt változat között: „mindennap (= *naponta*); *de*: minden nap 24 órából áll”. Vagyis az egybeírt *mindennap* határozószó, időhatározói szerepet tölt be a mondatban (felel a *Mikor?* kérdésre), míg a különírt *minden nap* esetében a nap a főnév, amiről állítunk valamit (például: „Minden nap ajándék”). Ezzel a mondattal lehetne érzékelteni a különbséget: „Mindennap azzal az érzéssel keltem fel, hogy hálás lehetek azért, amim van, míg egyeseknek minden nap gyötrellem.”

Vagy ahogy a *Nyelvművelő kézikönyvben*³ olvashatjuk: „A 'naponta' jelentésű *mindennap* határozószót egybeírjuk, a *minden nap* ('valamennyi, minden egyes nap') jelzős szerkezetet viszont külön. Pl.: *Mindennap* meglátogatta a beteget; *de*: *Minden nap* meghozza a maga örömét”.

Mi a helyzet akkor, ha képző járul ehhez, illetve ezekhez? A *Magyar helyesírási szótár*⁴ az egybeírt *mindennapi* és *mindennapos* alakokat tartalmazza, de a *Nyelvművelő ké-*

*ziszótár*⁵ az előbbinél különbséget tesz: „Az -i képzős mn.-i szárm.-ok ennek megfelelően szintén kétféleképp írandók, s különböző értelműek: *mindennapi feladat* 'naponta ismétlődő feladat', de *minden napi feladat* 'az adott napon elvégzendő feladat'”. A *Magyar értelmező kéziszótár*⁶ *mindennap* címszava elsősorban határozószót említ („1. Az összes napon; naponta. *Nem* ~: ritkán. 2. Napról napra. ~ *szebb és szebb lesz*”). Egybeírva hozza az -i képzős alakokat is: minden napra való („A mindennapi kenyér”), mindennap végzett („Mindennapi kötelesség”), hétköznapi, közönséges, nem különleges („Nem mindennapi szerencse”). Az -os végződés szintén egybeírt formákat eredményez: naponta vagy gyakran megfordulót („Mindennapos vendég”), nagyon gyakran ismétlődőt, szokásosat („Mindennapos veszekedés”), hétköznapit, közönségeset („Mindennapos látvány”) jelent.

És hogyan járunk el a -ra határozói raggal ellátottság esetén? Az egyetlen szótár, amelyben megtaláltam ezt az alakot, a *Magyar értelmező kéziszótár* fentebb említett, a

mindennapi kenyér példája mellett olvasható, vagyis „Minden napra való.” És habár nem ez volt a cikk témája, az *Édes Anyanyelvünk* egyik 2002-es lapszámában találtam a következő mondatot: „A kötet rendeltetészerűen úgy (is) használható, hogy minden napra egy nyelvi gondolat.”⁷ Ezek alapján feltételezhető, hogy a „Minden napra egy mese” típusú szerkezetben a minden napra különírandó, azonban a főnév többes számú, határozói ragos alakja, a hétköznapi értelmű *mindennapokra* már egybeírandó, például egy ilyen címben: „Sminkek a mindennapokra

és különleges alkalmakra” – tehát nem azt jelenti a mindennapokra, hogy az év összes napjára ajánlanak egy-egy sminket (mint a minden napra egy mese esetében), hanem hogy a cikk első részében olyan sminkötleteket mutatnak be, amelyek nem kirívó jellegükből fakadóan a hétköznapiakban is jól alkalmazhatók.

Kótis Nikoletta

korrektor (Index), szövegíró
(PEOPLE TEAM Alapítvány)

1 Balassa József szerk.: *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*. Budapest, 1929. Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre, 176.

2 Nagy J. Béla: *Nyelvművelés. Helyesírási kérdések*. In: *Magyar Nyelv*. XXXIV. évf., 1938. jan.–febr. 1–2. szám, 55.

3 Grétsy László – Kovalovszky Miklós főszerk.: *Nyelvművelő kézikönyv*. II. köt. Budapest, 1985. Akadémiai Kiadó, 168.

4 Tóth Etelka szerk.: *Magyar helyesírási szótár*. Budapest, 2017. Akadémiai Kiadó, 370.

5 Grétsy László – Kemény Gábor szerk.: *Nyelvművelő kéziszótár*. Budapest, 1996. Auktor Könyvkiadó, 384.

6 Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós szerk.: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó, 933.

7 Balázs Géza: 10 érv egy nyelvművelő könyv mellett – Minya Károly anyanyelvi egyperceseiről. In: *Édes Anyanyelvünk*. XXIV. évfolyam 4. szám (2002. október), 12.

PONTOZÓ Grétsy László rovata

Tisztelt Olvasóink! Februárban közzeltük a Pontozó 2023. 4. számában megjelent rejtvények megfejtéseit, valamint a könyvjutalomban részesülők névsorát. Mivel a megfejtők adatait Grétsy László tanár úr tartotta nyilván, arra kérjük a februári listában szereplő nyerteseket, hogy könyvjutalmuk postázásához írják meg laccímüket a rovat szerkesztőjének, Horváth Lászlónak az ímélcímére: horvath.laszlo@nytud.hun-ren.hu.

A lap 2023. 5. számában megjelent rejtvények megfejtései a 36. oldalon találhatóak.

A Pontozó új feladványai

I. Mint egy sakkfigura. Ezzel a feladvánnyal Grétsy László tanár úrra, a sakk rajongójára emlékezünk.

Mindegyik meghatározáshoz olyan összetett szót várunk válaszként, amelynek az elő- vagy utótagja azonos egy sakkfigura nevével. Ha például ez a meghatározás: „Szűk körben uralkodó, hatalmaskodó személy”, akkor a megoldás: kis|király; itt az összetett szó utótagja azonos a sakk legfontosabb figurájának nevével. (A bábok megnevezései között a szakszerűeken kívül a bizalmas nyelvhasználatba tartozók is előfordulnak.) Minden helyes válaszáért 1 pont jár, tehát összesen 14 pont szerezhető. (Arra kérjük olvasóinkat, akkor is küldjék be megfejtéseiket, ha nem sikerült minden meghatározáshoz választ találniuk.)

1. ura (hintója) előtt futó szolga
2. rotunda
3. szörp, tea alapanyagát adó cserje egyik fajtája
4. Eisemann Mihály operettje: ... 77
5. meglepetésszerű, gyors, határozott cselekvés
6. lovait sebesen hajtó paraszt fuvaros
7. irányzat előkészítője
8. a szertornának ebben az ágában volt olimpiai bajnok Magyar Zoltán
9. farkascorda vezetője
10. hosszú, keskeny padlóvédő
11. fontos cikk a címloldalon
12. homokos talajon tenyésző, tüskés termésű növény
13. diplomáciai szolgálattal vitt küldemény
14. fokhagymás pirítósz

II. Hétszer hét. Ha olvasóink helyesen válaszolnak rejtvényünk meghatározásaira, akkor a kitöltött ábrán a bal felső saroktól a jobb alsó sarokig terjedő átlóban a 20. század egyik kiemelkedő olasz írójának a keresztnévét olvashatják. A sorok megfelelő átrendezése után a jobb felső saroktól a bal alsó sarokig ugyanennek az írónak a családneve olvasható. A meghatározásokra felelő szavakért 1-1, tehát összesen 7 pont jár. Az átlókban álló nevek 7-7

pontot érnek. Így ennek a feladványnak a megfejtésével összesen 21 pont szerezhető.

1. áttört kézimunkát készít
2. írott szöveg felismerése, megértése
3. ország Délnyugat-Ázsiában, fővárosa Bejrút
4. távbeszélő készülék
5. ebben a városban található a Klapka György Múzeum
6. középkori szekta, illetve ennek tagja
7. spanyol avantgárd festő

III. Közmondás. Aki helyesen válaszol a meghatározásokra, az a középső három négyzetbe kerülő betű(jegy)ket (balról jobbra) összeolvasva egy közmondást kap. Az egyes válaszok értéke 1-1 pont, maga a közmondás pedig 3 pontot ér. Így ebben a rejtvényben összesen 10 pontot lehet szerezni.

1. összevegyít, összekever
2. ütőhangszer használata a zenekarban
3. friss, tiszta <levegőjű>
4. füvet termő rét
5. cúgos, széljárta
6. apró, pöttöm
7. vízelvezető csatorna

1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							
7.							

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak elég a csattanót beküldeniük. Értéke: 25 pont.

A négy feladatban tehát összesen 70 pont szerezhető, de a nyereménysorsolásba azok is bekerülnek, akik jó válaszaikkal legalább 60 pontot összegyűjtöttek. A megfejtéseket a rovat szerkesztőjének ímélcímére

(horvath.laszlo@nytud.hun-ren.hu)

várjuk. A beküldési határidő: 2024. június 1. Eredményes fejtörést, sikeres megfejtéseket kívánunk a rovat szerzői:

Horváth László (I.), Schmidt János (IV.), Varga István (II., III.)

	1	DÍJAT ODANYÚJT	FEKETE ... LÁPI NÖVÉNY	VAGYIS A CSÁSZÁR-FÜRDŐ!	Ürömhír			
A CSÁRDÁS IS EZ					– Drágám, az álmod egy drágább lakásról most végre valóra válhat – mondja a kaszinóból hazatérő férj.			
VONAT-FÜLKÉBEN ÜLŐ SZEMÉLY					– Ó, ez csodálatos – kiált fel örömeiben a feleség.			
DAJKA					(A férj magyarázó szavait az ábrában rejtettük el.)			
OLASZ AUTÓK JELZÉSE								
KÜSZÓ SZARÚ DIÓBÉL! KELET		LEMEZ-SZELEK! HIÁNYZIK VALAMIJE		SZARVASMARHÁK LAKJÁK	MOKÁNY ...; ÁGAI ADOLF EGYIK ÍRÓI ÁLNEVE	... KERESSET; VILDÁM REJTO-DARAB		2
					BIM-... ATOMERŐMŰVÜNK HELYE			
AJTÓT TÁR ÉLET				KARINTHY FERENC KIS-REGÉNYE				
				DÜHÖS INDULAT SZAKÁCS IS VISELI				
I JÓD ILDOMOS SZIKLA KÖZEPE!								
LAP RENDKÍVÜLI KIADÁSA				RÉTKÖZI HELYSÉG BECENEVE LEVI				
KÁLIUM								
					VERBUM RÖVID, ZSINÓROS KABÁT			
PESTI PÁLYAUDVAR PUSKÁS KATONA						OLASZ NEVELŐ SVÉD AUTÓJEL		
DÉLALFÖLDI VÁROS							RÓMAI 1 PETŐFI SÁNDOR VERSE	
KÉRDŐSZÖCSKA		RIZSBÓL FÓTT PÉP ELŐ-ELLENTÉTE				ÉVSZAK VÉGE! MELLÉJE POTTYAN		
MINDENKI KAPHAT BELOLE VITAT				NŐI NÉV MARIO VARGAS ...; ÍRÓ				
						AZ EGYIK ÉGTÁJ KÖC VÉGE!		
KILO, RÖVIDEN A BALATON IS EZ				TALAJMŰVELŐ ESZKÖZ BELÜL				
AZ ILLETŐ FOGÁST KIFIGYELŐ ÉME		FÉL BORS! PARTIHOZ KÁRTYÁKAT KIAD			HITVÁNYEMBER (TAJSZÓ) AZ ILLETŐ		SÉRÜLÉS HELYE AMIKOR (KÖLTŐI)	
A ZEISSMŰVEK VÁROSA NITROGÉN					... LESZ A FÖLD? (PETŐFI) BALOG			
				GABONASZEM FEHÉRJEJE VAN NEJE				
FÉNYCSÓ GÁZA BELSŐ VÁLSÁG!				... LAND; VERNE HÖSE IDŐVÉGI!		CÉGFORMA, RÖV. KELVIN, RÖVIDEN		
								SZEMÉLYES NÉVMÁS
KELVIN CÉG KINDULÓ VAGYONA	N					MAGASODIK		

PONTOZÓ

A 2023. 5. számban megjelent rejtvények megfejtései

I. Hétszer hét

1. dinamit; 2. polémia; 3. valahol; 4. szombat; 5. Villány; 6. asszony; 7. korhely. A kitöltött ábra betűiből a bal felső saroktól a jobb alsó sarokig kiolvasható szó: dolmány, majd a sorok átrendezése (3-1-4-2-7-5-6) után a jobb felső saroktól a bal alsóig a libéria ruhanév betűzhető ki. Egyik ruhát sem hordhatta bárki. Az elsőt főleg nemesek és katonák visel(het)ték, a másodikat, amely többé-kevésbé egyenruhának számított, lakajok, komornyikok, belső inasok, szolgák hordták.

II. Virágok

1. erős + anya > aranyeső; 2. rács + káva > árvácska; 3. belé + kend > beléndek; 4. Máli + cenk > ciklámen; 5. gané + riad > gardénia; 6. akna + link > kankalin; 7. manó + alig > magnólia; 8. Káli + must > muskátli; 9. mons + őriz > nőszirm; 10. ideo- + harc > orchidea.

III. Szójátékos csattanó

Hja, kérem, ha egy üzlet egyszer beindul!

A megfejtők adatait Grétsy László tanár úr kezelte. Ezért most – a sajátos helyzetre tekintettel, rendhagyó módon – a rendszeres megfejtők köréből sorsoltuk ki a nyerteseket. Így a következők részesülnek könyvjutalomban:

*Baranyai Magdolna, Bognár Istvánné,
Cinka István, Éder Krisztina,
Gregor Zoltánné, Nagy Anna, Piller Adrien,
Radnóti Léda, Sebők János,
Variné Trifusz Mária.*

Ennek a listának a tagjait is arra kérjük, hogy a postázáshoz írják meg a lakcímüket a rovat szerkesztőjének fentebb megadott ímélcímére.

A diaszpóra nyelve – ünnepi délutánunk az anyanyelvek napján

2024. február 21-én az anyanyelv nemzetközi napja alkalmából az Anyanyelvápolók Szövetsége a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett ünnepi délutánt.

Az esemény kezdetén Bánkői Gyula *Jégbezárt fájdalom* című művét adta elő csellón Bánkői Bence, Nagy Márta zongorán kísérte. Török Anamária műsorvezető elmondta, hogy „1952-ben a Pakisztánban élő bangladesieket meg akarták fosztani bengáli anyanyelvüktől azzal, hogy az urdutték egyetlen hivatalos államnyelvé. Február 21-én, a döntés elleni tüntetésekben a rendfenntartó erők több embert megöltek. Bangladesben azóta ez a nap a bengáli nyelv napja. Az esemény emlékére és Banglades javaslatára az UNESCO közgyűlése 1999-ben február 21-ét nyilvánította az anyanyelv nemzetközi napjává, ezzel is felhívva a figyelmet a föld nyelvi sokszínűségére és gazdagságára. Több mint 7000 nyelvet beszélnek a földön, ezeknek körülbelül fele a kihalás szélén áll. Mivel a folyamat megállíthatatlannak tűnik, az UNESCO fontosnak tartotta, hogy ráirányítsa a világ figyelmét erre a jelenségre. Rendezvényünkkel mi is ezt a figyelmet szeretnénk erősíteni. Habár a magyar nyelv a legnagyobb nyelvek közé tartozik, és nem fenyegeti a kihalás veszélye, azonban a szórványban, a diaszpórában mi is érzékeljük az anyanyelvi beszélők számának jelentős csökkenését. Mai eseményünket ezért szenteltük a magyar diaszpóra nyelvhasználatának”.

Csáky Csongor, a Rákóczi Szövetség elnöke ünnepi köszöntőt mondott. Anyanyelvünk sajátos-

ságairól osztotta meg gondolatait, majd az Anyanyelvápolók Szövetségének közösségéhez szólott: „A Rákóczi Szövetség és a magam nevében csak gratulálni és megköszönni tudom Önöknek, az Anyanyelvápolók Szövetségének mindazokat a tevékenységeket és jó szolgáltatásokat, amelyeket az anyanyelv érdekében és védelmében tettek és tesznek Juhász Judit elnök asszony elkötelezett vezetésével”.

Az ünnepi délután következő részében Bába Szilvia MMA-ösztöndíjas diaszpórakutató tartott előadást *A magyar nyelvhasználat az észak-amerikai diaszpórában* címmel. Előadását a diaszpóra történetének ismertetésével kezdte. Megtudhattuk, hogy hét hullámban történtek a kivándorlások, amelyek következtében kisebb-nagyobb magyar kolóniák jöttek létre az USA-ban és Nyugat-Kanada államaiban is. Az itt élő magyarok körében pedig kialakult a „hunglish” nyelv. Megtudhattuk, hogy a másodgenerációs fiataloknál fordult elő az úgynevezett fordítási kétnyelvűség: az egyén az egyik nyelven kigondolja mondandóját, majd azt a másik nyelvben tükörfordításban mondja ki. Előadását azzal a gondolattal zárta, hogy bár a harmad-, negyedgenerációs fiatalok nem feltétlenül beszélnek magyarul, számukra elsődleges identitásjelölő szerepe a nyelv helyett a népviseletnek, az ünnepeknek, a zenének, a táncnak és az olyan tradícióknak van, amelyek mind a családhoz kötődnek.

Az előadás végeztével ismét Nagy Márta és Bánkői Bence kápráztatta el a nézőket: Popper Dávid *Magyar rapszódia* című művét adták elő. Majd Seres Zoltán színművész tolmácsolásában Makkai Ádám verseit hallhattuk. A szívhez szóló versek után Kapi Zsuzsanna operaénekestől hallgathattuk meg Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operájából Gara Mária áriáját, amelyet Nagy Márta zongoraművész kísért.

A délután zárásaként Petőfi Sándor *A magyarok istene* című költeményét hallhattuk először Seres Zoltán előadásában, majd az Erkel Ferenc által megzenésített változatot Kapi Zsuzsanna és Nagy Márta előadásában.

Schröffel Csilla Rozália
az Anyanyelvápolók Szövetsége
ifjúsági tagozatának tagja

„Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok
S azt meg kell védened. Hallgass reám. Egy láthatatlan lángolás
Teremté meg e nagy világot s benned az lobog. Mert néked is van lángod:
Szent e nyelv! S több kincséd nincs neked! Oly csodás nyelv a magyar.”

Füst Milán

A diaszpóra nyelve – Pillanatképek az Anyanyelvápolók Szövetségének rendezvényéről

Juhász Judit és Csáky Csongor

Nagy Márta (zongora) és
Bánkői Bence (cselló)

Bába Szilvia előadást tart

Seres Zoltán verset szaval